

ПІСТОРЫКА - КРАЯЗНАЎЧЫ
І ЛІТАРАТУРНА - МАСТАЦКІ
ЧАСОПІС
ВІЛЕНСКАГА КРАЮ

2000

КУФЭРАК

ВІЛЕНШЧЫНЫ

У нумары:

Ойча наш	3
ПОСТАЦІ	
М.Казлоўскі. Павадыр і слуга	4
ТРАДЫЦЫЯ	
М.Белямук. Зімовы калядны абраад куцца	17
СТАРЫЯ МЯСТЭЧКІ	
В.Рагойша. Мястечка Ракаў	23
ЭПІСТАЛЯРЫЙ	
Лісты біскупа Ч.Сіповіча да а.Уладыслава Чарняўскага	30
ПУБЛІЦЫСТЫКА	
М.Дукса. Наступленне асоту...	43
ПАДЗЕЯ	
П.Савіцкі. Першая сусветная вайна на Смаргоншчыне	54
НАШЫ СУСЕДЗІ	
Э.Корзун. Яўрэі мястечка Гальшаны	61
НА СУД ГІСТОРЫІ	
Лісты а.Уладыслава Чарняўскага	65
КРАЯЗНАЎСТВА	
П.Бітэль. Вішнева і вішнеўцы	68
АДУКАЦЫЯ	
Я.Бабёр. Час надзеі	87
ГАРТАЮЧЫ СТАРЫЯ ВЫДАННІ	
М.Шкляёнак. Уступ да студыяў над гісторыяй Беларусі	112
МЕМУАРЫ	
Г.Каханоўскі. Крокі майго жыцця	120
К.Харашэвіч. Успаміны	127
СПАДЧЫНА	
П.Бітэль. Развал	132
НА ХУТКІХ КРЫЛАХ ВОЛЬНАГА ЛЕГАСА	
М.Дукса	154
Л.Цімохін	160
А.Клемянок	163
Г.Пшэннік	167
КВЕТКІ З ЧУЖЫХ ПАЛЕЙ	
Г.Гейнэ	169
А.Міцкевіч	171
I.B.Гётэ	171
Ш.Андрэрсан. Прыгода	174
РОЗДУМ НАД КНІГАЙ	
Я.Рокаш. Слова пра "Сініе рэха"	180

Галоўны рэдактар

Міхась Казлоўскі

Рэдкалегія:

Таіса Трафімава,
Алесь Капуцкі,
Эдвард Зайкоўскі,
Янка Саламеўчі.

Мастацкае афармленне і дызайн:

Генадзя Селядца і
Вінцку Герновіча.

**Пры перадру-
ку спасылаца на
часопіс «Куфэрак
Віленшчыны». Ру-
капісаў рэдакцыя
не вяртае і не рээн-
зуе. Аўтары цалкам
адказны за падбор
і дакладнасць пры-
ведзенай інфарма-
цыі.**

Часопіс «Куфэрак
Віленшчыны» ўважае
мову ва ўсіх формах
яе бытавання нацы-
янальным скарбам і
помнікам культуры
беларускага народа.
Культурна – гіста-
рычнасць скіравана на
нашага выдання аба-
вязвае нас зберагаць
графічныя, правапис-
ныя і лексіка-граматычныя
асаблівасці
мовы публікаваных
матэрыялаў.

Рэдакцыя.

Нумар прысвечаны беларускаму каталіцкаму святару, дастойнаму айцу Уладыславу Чарняўскаму.

Рэдакцыя

Міхась Казлоўскі

ПАВАДЫР І СЛУГА

“Прасіце, і дасца вам; шукайце, і знайдзеце; стукайцеся, і адчыняць вам; бо кожны, хто просіць, атрымлівае, і хто шукае, знаходзіць, і хто стукае, таму адчыняць”.

Паводле Евангелля ад Мацвея (7:7,8).

Мястэчка даўно ўжо спала, зморанае цяжкой сялянскай работай. А на двары шалела завіруха. Бледны месяц выглядаў на хвілінку з-за грувасткіх чорных хмар і тут жа, як бы спалохайшыся нечага, хаваўся зноў. Была поўнач. На вуліцах было пустынна і пякельна-змрочна. Здавалася, што царства ночы назаўсёды апусцілася на гэтую святую і грэшную зямлю. И толькі ў адной невялічкай хацінцы на самай ускраіне мястэчка гарэла святло. Там працавалі. Невысокага росту, крыху паўнаваты мужчына з адбіткамі шчырасці і дабрыні на твары нешта апантанана пісаў. Побач ляжалі кнігі. Гэта быў мясцовы прабашч айцец Уладыслаў Чарняўскі. Вось святар на імгненне адараўваўся ад напісанага і паглядзеў у цёмнае вакно. Завіруха не пераставала. Галінка маладзенькай вішанькі пад вакном манатонна стукала па аканіцы, як бы просячыся ў хату на начлег. Айцец Уладыслаў, нешта ўзгадаўши, усміхнуўся. Праца паступова рухалася да заканчэння. Заставалася толькі некалькі старонкаў тэксту, і плён ягонага жыцця будзе завершаны. На душы было светла і радасна і чамусыці невымоўна сумна. И неяк рагтоўна, як бы птушкі з далёкага выраю, уварваліся ў яго памяць успаміны. Успомніліся бацькі, родная вёска, невялічкая речачка Беражанка, мілія, родныя, такія непаўторна прыгожыя краявіды, і першыя крокі па гэтай зямлі...

Нарадзіўся айцец Уладыслаў Чарняўскі на стary Новы год па Юліанскім календары, 14 студзеня 1916 года ў патрыярхальнай і набожнай каталіцкай сям'і. Якраз стаялі страшэнныя маразы, і лютавалі злыя мяцеліцы. Радзіна Чарняўскіх была вялікая і працавітая. Дванаццаць дзетак паслаў Бог бацькам. Уладыслаў быў адзіннадцаты. Ішла першая сусветная вайна, таму і нарадзіўся не ў роднай вёсцы Біцяніты, што на Смаргоншчыне (якую захапілі немцы), а ў засценку Амбружына каля Гальшан. У доме далёкіх сваякоў па матцы. З маленства давялося паспытаць рознага. Голад і холад былі вернымі спадарожнікамі яго дзіцячага жыцця, сталымі сябрамі. Старэйшым сёстрам было крыху прасцей, бо яны працавалі наймічкамі ў людзей, а вось “малодшыя браты і сёстры з горам пражывалі”.

У 1919 сям'я вярнулася на радзіму. Запомнілася маленъкаму Уладзіку

Г. Селядзе. Касцёл у Вішневе. (пастэль, 2000)

з тae пары старая хата на два каницы. Чамусыці жылі толькі ў адным, а другі выкарыстоўвалі пад кладоўку, дзе захоўвалі ўсё самае каштоўнае: куфар з сувоямі палатна, гроши, мёд у бутэльцы, што “мы часам саломкай цягалі”. А час быў вельмі складаны. Як капрызнае надвор’е, мяняліся ўлады. Не паспявалі сысці немцы, як ім на змену спышаліся палякі, за імі бальшавікі... Праз нейкі час усё паўтаралася. І ўсе прыходзілі пад знакам вызвалення беларускага народа. Праўда, ад каго ім ад чаго, ніхто не стараўся тлумачыць. Чамусыці вельмі запомніліся малому Уладзіку адны такія “вызваліцелі”: аднойчы ў вёску прыйшла польская рота. Як саранча ўрываліся ў сялянскія хаты, ачышчалі амбары, кладоўкі, забіралі ўсё самае лепшае, каштоўнае, пакідаючи людзей на волю лёса.

Таму і жылося сям’і Чарняўскіх, ды не толькі ім, у той час вельмі цяжка. Харчаваліся як маглі. Давялося, прыкладам, збіраць “траву з шышачкамі”, уме́шваць у муку ці бульбу і пячы аладкі. Не дзіва, што ў хуткім часе Уладыслаў захварэў на дызентэрію, ці, як тады гаварылі, на крываўку. Сямейныя думалі, што ён ужо не жылец, аж бачыш, паправіўся, бо на ўсё – Божая воля. Хоць акрыяў, але доўга яшчэ адчуваў слабасць і боль у целе.

Як лісточки з дрэва, ападалі гады. Бы крамяны баравічок пасля дажджу, падрастаў і Уладзюк. Займаў сваю нішу ў сямейнай іерархii. Хоць і быў самым малым у сям’і, tym не менш, работы і яму хапала. Пасвіў гусей, свіней, а крыху падросшы – кароў. Выконваў і іншую працу па гаспадарцы. Як пазней

успамінаў: “Работы было без канца і на полі, і дома”. Як споўнілася дзевяць гадоў, пайшоў у школу. Спачатку ў суседнюю вёску Арлянты, а затым крыху далей, за кіламетры ад дома, у Вішнеўку. Вучыцца вельмі хацелася. Пазней пра той незабытны час згадваў: “Для мяне было не вучыцца – не жыць. Ад кніжкі адганялі – так мяне ў навуку цягнула. Прыйходжу са школы і чакаю, каб скарэй у школу. Я больш так ніколі не вучыўся. Брэты не хацелі вучыцца, а ў мяне – толькі школа”. Беларускіх школ не застаў, прыйшлося займацца ў польскай. Гэтая акалічнасць стварала пэўныя цяжкасці, бо не ўсё было зразумела ў той польскай мове для простага вясковага хлопчыка. І тым не менш, заўсёды лічыўся адным з лепшых вучняў. У вольны ад заняткаў час любіў маляваць. Калі не хапала паперы, то маляваў на печках, сценах хат, на дошках. І Бог ведае, што магло атрымаша з гэтага хлапчуга, каб не праклятая беднасць, вечнае безграшоўе. Ды і бацькі былі не вельмі задаволены з яго вучобы. Асабліва бацька. З ягонага пункту гледжання, той навукі, што атрымаў Уладзюк у пачатковай школе, было дастаткова для сялянскага сына. І мусіць так яно і было б у далейшым, каб не дапамог выпадак.

Прыкладна ў канцы 1929 года, калі Уладыслаў заканчваў ужо чацвёрты клас Вішнеўскай школы, прыехаў у Крэва для медыцынскай праверкі вучняў доктар Шыманскі. Чалавек ён быў разумны, дастаткова цікаўны, таму і вырашыў адначасова з медаглядам наладзіць для вучняў своеасаблівую экзамены. І як жа быў здзіўлены той лекар, калі прости вясковы хлапчуг адказаў без замінкі на ўсе ягоныя пытанні. Вось гэта і вызначыла ў далейшым лёс Уладыслава Чарняўскага. Вярнуўшыся ў Крэва, доктар запрасіў бацьку Уладзюка да сябе і “угаварыў паслаць мяне далей у гімназію вучыцца”. Неахвотна, але бацька згадзіўся. І на наступны, 1930 год, запрогшы каня, павёз сына ў Ашмяны. Вучыцца. У гімназію.

“У Ашмянах складалі экзамены. Злажыў добра. Лепш за панскіх дзяцей, бо быў абчытаны”. Так напісаў пазней Уладыслаў Чарняўскі. Праўда, шчасце тое было нядоўгім. Восенню бацька перадумаў і загадаў сыну застацца на гаспадарцы. Бракавала ў сям’і сродкаў на яго ўтрыманне. Ды і здароўе маці пачало падпадаць, а потым і ўвогуле яе не стала. З боллю ў сэрцы, але прыйшлося таму загаду падпрадкавацца. Цэлы год пражыў дома, а потым пайшоў у 5 клас Крэўскай школы, “бо было бліжэй”. Ды правучыўся там пару месяцаў. Надарылася магчымасць перайсці ў Барунскую настаўніцкую семінарью, што з радасцю і зрабіў.

У Баруны прыехаў з крэўскімі школьнімі сябрамі. Настаўніцкая семінарыя, якая задумвалася і стваралася як беларуская, на той час была цалкам польскай навучальнай установай, дзе ўсе предметы вяліся па-польску, і толькі два разы на тыдзень выкладалася беларуская мова як прадмет. Выкладчыкам яе быў, як тады казалі, прафесар Дамарацкі. Чалавек цікавы, камунікабельны, эрудзіраваны. Яго многія любілі. У тым ліку і Уладыслаў, бо ён далучаў

вучняў да прыгажосці роднай мовы, літаратуры, культуры. Рабіў моладзь нацыянальна свядомай. Хоць што праўда, свядомасць тая з'явілася ва Уладыслава Чарняўскага значна раней, яшчэ тады, калі быў пастушком і пасвіў каровы разам з хлапчукамі каля вёскі Арляніты, адкуль паходзіў вядомы беларускі рэлігійны і грамадскі дзеяч ксёндз Адам Станкевіч. Ойчачка Адам часта падыходзіў да хлопчыкаў, вёў з ім бяседы, распітваў пра жыццё-быццё, расказваў пра Беларусь, іншы раз дапамагаў матэрыяльна. Паважалі яго сяляне, і вельмі моцна паважалі. Часта можна было пачуць з іх вуснаў: “Ого, наш Адаська – светлая галава!” Любіла яго моладзь і асабліва дзеці. Ведалі пра яго добрае сэрца, залатую душу. Вялікую ролю ў фармаванні грамадзянскай пазіцыі Чарняўскага адыграў і ягоны аднавісковец, актыўны грамадовец Міхась Шумінскі, які выпісваў беларускія газеты і часопісы, і да якіх часта дападаў маладзенъкі Уладзюк. Ды і роднага дзядзьку, айца Францішка Чарняўскага, нельга спісваць з рахунку людзей, якія маглі паўплываць на ягонае нацыянальнае самасцвярджэнне. Старатлівы беларускі дзеяч, каталіцкі святар, а.Францішак яшчэ з гадоў маладосці быў звязаны з беларускім вызваленчым рухам. Скончыў Віленскую каталіцкую духоўную семінарыю, а потым папскі Усходні інстытут у Рыме. Меў навуковую ступень магістра тэалогіі. Быў актыўным у беларускім рэлігійным жыцці, за што праследаваўся польскімі ўладамі. Менавіта за свой патрыятызм у 1929 г. быў накіраваны ў Францыю для місіянерскай дзейнасці, а з 1957-га жыў у ЗША. Там і завяршыў сваю зямную дарогу.

Якраз з вуснаў дзядзькі і пачуў аднойчы малады яшчэ Уладыслаў Чарняўскі аповяд пра крывадушша палякаў да беларусаў у той перыяд. Было нейкае каталіцкае свята. Два маладыя святары, беларусы па паходжанню, а.Францішак Чарняўскі і а.Казімір Кулак толькі што вярнуліся пасля вучобы з Еўропы. Вырашылі наведаць сваякоў, спаткаца з сябрамі маладосці. І вось ідуучы па вуліцы мястэчка, сталі сведкамі вялікай і зацятай бойкі. Вырашылі, чаго б ні

У грыбах. Канец 50-х гадоў.

каштавала, спыніць гэтую бязлітасную і неразумную жорсткасць. Звярнуліся за дапамогай у местачковы пастарунак і ў адказ пачулі: “Нашто вам гэтыя беларускія свінні, чым яны хутчэй адзін аднаго пазабіваюць, тым будзе спакайней і нам, а на іх месца мы прышлем людзей з Цэнтральнай Польшчы”. Слоў з песні не выкінеш – было і такое. Так, паступова, крок за крокам, нараджаліся ў душы Уладыслава патрыятычныя пачуці любові да сваёй зямлі, мовы, пакрыўджанай Бацькаўшчыны. Нараджаўся сыноўскі абавязак перад Беларуссю.

А вучоба давалася лёгка. Праўда, правучыўся там толькі два гады, бо ў 1933 г. Барунскую настаўніцкую семінарыю зачынілі. З тae пары засталіся ў памяці смешныя кепуркі-“баторувкі”, якія прыходзіліся насыць у семінарыі, ды час ад часу напамінаў пра сябе сапсанавы страйнік, бо даводзілася харчавацца сухім, “што меў у куфэрку”.

Пасля закрыцця семінарыі хацеў паступіць у лётную школу (куды не трапяць беларусы!), але “не прынялі па здароўі”. Як сам пазней неаднойчы згадваў, вучыцца вельмі хацелася, але для гэтага патрэбны былі гроши. Ды і не малыя. Прышлося ізноў цэлы год прасядзець дома. “Лавіў улетку рыбу, сабіраліся аднагодкі, гулялі ў пікера, качалі кацёлку, гулялі ў карты, у запалкі, снавалі. Міма таго, я чуўся адзінокім, нешчаслівым, часам і ня жыць рагашаўся, смуткаваў”. Так прыпаміналіся тяя не вельмі шчаслівия ў ягоным жыцці гады. Каб не губляць дарэмна часу, стараўся шмат чытаць. Праўда, чытанне тое было бессістэмнае – што патрапляла ў рукі, тым і прыходзілася задавольвацца. Стаяў усё больш заглядаць на неба, просьчы дапамогі ў Бога. Вялікае ўражанне на яго юнацкую душу зрабіла прачытанне кнігі пра жыццё “святой малой Тэрэзкі”.

Былі моманты, калі пачынала здавацца, што пра вучобу пара забыцца і трэба па сапраўднаму ўпрагацца ў цяжкое сялянскае жыццё. Але памаглі сямейныя. Параілі напісаць дзядзьку а.Францішку ў Францыю, дзе той святарыў. Напісаў. Адказ не прымусіў сябе чакаць. Дзядзька раіў ехаць у Другую. У кляштар марыянаў. Абяцаў дапамагчы матэрыяльна і аплачваць вучобу. Як і ў папярэдняі разы, бацька запрог каня і павёз сына ў “невядомы, няблізкі свет”. У Солах развіталіся. Відаць, нешта прадчуваючы, бацька моцна плакаў. Больш яны ніколі ў гэтым жыцці не спаткаліся.

Друйскі кляштар айцоў марыянаў – гэта асобная старонка ў беларускім рэлігійным жыцці. Ён быў заснаваны па ініцыятыве віленскага біскупа і генерала ордэна марыянаў а.Юрыя Матулеўіча (Матулавіца) у 1923 г. Першым кіраўніком Друйскага ордэна марыянаў быў славуты беларускі каталіцкі святар архімандрит а.Андрэй Цікота (паміж іншым, сваю душпастырскую дзейнасць пачаў у 1917 г. у Маладэчне). Значную ролю ў адкрыцці кляштара адыгралі грашовыя ахвяраванні шчырай беларускай патрыётыкі, княгіні Магдалены Радзівіл. Ордэн марыянаў ствараўся як беларускі рэлігійны асяродак,

як кузня беларускай хрысціянскай інтэлігэнцыі. Таму і быў бяльmom на воку польскай адміністрацыі. Яна рабіла ўсялякія перашкоды гэтаму “астраўку Беларускай Рэспублікі”. У 1924 г. пры кляштары пачала працаваць школа, якая праз шэсць гадоў атрымала статус гімназіі імя Стэфана Баторыя. За сваю дэмакратычнасць, глыбокія веды, якія давала вучням, яна карысталася вялікай папулярнасцю сярод мясцовага люду. З яе сцен выйшлі славутыя дзеячы беларускай эміграцыі: мастак Віктар Жаўняровіч, доктар Язэп Малецкі, гісторык Віктар Ярмалковіч, біскуп Чэслав Сіповіч, доктар філасофіі а. Тамаш Падзява ды іншыя. Пры кляштары была заснавана гаспадарка, дзе працавалі манахі і вучні гімназіі. І самае галоўнае, ордэн марыянаў забяспечваў духоўныя патрэбы пяцітысячнай Друйскай парафіі.

Вось сюды і прыехаў у 1934 г. Уладыслаў Чарняўскі. Пасяліўся ў інтарнаце пры Друйскім кляштары. У той час выкладаніе ў гімназіі вялося на польскай мове. Хоць, праўда, выкладчыкі на перапынках размаўлялі з вучнямі па-беларуску. Дырэкторам гімназіі быў усё той жа архімандрит а. Андрэй Цікота. Уладыслаў Чарняўскі ў сваіх успамінах піша: “Цікота быў вельмі паважны. Усе школьнікі мелі павагу да яго. Як ідзе: хлопцы, руکі па швах. Палякі навогул былі настроены супраць кляштара, а Цікота здабыў для яго правы дзяржаўнай гімназіі. Ён выкладаў лаціну, і калі паступалі далей, то ніхто яе не правальваў – так добра выкладаў”. Спачатку вучыцца было цяжкавата, але потым уцягнуўся і хутка ўжо уваходзіў у дзясятку найлепшых вучняў. З’явіліся сябры, новыя зацікаўленні. І тут, як гром сярод яснага неба, звалілася напасць. Пачаў ізноў моцна даймаць жывот. Не прыйшло бяспледна яго нішчымнае харчаванне. Бывалі моманты, калі здавалася, “што і не выжыву”. І так усё жыццё – рэдка калі адчуваў сябе цалкам здаровым. Ратаваўся малітвамі, усё часцей звяртаючыся за дапамогай да Маці Божай. І хваробы адступалі.

Што тычыцца парадку ў кляштары, то быў ён ідэальны. Нягледзячы на тое, што яму належала каля 70 га ворнай зямлі, яе ўсю апрацоўвалі ўласнымі сіламі. Вучні самі касілі, арапілі, вязалі, звозілі. Яны ж даглядалі вялікі сад, пчол, кароў, коней. Чарняўскі не раз гаварыў, што за лета, бывала, так напрацуўшы, што адна думка ў галаве: хутчэй бы ў школу. Аканомам у кляштары быў ксёндз Казімір Смулька. Чалавек вельмі набожны, шчыры, незвычайна добры. У 1921 г. скончыў каталіцкую семінарыю ў г. Улацлавак у Польшчы. Быў першым манахам Друйскага кляштара айцоў марыянаў. За вельмі кароткі тэрмін здолеў так паставіць работу, што гаспадарка лічылася ўзорнай. З яе і жылі.

І ўсё, здаецца, складвалася б найлепшым чынам, каб не тагачасная польская каланізатарская палітыка ў дачыненні да беларусаў. Да чаго толькі не чапляліся: і чаму ў казанях святары выкарыстоўваюць беларускую мову, і чаму між сабой размаўляюць па-свойску, і чаму фінансава дапамагаюць беларускім газетам і часопісам, друкарні імя Скарыны ў Вільні, Беларускай хрысціянскай дэмакратыі. А праз нейкі час пачаліся і адкрытыя рэпрэсіі. Былі

НОВЫ ЗАПАВЕТ

Уладыслав Чарняўскі, Максім Калініч

2014

Каталікічнаў

Літаратура
на беларускай мове
а. Чарняўскі
Уладыслав Чарняўскі

**Пераклады айца
Уладыслава Чарняўскага.**

выселены з Друі і пераведзены ў іншыя месцы святары Абрантовіч, Германовіч, Цікота, скарочана колькасць класаў у гімназіі, забаронена сумеснае навучанне хлопцаў і дзяўчат, паблізу ад Друі адчынілася аднатаўпная гімназія, на змену святарам-беларусам пачалі прыязджаць палякі.

Але ўсё гэта было крыху пазней, а ў 1937 г. Уладыслаў Чарняўскі закончыў Друйскую гімназію. Пытанне, куды пайсці далей, перад ім не стаяла. Ён вырашыў стаць слугой Божым і павадыром для свайго народа. Вырашыў стаць святаром. Цягда да пастырскай дзеяйнасці жыла ў душы Уладыслава яшчэ з дзяцінства. Чамусьці вельмі хацела бачыць яго святаром маці. Часта называла цi то жартам, цi то ўсур'ёз "мой ксяндзочак". И як напрарочыла. У 1938 г. яшчэ ў Друі ён паступіў у навіцыят ордэна марыянаў. Але доўга там не прабыў: летам таго ж года паліцыя высліла з кляштара шэсць айцоў марыянаў, у тым ліку і апекуна навіцыята айца Віталіса Хамёнка. Прыйшлося пераобрацца ў Вільню, дзе існаваў Дом студыяў марыянаў, які быў заснаваны ў сярэдзіне 30-х гадоў з ініцыятывы друйскіх святароў. Жылі на Зыгмунтоўской вуліцы, "непадалёк ад "Зялёна га маста", у Доме друйскіх айцоў, які быў куплены а.А.Цікотам за золата, дадзенае Радзівілхай", а вучыліся ў Віленскай духоўнай каталіцкай семінарыі. У тым Доме студыяў зімалася 11 клерыкаў-марыянаў. Их апекуном быў а.Язэп Германовіч, вядомы ў Заходній Беларусі паэт, які пісаў пад псеўданімам Вінцук Адважны. Вучыцца было цяжка. За Домам і апекуном бесперастанку сачылі. Аднаго разу а.Язэп расказаў Уладыславу Чарняўскому такое здарэнне: была восень, дождж ліў як з вядра. Каля вакна нехта стаяў. Айцец Язэп зразумеў, што гэта віж. Ён па асенняму апрануўся, узяў парасон і пайшоў на шпацыр. Прайшоў адну вуліцу, другую. Віж не адстае. Тады ойча спыняецца, падыходзіць

да яго і пытае: “Як пану падоба се подруж?” Той адказвае: “Цо зробіш, така служба”. Вось так і жылося нацыянальнай інтэлігэнцыі ў тых няпростыя для беларушчыны гады. Былі выпадкі, якія ўвогуле напаміналі даўно забытыя часы інквізіцыі. Прыкладам, аднаго разу Чарняўскуму давялося быць сведкам, як польская айцы-марыяне(!) палілі беларускія кнігі. З нейкай зацятай лютасцю, нават фанатyzмам на раз’юшаных тварах. І гэта былі пастыры, людзі, якія павінны ўкладаць любоў у сэрцы іншых, у тым ліку, і любоў да кнігі, як да самай мудрай праявы чалавечага генія. А што было ў тых кнігах? Можа, ухваляліся амаральныя ўчынкі, подласць, жорсткасць, цынізм? Не! І яшчэ тысячу разоў – не!!! Іх палілі толькі таму, што яны былі на беларускай мове, “мове хлопаў”, як гаварылі польскія шавіністы.

А грамадская атмасфера ў Заходній Беларусі ўсё згушчалася. Зачыняліся апошнія беларускія арганізацыі, і не толькі палітычныя, але і культурна-асветныя. Польскі шавінізм шалеў, як бы прадчуваючы свой блізкі канец. І ён надыйшоў.

1 верасня 1939 года пачалася другая сусветная вайна. Якраз напярэдадні паехалі клерыкі-марыяне пад Белавежскую пушчу, дзе былі іхнія дамы адпачынку. Там і засталі іх страшная навіна. Спазналі шмат жахаў. Вакол неразбярых. Мабілізацыя. Немцы пачалі бамбіць. З неверагоднымі проблемамі дабраўліся да Вільні. А там ужо семінарыя зачынена, кіраўніцтва разбеглася. Прыйшлося ехаць у Другую, куды ў хуткім часе прыйшла Чырвоная армія. З Другі Чарняўскі перабраўся на Літву ў г.Укмерге. Жыў у марыяне. Працаўваў памочнікам ксяндза. І толькі ў пачатку 1942 г. здолеў аднавіцца на вучобу ў Віленскай духоўнай каталіцкай семінарыі на тэалагічным факультэтце, а жыў пры літоўскім касцёле Святога Іgnата. Як жылося Уладыславу ў тых гады? Ды па-рознаму. Звернемся да ягоных успамінаў: “Што можна сказаць аб тым часе? Нямецкая акупацыя, цяжкасці з харчаваннем. Калі ў Вільні адкрылі духоўную семінарыю, накіравалі мяне вучыцца туды. Было цеснавата, бо немцы адпусцілі невялікую частку даунейшай семінарыі”. Нягледзячы на розныя цяжкасці, той час згадваеца з незвычайнай цеплынёй. Бо быў малады, поўны сілы і веры ў лепшую будучыню сваёй Беларусі. На доўгім жыццёвым шляху даводзілася спатыкацца з вельмі цікавымі людзьмі, якія пакінулі значны след у ягонай души, а некаторыя адыгралі выключную ролю ў фармаванні яго як асобы. Сустракаўся з Міхасём Забэйдам-Суміцкім, неаднойчы бываў на кватэры ў ксяндза Адама Станкевіча. Паміж іншым, гэта дзяякуючы а.Уладыславу мы ведаем пра апошнія гадзіны знаходжання а.Адама ў Вільні. Расказваў, як арыштавалі ў 1949 г. савецкія органы бяспекі Станкевіча, ён папрасіўся зайсці ў сваю хату. Яму дазволілі. Зайшоў, уключыў патэфон, паставіў плытку Забэйды-Суміцкага. Нейкую хвіліну паслушаў, роспачна заплакаў і пайшоў з дома. Назаўсёды. Ведаў Чарняўскі і іншых выдатных дзеячаў беларускай культуры. Прыкладам, Адольфа Клімовіча, Янку Багдановіча, ксяндзоў Ідэ-

льфонса Бобіча, Казіміра Кулака ды багата іншых.

У 1944 годзе Чарняўскі нарэштце быў высвенчаны на ксяндза. Праўда, крыху раней тэрміну, бо яшчэ год давялося вучыцца ў семінарыі. Як ён згадваў: “Мелі мяне свяянціцу разам з ксяндзом-езуітам Станіславам Міхальскім у езуіцкай капліцы. Але хтосьці данёс на мяне, што я быццам не люблю польскай мовы і штосьці падобнае. Арцыбіскуп Яблжыкоўскі асперагаўся мяне свяянціць. Марыяне настойвалі. Тады перадаў свяянціцу мяне біскупу Мечыславу Райнісу, каторы ўдзяліў мне субдыяканту, дыяканту і святарства 1944.Х.4 у Віленскай катэдры”. Прыміцыі вырашыў адпраўляць на Беларусі, бо належыў да Барунскай парафіі, але сваякі папярэдзілі, што барунскі ксёндз Карпінскі не любіць беларусаў. Прыйшлося ехаць у Крэва, дзе ксёндз быў добра знаёмы яшчэ з даваенных часоў. У канцы кастрычніка 1944 г. ужо святар а. Уладыслаў Чарняўскі адправіў сваю першую святую імшчу ў Крэве. Да гэтай знаміянальнай падзеі быў надрукаваны на Літве і аброзок-памятка па-беларуску. Пасля прыміцыі зноў вярнуўся ў Вільню. Працягваў жыць пры касцёле Святога Іgnата. Адпраўляў імшчу, спавядат, адпраўляў ранішнія набажэнствы, а вечарам ішоў на вучобу ў семінарыю. Але пад канец 1945 г. новыя ўлады семінарию зачынілі, пры гэтым сказаўшы: “Літоўцы хай едуць у Каўнас, а палякі ў Польшчу”. Айцец Уладыслаў застаўся ў Вільні. У канцы 1949 г. яго прызначаюць пробашчам касцёла Святога Мікалая. Перад тым арцыбіскуп Яблжыкоўскі папярэдзіў: “Тылько жэбы казані не мувіл по-бялоруску”. Праўда, служба тая працягвалася нядоўга. Праз тры месяцы яго адпраўляюць служыць у Літву. Спачатку ў г. Укмерге, потым у Гегужыне, Ёрнішкі, Варэну, Эйшышкі… Жыў сярод літоўскага насельніцтва, дзе і мовы-то іншай, акрамя літоўскай, не ведалі. Спартрэбліся і яму тыя веды літоўской мовы, якія спазнаў у Віленскай духоўнай каталіцкай семінарыі. На нейкі час прыйшлося сесці і за падручнікі, “бо парафіі ўсе былі літоўскія, і казані, чытанні – трэба было рабіць па-літоўску”. Будучы па натуре чалавекам добрым, шчырым, адкрытым, айцец Уладыслаў вельмі хутка заваяваў усеагульную любоў і павагу сярод парафіян. Ды і з літоўской мовай праблем не стала. Вывучыў яе настолькі, што літоўцы прымалі за свайго. Але цягнула на Беларусь. Ды і землякі не забывалі. Прыязджалі цэлья дэлегацыі з просьбай вярнуцца на Радзіму, бо святароў там хранічна не хапала. Пасля доўгай бюрократычнай валтузni, адмоў, нарэштце біскуп згадзіўся адпусciць а. Уладыслава з парафіі. Вырашыў ехаць у Воранава, “але калі пераехаў у Беларусь і працісаўся ў Смаргонях, і аbjкыўся ў Чухнах”, то з усіх бакоў пачалі сыпацца запрашенні наведаць і іншыя бліжэйшыя парафіі. Стараўся па магчымасці не адмаўляцца, і тады яго шляхі пралягали праз Крэва, Войстам, Вішнева. І ўсёды ён нёс прауду, шчырае Божае слова, веру ў дабрыню і чалавечнасць. Былі і цяжкасці, непрыемнасці, інтрыгі. Асабліва гэта праявілася, калі захацеў пераехаць у Вішнеўскую парафію. Доўга не працісалі, стваралі перашкоды, праблемы. Прыйшлося шмат

паездіць. Як згадваў: “Два разы ездзіў у Мінск, многа разоў у Маладзечна да ўпаўнаважанага і толькі пасля таго, як наведаўся ў Москву, атрымаў даведку аб уладкаванні на працу ў парафіі Вішнева”.

У Вішнева прыехаў у 1954 годзе. Мясціны там вельмі прыгожыя. Мясцёчка размешчана так, што даволі блізка да чыгуначнай станцыі Багданава ды і Валожын – не за гарамі”. Узгорыстая мясцовасць, спакойная, звілістая рэчка Альшанка, блізкая сінь лясоў стварае ідyllичную карціну старадаўняга, Богам забытага беларускага паселішча. Ад усяго гэтага вее нечым патрыярхальным. Здаецца, жыццё тут спынілася ў сваёй манатоннасці і аднастайнасці. На заходній ускраіне мястэчка, на высокім пагорку знаходзіцца касцёл Дабравешчання Найсвяцейшай Дзевы Марыі, які быў пабудаваны яшчэ ў 1424 годзе князем Вітаўтам. Першапачаткова ён быў драўляны і да нашых дзён не захаваўся, але ў 1637-41 гг. на яго месцы князем Храптовічам (які пахаваны ў крыпце праўай капліцы) быў узведзены велічны мураваны храм, які лічыцца помнікам архітэктуры эпохі барока. Вось у гэтай незвычайна прыгожай святыні і стаў настаяцелем айцец Уладыслаў Чарняўскі. З того часу прыйшло шмат гадоў, многа вады ўцяклі ў незваротныя леты, а святар працягвае свою нялёгкую працу па далученню людзей да несмяротнага Божага вучэння. Цэлыя пакаленні прыйшли разам з пробашчам па жыцці, ён вёў іх ад нараджэння аж да смерці і не заўсёды атрымоўваў за гэта шчырыя слова падзякі. Такія, на жаль, нашыя людзі.

Адразу па прыездзе пачаў весці службу па-беларуску. Шмат каму такое новаўвядзенне не спадабалася, пачалі абурацца, пісаць ананімныя лісты, даходзіла нават да таго, што дэманс-

*На аудыенцыі ў
Папы Рымскага Паўла VI.
Рым. 1968 г.*

тратыўна пакідалі касцёл, “бо не падабалася ім, што спяваюць рэлігійныя песні на роднай мове”. Як шмат пазней а. Уладыслаў успамінаў: “Колькі разоў рабілася крыўдна, думаў, кіну, вярнуся ў Літву. Але шкада было развітвацца з роднымі месцамі. Другі раз думаў: не буду навуку казаць, таксама адпускаўся. Так цягнулася гады. Памалу самыя ўпорыстыя сталі прывыкаць”. Чытаючы такія шчырыя слова прызнання – ніякавееш. Ад чалавечай бяздушнасці, ад ідыятызму беларускага жыцця і нашай свядомасці. Ад вечнага самаедства і самааплёўвання. І бываюць моманты, калі пачынае здавацца, што гэта будзе працягвавца бясконца. Бо інакш як можна растлумачыць некаторыя старонкі нашага лёсу? Хоць бы на прыкладзе а. Уладыслава. Чалавек глыбокіх ведаў, добры знаўца некаторых замежных моваў, выключнай дабрыні, сапраўдны і шчыры паstryр усё жыццё жыве як пракляты. І за што? Толькі таму, што мае смеласць лічыць сябе беларусам, часткай свайго народа. Мае смеласць гаварыць з Богам на роднай мове. Але ж у Бібліі ёсьць такія слова: “І слаўце імя Маё мовай сваёй”. Ды што тыя слова манкуртам? Пусты гук! І яшчэ старающа павучаць! “Нас большасць і мы не жадаем тую беларускую мову ў касцёле”, – гавораць яны, забываючыся на тое, што менавіта большасць распяла Хрыста, а меншасць усё рабіла, каб уратаваць яго. Забываючыся, што не заўсёды большасць мае рацыю. Забываючыся на ўсё, што было ў іхнія далёкай і не вельмі гісторыі. Забываючыся на пагарду да іх і іхнія мовы, традыцыяў, звычаяў, культуры. Забываючыся, як іх дзядоў і бацькоў лупілі на стайнях, іхніх святых высыпалі ў далёкія краі, іх Бацькаўшчыну прадавалі і перапрадавалі. Забываючыся пра ўсіх і пра ўсё. Але мы помнім, хоць нас і меншасць. Помнім вечнае віжаванне, бясконцы здзек, гвалт над нашай Радзімай. Помнім мы і сваіх герояў, сапраўдных і ўяўных. Помнім і айца Уладыслава і бясконца яго любім. За тое, што ніколі не зламаўся, ніколі не пагарджаў сваімі святынямі, заўсёды быў бясконцым звенчаком ланцужка, які звязваў нас з Богам.

Хрушчоўская адліга дала нейкія спадзевы на перамены ў краіне. І з гэтym не згадзіца нельга. Але Беларусь яны мала закранулі. Дэнацыяналізаванае чынавенства працягвала змагацца з іншадумствам, уяўным нацыяналізмам і “рэлігійным цемрапашыствіем”. Закранула гэта барацьба і а. Уладыслава. Хоць, праўда, не арыштоўвалі і не высыпалі (час быў не той), але пасады пазбаўлялі некалькі разоў. Заставаўся зусім без сродкаў для існавання. Прыходзілася тады выбіраць некалькі каштоўных кніг з багатай уласнай бібліятэкі і везці на продаж у Мінскі абласны краязнаўчы музей у Маладэчна. З таго і жыў. Дапамагалі крыху і парафіянне.

З другой паловы 60-х гадоў распачалося сталае лістраванне з беларускай эміграцыяй. У прыватнасці, з дзядзькам а. Францішкам Чарняўскім, пралатам а. Пятром Татарыновічам, біскупам Чэславам Сіповічам. На просьбу апошняга пачаў рэгулярна дасылаць беларускія кнігі і часопісы ў Беларускі дом айцоў марыянаў у Лондане. І калі ў 1971 годзе там адчынілася Беларуская бібліятэка

і музей імя Ф.Скарыны, то значная частка яе фондаў складалася з матэрыялаў, прысланых а. Чарняўскім. Што датычыць яго адносін з каталіцкім духавенствам Беларусі, то тут можна з сумам канстатаваць, што яны не склаліся. І не па ягонай віне. У большасці тое святарства было прапольскім і з абыякавасцю, калі не сказаць варожа, глядзела на “моўныя эксперыменты” а.Уладыслава ў касцёле. Не падабалася таму духавенству, што ойча Чарняўскі гаворыць казані па-беларуску, стараецца растлумачыць затурканаму яшчэ з мінульых часоў каталіцкаму насельніцтву, што не заўсёды нацыянальнасць супадае з веравызнаннем. Што выраз “католік – то поляк, а праваслаўны – гэта рускі” – шкодная канцэпцыя, навязаная беларускаму народу яго суседзямі. Не падабалася тым ксяндзам і багата чаго іншага. Праўда, а.Уладыслаў мала звяртаў на гэта ўвагу, хоць, безумоўна, часам бывала і крыўдна. Затое добрыя і сталыя стасункі склаліся ў яго з перадавой беларускай інтэлігенцыяй. Апошняя часта наведвала святара ў Вішневе, падтрымлівала духоўна і маральна.

Дзякуючы беларускаму каталіцкаму духавенству на эміграцыі і, перадусім, біскупу Сіповічу, у 1967 годзе а.Уладыслаў атрымаў запрашэнне наведаць папскі пасад у Рыме. Вось як ён пра тое ўспамінае: “За год да паездкі я атрымаў пісьмо з Рымскай Курыі, ад сакратара Стану, у якім паведамлялася, што Папа Рымскі прызначае мяне на адміністратора для католікаў на Беларусі, калі на гэта згодзяцца савецкія ўлады. А праз нейкі час другое пісьмо на французскай мове з паведамленнем, што мяне прызначаюць дараднікам ад Кангрэгациі Абрадаў і з запрашэннем у Рым”. Як адреагавалі на такія прапановы савецкія ўлады? Катэгарычнай адмовай. Але наведаць Рым не забаранілі. Прыйшлося тэрмінова рыхтаваць адпаведныя дакументы, і праз год, у 1968 годзе, айцец Уладыслаў ужо быў у Апостальскай сталіцы. Разам з біскупам Чэславам Сіповічам прысутнічаў на прыёме ў Папы Рымскага Паўла VI. Размаўлялі на лацінскай мове. Папа сказаў, што хоча бачыць а.Уладыслава беларускім біскупам, распытваў пра рэлігійную сітуацыю на Беларусі, былі размовы і на іншыя балочыя тэмы. Потым быў званок з папскай адміністрацыі ў савецкую амбасаду з просьбай станоўча вырашыць пытанне з біскупствам. У адказ ізноў была катэгарычнай адмова. У той жа прыезд ойча Уладыслаў атрымаў даручэнне ад Кангрэгациі па Божым кульце перакладаць Біблію.

Вярнуўшыся на Беларусь, заняўся гэтай пачэснай і высакароднай спраўай. Перакладаць было цяжкавата. Не было адпаведнай літаратуры, была слаба распрацаваная беларуская рэлігійная тэрміналогія, бракавала святароў-аднадумцаў. Тым не менш, не здаваўся. Першы год інтэнсіўнай працы даў плён. Было перакладзена сем тамоў літургічных тэкстau. Праз нейкі час іхняя вартасць была пацверджана Рымам. Толькі выдаць іх у тагачасным Савецкім Саюзе было немагчыма. І адзін Бог ведае, што было б з тымі тэкстамі, каб не “перабудова”, а затым – незалежнасць Беларусі. Гэтая акалічнасць і паспрыяла ў хуткім часе з’яўленню спачатку “Катэхізмоўкі”, потым “Кнігі Роду” і,

нарэшце, “Новага Запавету”. Засталося зусім мала часу, каб свет пабачыла ў поўным аб’ёме і Галоўная Кніга чалавецтва...

...Завіруха не сціхала. Здавалася, што нехта жалобна плача па нечым незваротна страчаным, даўно адыйшоўшым. Гучна патрэсквала на марозе старое маўкліве дрэва. Айцец Уладыслаў уздыхнуў, пакратаваў рукою тоўсты рукапісны том і паклаваў яго каля настольной лімпі. Скупаватага святло асвяціла загалоўную старонку рукапісу, даўшы магчымасць прачытаць некалькі словаў. І слова тыя былі простыя і адначасова велічна-мудрыя: “Біблія, пераклаў на беларускую мову айцец Уладыслаў Чарняўскі”.

Данута Бічэль-Загнетава

У ВІШНЕВЕ.

Спее сонца.
Шчырае світанне.
Толькі ў Вішневе творыцца цуд:
тут святар беларускі літанне
прамаўляе адзін за свой люд.

Ужо вырак на нас падпісаны.
Ужо знікнуць нам, бедным, пара.
Але нітачкай з небам звязаны
грешны люд праз свайго святара.

Ні багацця, ні славы, ні мовы.
Да сапраўднай галечы дайшлі.
І не цямаць без веры галовы,
што адсюль адраджэнне душы.

ТРАДЫЦЫЯ
Miħasx Bilejmu.

ЗІМОВЫ КАЛЯДНЫ АБРАД КУЦЦЯ

Ад Прыпяці і да Дзвіны, ад Бугу і да Дняпра ў часы да нараджэння Хрыста жылі балты. Але ў першых стагоддзях навое эры над Прыпяцю з'явіліся славяне. Славянская каланізацыя ад Прыпяці на поўнач, у кірунку Нёмана і Дзвіны, не спынялася, пакуль гэтая прастора не стала цалкам славянскай.

Археолагі нам кажуць, што балты і славяне жылі даўгі час перамешана. Яны на пачатку пакінулі нам супольныя могільнікі і неўмацаваныя селішчы. З гэтага вынікае, што былі яны добразычлівымі суседзямі. Паступова балты стапліліся ў славянскім асяроддзі, а балцкі субкрат паслужыў утварэнню дрыгавічоў і крывічоў. Сталася гэта мажліва таму, што балцкая абраднасць і ў сучаснасці мае шмат агульнага з абраднасцю беларускай. А што ўжо казаць пра далёкую мінуўшчыну, калі нас раздзяляюць трывающыя стагоддзя!

Летапісец, пішучы аб IX стагоддзі, не ведае балтаў, мабыць, да таго часу яны ўжо стапліліся са славянамі. Ён ведае толькі, што ад Прыпяці і да Дзвіны, ад Бугу і да Дняпра “седоша наріцаemyя дреговічі і крывічі”.

Цяпер зробім выснаў – прыблізна 2500 год таму назад балты і славяне складалі адзіны этнас і мелі аднолькавую абраднасць. Пазней адні ад других адасобіліся, але збераглася супольная абраднасць. Калі ў першых стагоддзях новай эры балты і славяне сустрэліся, пачаўся працэс асіміляцыі балтаў славянамі. Адзінства ў абраднасці паскорыла працэс аб'яднання на карысць славянаў.

* * *

Канстанцін – імператар Рымскай імперыі – у IV стагоддзі абвесціў хрысціянскае выравызнанне дзяржаўнай рэлігіі. Славяне ў tym часе падышлі да Дунаю. У VI стагоддзі яны пераправіліся праз Дунай, і пачалося засяленне славянамі Балканскага паўвострава, а пры tym і войны з Усходнім Рымскім імперыям – Візантыйем.

Імператары Візантый занепакоіліся за свой лёс і звярнуліся за дапамогай да хрысціянскае царквы, каб праз ахрышчэнне князёў суцішыць славянскую экспансію. Царкоўныя іерархі ўсведамлялі, што пашырэнне хрысціянства сярод славян – гэта нялёгкая справа, калі асуздзіць і забараніць славянскую абраднасць. Славянскі націск прымусіў імператараў і патрыярхаў пайсці на кампраміс, дзякуючы якому хрысціянства замацавалася і славянская абраднасць збераглася. Калі народ наш успрыняў навуку Хрыста ў X стагоддзі, ён не зрокся абрадаў, але бярэжліва, пяшчотна і бескампрамісова сцярог традыцыі продкаў.

* * *

Беларуская абрааднасць дзеліцца на дзве групы. Першую группу складаюць абраады: вяселля, нараджэння, пахавання, або абраады сямейнага круга. Другая група абраадаў – веснавы, летні, зімовы – яны называюцца абраадамі гадавога круга, або абраадамі каляндарнага круга.

Зімовы абраад – Коляды – пачынаецца 24 снежня, канчаецца Вадохрышчам г.зн. 7 студзеня. Вось жа давайце прыпомнім наш калядні абраад, як яго нашыя дзяды і некаторыя з нас святкавалі і далей святкуюць.

Прыблізна тыдзень да Каляд калолі парсюка, каб былі каўбасы і мяса на свята. Не забываліся аб пітве. Мёд варылі, квас запраўлялі, гарэлку гналі, саладуху для піва рыхтавалі. Жанчыны праталі хату, шаравалі і мылі, каб усё было чыстае і свежае. Хлопцы-падросткі развучвалі калядкі, практиковаліся з казой або майстравалі звязду. Дзяяўчаткі рабілі з саломы і каляровай паперы павукі, ланцужкі, гірлянды і іншыя цацкі, каб імі ўпрыгожыць хату і ялінку. Адным словам – усе былі занятыя. Кожны з напружаннем чакаў Калядаў.

І вось надышоў дзень 24 снежня. У гэты дзень дарослыя пасцілі. Падросткам дазвалялі ў абед крышку з'есці поснае кашы. Таму ўсё прагна чакалі заходу сонца і з'яўлення першае зоркі на небе. Калі прыцімнела, дзед-гаспадар з унукам уваходзілі ў хату. Дзед трymаў жытні снапок з зяністымі каласамі, упрыгожаны васількамі, а ва ўнuka была ахапка пахучага сена.

“Здаровы будзьце з Калядою”, – дзед вітаў прысутных у хаце. Бабка-гаспадыня, пакланіўшыся жытніму снапку, запрашала: “Каляда, заходзь за наш стол!” Дзед ставіў снапок-каляду ў пачэсным куце пад абразамі. Унук частку сена клаў каля снапка, а бабка на сене ставіла гаршочак з куццёю. Рэшту сена рассцілалі на стале для шчасці і радасці ў хаце, паверх засцілалі белым абрусом згребнай работы.

Раней як сесці за стол, дзед маліўся. Ягонай малітвой была просьба да продкаў, каб паспяшылі прыйсці на супольную бяседу-куццю. Памаліўшыся, дзед выходзіў з хаты і гукаў: “Мароз, га, мароз, хадзі ў хату, будзем куццю есці! Ты ўлетку ў нас не бывай, нам травы не пужай; ярыны не марозь, нам бяды не прынось!” Пасля гутаркі з марозам, дзед варочаўся ў хату і садзіўся на покуце, обач снапка-каляды. Пачынаючы ад дзеда, каля сцяны, садзіліся сыны і ўнукі. На другім баку стала, насупраць дзеда, садзілася бабка, далей дочки, унучкі і, на краю стала, – нявестка. Яна ж падавала ежу на стол. На канцы стала, ад дзвярэй, стаяў зэдлік, на ім ніхто не садзіўся, пры ім настале стаяла міска, а побач ляжала лыжка. Гэтае месца было для неспадзянага госця, падарожніка і для таго семяніна, які адсунтнічае ў гэты традыцыйны вечар.

Першай стравай быў грыбыны боршч. Да баршчу падавалі кругла спечаныя бліны. Нашыя продкі адушаўлялі прыроду. Яны абагатваралі сонца, якое прыносіла цяпло, святыню і пабуджала жыццё на зямлі. Кругла спечаны блін сімвалізаваў сонца, павароту якога так прагна чакалі. Грыб быў маслінай, але грыбыны адвар – гэта сокі зямнія, якія пад уздзеяннем сонца аббуджаюць жыццё ў прыродзе. Спа-

жываючы грыбны боршч з блінам, продак наш верыў у жыццядайную сілу адраджэння жыцця на зямлі і зберажэння сябе ад смерці.

Дзед устаў і запаліў ліхтар. Бабка ўзяла блін, абмачыла ў баршчы, і яны выйшлі з хаты. Усе чакалі на іх паворт. Бабка блін клала на прызбу, часам на стаўбе брамкі, а дзед недалёчка ставіў ліхтар. Усё гэта было для душаў тых, у якіх вымерла радня, і душам гэтым няма дзе прытуліцца, сагрэцца, паесці.

У гэтым выяўлецца рахманасць, сардэчнасць і прачуласць харектару наших продкаў.

Так як верылі продкі, што душы родзічаў прыйшлі ў хату адсвяткаваць сонцазварот, для іх першую лыжку баршчу адлівалі, як памяць, удзячнасць, спадліваць і радасць за супольнасць у быседзе з прашчурамі.

Пасля бліноў і баршчу дзед ставіў на стол бутэльку з перавараным мёдам. Ён, наліўшы ў кілішак, звяртаўся да бабкі: “Дай жа нам, Божа, дажыці да наступнай Каляды!”. “Будзь здароў!” – адказвала бабка. Дзед адліваў крышку мёду з кілішка на стол для душаў продкаў, а рэшту выпіваў і кілішак падаваў бабцы. Ён наліваў, яна адлівала драбок на стол і выпівала і кілішак аддавала для сына. Гэтак кілішак абыходзіў вакол стала, а дзед кожнаму субяседніку наліваў поўны кілішак, без розніцы веку. Кожны капельку мёду адліваў, а рэшту выпіваў да дна. І кожны паўтараў дзедава зычанне: “Дай жа нам, Божа, дажыці да наступнай Каляды!”. Затым бутэльку з мёдам дзед забіраў, каб з яе зноў пачаставаць на барагтай, або шчодрай куці (напярэдадні Новага года). Так канчалася першая частка рытуальнае вячэрні – Куці.

Мёд – гэта прадукт арганізаванасці і працавітасці пчолаў. Мёд быў сімвалічным пітвом. Калі ў сям'і будзе еднасць, паслухмянасць і працавітасць такая, якую маюць пчолы, то гэтак, як пчолы робяць мёд, так сям'я або род будуць старанліва працаваць і мець дастатковую колькасць прадуктаў на сваё ўтрыманне і на падтрымку іншым.

Цяпер нявестка прыносіла на стол прыгатаваныя стравы. Яна спачатку падавала рыбныя: марынаваныя селядцы, смажаную рыбу, рыбны сцюдзянец, прыпраўленую рыбную жыжку. Затым з'явіліся на стале грыбы вараныя, падсмажаныя і марынаваныя; піражкі з грыбамі, ягадамі і макам; бурачкі з грыбамі і цыбулькай; квашаная прыпраўленая капуста і капуста падсмажаная; кісялі аўсяны і журавіnavы; адвараныя яблыкі і грушы; кампот са сліваў і вішняў: сушаныя ягады і цёрты мак. Усе стравы былі посныя, адсюль і Куці называлася “поснай куццёй”. Аднак усе ведалі, што апошніяй стравай будзе куці, і на яе чакалі і

Т. Гуткоўская. Каляды.

месца ў страўніку пакідалі.

Ячменнае зерне таўклі ў ступе. Таўклі далікатна, каб шкарлупку зняць, а зяннятка засталося цэлеңькае. Абтоўчаны ячмень крупой называлі. Крупу варылі ў гаршочку, у якім іншых страў не варылі, і гаршочак захоўвалі ад Калядаў да Калядаў. Падчас варэння куцці забаранялася яе пробаваць, смакаваць. Удала звараная куцці была адзнакаю добрага ўраджая ў будучым годзе, ад якога залежала жыццё нашага продка-селяніна. Недавараныя або перавараныя зянняткі былі дрэннай прыкметай. Яны азначалі недарод і голад, нягожыя паводзіны і самае страшнае – выміранне роду.

Такім чынам куцці была сакральнай стравай. Сакральнай таму, бо зернятка ў светапоглядзе нашых продкаў валодала дзівоснымі ўласцівасцямі – бясконцасці жыцця. Ягоная жыццядайная сіла не замірала, не гінула ад гвалтоўных зменаў, але заставалася жыць і даваць жыццё навакольнай прыродзе. Зерне магло праляжаць гады, а нават стагоддзі, і, трапіўшы ў спрыяльнія ўмовы, абуджалася ў ім жыццё і адушаўляла прыроду.

Вось чаму куцці варыцца з цэлеңькіх абтоўчаных зернеткаў – яна сімвал несмяротнасці.

Бабка брала гаршочак з покуцця, ставіла яго на стол. Яна абымала далонямі гаршочак і пачынала маліцца. Куцціо варыла яна сама і на ёй ляжала адказнасць ці куцці ўдалая ці няўдалая. Вочы ўсіх былі скіраваны на бабку. Усе заміралі, затойвалі дыханне. Кожны дарослы ведаў, што азначае нядобра звараная куцці, а дзеці, назіраючы напружанаасць дарослых, адчувалі страх. А бабка ў малітве прасіла, каб яе куцці была ўдалаю, каб быў добры ўраджай, згода і здароўе ў родзе. Хто ведае, мажліва, што яе малітва вытрокі свае пачынае ў часах першынстваў і перадавалася спадчынным шляхам па жаночай лініі. Яна малілася шэптам, а вочы яе трывожна і прачула абліягалі ўсіх, як быццам прасілі пра літасць, каб не асуджалі, калі зянніты куцці недавараныя або перавараныя.

Памаліўшыся, бабка бярэжліва здымала лыжкай падсохлы верх куцці і адну яе лыжку клала на белую льняную хусцінку. Згарнуўшы хусцінку, яна выходзіла з хаты, каб пакласці куццю ля запаленага ліхтара. Дзед сцярог, каб панавала поўная цішыня вакол стала, пакуль бабка не вернецца ў хату. Бабка ўваходзіла, набліжалася да гаршочки і, пышчотна кранаючы пальцамі яго абадок, гаварыла: “У згодзе будзьце, спажывайце, Каляда, Каляда!” Дзед уставаў і чэрпаў куццю. Ён з першага лыжкі адсыпаў крышку круп на стол душам продкаў. За дзедам чэрпалі і іншыя, і кожны з першага лыжкі клаў крыху круп на стол. Куццю елі ў поўнай цішыні. Забаранялася махаць нагамі пад сталом, бо душы родзічаў маглі быць на стале і пад ім. Да куцці падавалі мёд, сок з ягадаў і вішняў, цёрты мак і іншыя прыправы. Куцці варылася з такім разлікам, каб яе ўсю з’елі. Недаедзеная куцці ў гаршочку прымета дрэнная – сямейных ці родавых сварак і боек прычына.

Нехта нам скажа: “Мы – хрысціяне, а гэта ж паганская традыцыя”. Безумоўна, што паганская. Але ці не выяўлены ў гэтых паганских традыцыях светапогляд нашага продка? Ці гэты паганская наш продак не паказвае свае адносіны да іншага

асобы зусім чужога роду? Продак наш верыў у несмяротнасць душы і верыў, што душы ягонага роду прыйшлі да яго ў хату адсвяткаваць сонцззварот, але ён чулы, надзвычай спагадлівы, заклапочаны тымі душамі, у якіх вымер род і ім няма дзе прытуліцца. Ён ставіць запалены ліхтар, выносіць сакральныя стравы незнаёмым душам, каб аказаць сваю дабрату, людскасць і пашану блукаючым душам. Нельга з пагардай адносіцца да гэтых паганскіх традыцый, але трэба іх успрыймаць з пашанай, бо ў гэтых традыцыях выяўляецаха харктар, летуценні і філасофія нашых продкаў.

Калі куцця варылася, пену з яе збіралі ў жбан. Калі мылі гаршочак, у якім варылася куцця, ваду злівалі ў той жа жбан, каб раніцай змачыць авёс коням, тады коні будуць гладкія, моцныя і шпаркія. Падсохлым верхам куцці кармілі курэй, каб добра несліся, а вясной шуляк кураняць не хапаў. Лыжкі, якімі елі куццю, не мылі, іх перавязвалі ваўнянымі ніткамі, каб жывёла, асабліва авечкі, не разбягліся, не губляліся, але трымаліся чарады. Сена са стала аддавалі каровам, каб давалі многа малака.

У той жа вечар, пасля куцці, моладзь збіралася на канцах вёскі і распальвала вялікія каstry. Да вогнішчу дарослыя прыводзілі дзяцей, прыходзілі таксама старыя, сівенькія дзядулі. Іх садзілі на ганаровыя месцы, а яны пачыналі свае апавяданні. Абставіны баечнікам былі надзвычайнія. Ночка цёмная, марозная, а каля вогнішча відна і цёпла. Неба ўсыпанае зоркамі, а палі і дрэвы прыкрытыя пухкім снегам. Вакол цішыня. Толькі дровы на вогнішчы патрэсіваюць. Галінкі ядлоўцу разносяць прыемны лясны пах, і нездарма ў калядках паўтараем: ціхі вечар, святы вечар.

І вось сярод цішыні пачуўся голас дзядулі-баечніка, і ўсе настярожыліся. Ён спакойным, упэўненым голасам пачынаў расказваць пра мінулыя часы, здарэнні, з'явы, продкаў; тлумачыў, чаму павінны ўсе зберагаць і шанаваць народныя традыцыі і дзякаваў за тое, што пратрываюць яны да гэтых дзён. Калі адзін дзядуля канчай, пачынаў гаварыць другі пра прашчураў, якія калісьці жылі і адышлі ў няведамы свет, але вось душы іх прылягелі да кастроў, каб пагрэцца і пашешыцца, што старадаўнія традыцыі зберагаюцца і шануюцца. Усе слухалі ўважліва і напружана. Пад уплывам незвычайных абставінаў ды апавяданняў баяў некаторым падросткам здавалася, што яны ўгледзелі не ападаючую сняжынку, але пырахаючую душу свайго продка. Дровы дагаралі, каstry патухалі, людзі разыходзіліся, але ім не хацелася адыходзіць ад вогнішча...

Наша калядная абрааднасць зберагалася, яна прайшла праз стагодзі і дайшла да нашых дзён. Бацькі, дзяды, прадзеды зберагалі старадаўнія народныя традыцыі. Але ці мы думаем і робім намаганні, каб іх таксама перадаць наступнаму пакаленнню? Ці на нашай зямельцы загараюцца калядныя каstry? Ці збіраецца моладзь паслушаць сівенькіх дзядуліяў-баечнікаў? Ці мы клапоцімся выклікаць у сэрцах моладзі замілаванне і настойлівасць для зберагання народных традыцый – скарбу нашых продкаў?

Дапусцім, што пад уздзеяннем сучасных абставінаў у святы калядні вечар не

збіраеца болей сям'я за супольным сталом, пакрытым сенам, і дзед-гаспадар не прыносіць у хату снапок-каляду. Дапусцім, што болей не запрашаюць мароза, не выносяць запаленага ліхтара, не дзеляцца сакральнымі стравамі з памерлымі, не вараець мёду і куці. Дапусцім, што цяперашняе пакаленне пастанавіла святкаваць Каляды па-мадэрнаму. Ці ж гэта мае азначаць, што нашыя народныя традыцыі памерлі і ніколі болей не адродзіяцца? Ці гэта азначае, што народ наш скарыўся перад сучаснасцю і ніколі не ўспомніць свае старадаўнія традыцыі? Калі хтосьці траціць надзею, назіраючы за паводзінамі маладога пакалення, якое захоплена навінкамі, то давайце прыпомнім слова нашага паэта Максіма Багдановіча:

Ужо колькі год стаіць магіла:
У гаршку насення жменю там знайшли,
Хоць зерняткі засохлымі былі,
Усё ж такі жыццёвая іх сіла
Збудзілася і буйна ўскаласіла
Парой вяснянай збожжа на Раллі.
Вось сімвал твой, забыты Краю родны!..

СТАРЫЯ МЯСТЭЧКІ

Вячаслаў Рагойша.

Заходнебеларускае мястэчка, як асяродак беларуска-польскага культурнага сумежжа

(на прыкладзе Ракава)

Гісторыя склалася так, што ў фарміраванні культуры, нацыяльнай, этнічнай псіхалогіі, а тым самым – і самой нацыі асаблівую ролю на тэрыторыі Беларусі адыгралі мястэчкі (гарадкі; ад старабел. Места – горад). Найперш (калі гаворка ідзе пра ХХ ст.) – заходнебеларускія мястэчкі. Нацыянальная, сацыяльная, рэлігійная, моўная, палітычная талерантнасць, пачуццё сужыцця «ў адной лодцы», так характэрныя для колішніх і сучасных беларусаў, – усё гэта ў вялікай ступені «напрацоўка» і заслуга мястэчак. Мястэчкі, у адрозненне, з аднаго боку, ад вёсак, а з другога, – ад гарадоў, арганічна паядналі ў сабе ўклад жыцця вясковага і гарадскога, побыт селяніна і гараджаніна. Частка местачкоўцаў, як і звычайнага селяніна, займаліся і займаюцца сельскай гаспадаркай, у той жа час многія – рамёствамі, гандлем, інтэлігенціяй або чыноўніцкай працай (у мястэчках у той ці іншай ступені развіты рамёствы, гандаль, сацыяльна-бытавая інфраструктура, яны, як правіла, – цэнтр воласці, сельсавета ці нават павета, раёна). Абавязковы атрыбут мястэчак – храмы (цэркви, касцёлы, сінагогі, мячэці). У беларускіх мястэчках на роўных ці з некаторай перавагай аднаго або другога сыходзіліся веры (праваслаўная, каталіцкая, іудзейская, часам – ісламская), этнасы (беларусы, палякі, габрэі, часам – беларускія татары, рускія стараверы), мовы (беларуская, польская, ідыш, руская). Частыя змены ўлад і грамадска-палітычнага ладу (так, у Заходній Беларусі ў ХХ ст. улада мянялася звыш дзесяці разоў!) выпрацавалі ў жыхароў мястэчак дынамізм адносна палітычных арыентаций. Усё гэта разам паўплывала на менталітэт местачкоўцаў, які, у сваю чаргу, аказаў (і працягвае яшчэ аказваць) уплыў на менталітэт вёсак і гарадоў Беларусі, а тым самым – і ўсёй краіны, усёй нацыі. Пачуццё «тутэйшасці», разуменне роднай мовы як «простай», змешванне веры і нацыянальнасці (католікі – «палякі», праваслаўныя – «рускія») – гэтае, як і многае іншае, так характэрнае для беларусаў, асабліва першай паловы ХХ ст., у значнай ступені – прадукт местачковага жыцця.

Для культуролагаў заходнебеларускае мястэчка цікавае як унікальная форма спакойнага, талерантнага прадуцыравання і сужыцця некалькіх нацыянальных культур, спецыфічнай лабараторыя іх інтэнсіўных узаемасувязяў і

ўзаемаўзбагачэння на гэтай аснове своеасаблівага феномена – поліэтнічнай, поліканфесійнай, полілінгвістычнай местачковай культуры. У гэтым сэнсе надзвычай паказальнае тыповае заходнебеларускае мястэчка Ракаў.

Ракаў – старадаўніе паселішча, пра што сведчаць стаянка эпохі неаліту, курган, у якім знойдзена крамянёвая зброя. і насыпное гарадзішча (мікратапанімічная назва – Валы) у пойме ракі Іслач. У афіцыйных дакументах яно ўпамінаецца з 1440 г., мястэчкам называецца з 1579 г. Аднак раскопкі, праведзеныя ў 1996 г. археолагам В. Шаблюком (на глыбіні 1,5 м ён знайшоў печ-каменку з рэшткамі глінянага посуду ў будынку верагоднай варыўні), дазваляюць аднесці пачатак сталага жыцця ў паселішчы прынасі на стагоддзе раней названай першай даты. Ракавам папераменна валодалі кароль і вялікі князь Казімір (1440-1464), Кяжгайлы, Сангушкі, Салагубы. У канцы XVII – пачатку XVIII ст. тут асталаіваліся дамінікане (яшчэ нядайна адна з ракаўскіх вуліц – цяперашняя 8 Сакавіка – насыла назву Дамініканскай), крыху пазней – базыльяне. Пры базыльянскім манастыры былі свая бібліятэка і архіў, друкарня, брацкая школа і шпіталь, тут знаходзілася брацтва святой Ганны, багадзельня. Тады ж у Ракаве праходзілі пасяджэнні падкаморскіх (зямельных) і гродскіх (замковых) судоў. У 1701 г. Салагубы атрымалі ад караля Аўгуста II

грамату-дазвол на правядзенне ў Ракаве двух кірмашоў у год. Апрача гэтага, рэгулярна, па панядзелках, тут былі рынкавыя дні (цяпер рынак дзейнічае два разы на тыдзень, па суботах і нядзелях). На рынкавай плошчы 20 мураваных крам стваралі архітэктурны квадрат, у цэнтры якога ўзышаўся будынак ратушы, дзе размяшчалася местачковая адміністрацыя. Пасля таго, як у выніку другога падзелу Рэчы Паспалітай (1793) Ракаў увайшоў у склад Расійскай імперыі, Кацярына II падаравала яго князю Мікалаю Салтыкову. Менавіта ён у 1804 г. прадаў мястэчка разам з сялянамі і навакольнымі землямі Ваўжынцу Здзяхоўскуму. З таго часу і ажно да 1939 г., да ўваходжання Заходніяй Беларусі ў склад БССР, Ракавам разам з суседнім фальваркам Паморшчына (цяпер зліўся з мястэчкам) валодалі Здзяхоўскія, што славіліся на ўсю Міншчыну культурай гаспадарання, прымянењнем у земляробстве навейшых прылад і тэхнолагій. У прыватнасці, адны з першых у Беларусі яны ў 1896 г. наладзілі тэлефонную сувязь паміж сваім жылым домам («палацам») і канторай маёнтка (100 сажняў), а таксама Паморшчынай (1 вярста 200 сажняў). У 1879-1881 гг. у Эдмунда Здзяхоўскага (1837-1901), які ў свой час скончыў Горы-Горацкі земляробчы інстытут (дарэчы, вучыўся разам з бацькам будучага маршала Польшчы Юзафа Пілсудскага), працавалі па найму Дамінік і Бянігна Луцэвічы. Э. Здзяхоўскі вёў гаспадарку згодна з рэкамендацыямі тагачаснай «сельскагаспадарчай навукі». Несумненна, гэтыя рэкамендацыі засвоілі і бацькі будучага беларускага песьніара Янкі Купалы, а праз іх – і падлетак Ясь Луцэвіч, які, як вядома, да канца жыцця захаваў любоў да работы на зямлі, уменне працаваць на ёй (вядома,

што ў палісадніку перад сваім мінскім домам ён уласнаручна разводзіў рэдкай прыгажосці ружы).

Зручнае размяшчэнне Ракава (35 км на захад ад Мінска па шашы Мінск -Гродна- Варшава), дазвол на рынкі садзейнічалі развіццю гандлю. Вялікія радовішчы высакаякаснай чырвонай гліны паспрыялі ўзнікненню тут (яшчэ ў XVI ст.) ганчарства. З часам развіліся розныя рамёствы. Ужо ў XIX ст. Ракаў, тагачасны валасны цэнтр, славіўся на ўсю Літву-Беларусь вырабам розных ганчарных рэчаў (кафля, кухоннае начынне, дзіцячыя цацкі; у 1880 г. тут працавала 16 ганчарных майстэрняў), сельскагаспадарчых машын (арфы, малатарні, крупадзёркі, сячкарні). Тут былі пабудаваны два млыны, цагельня, тартак, гарбарня, бровар (1850), паштова-тэлеграфнае аддзяленне (узвядзены ў 1887 г. арыгінальны драўляны будынак пошты, на жаль, згарэў у 90-я гг. ХХ ст.). У 1863 г. у Ракаве было адкрыта народнае вучылішча, куды прымаліся дзеци ўсіх саслоўяў, без адрознення веравызнання. Дарэчы, католікам Закон Божы выкладаўся ксяндзом «на мясцовым дыялекце». У 1888 г. у Ракаўскім народным вучылішчы навучаліся 88 хлопчыкаў і 18 дзяўчыннак. Што да дзяцей габрэяў (а яны ў Ракаве, як і ў іншых беларускіх мястэчках, складалі амаль палову ўсяго насельніцтва), то яны вучыліся асобна, у мясцовым хедэры. Найбольш адoranыя маглі затым паступаць у вышэйшае духоўнае вучылішча – недалёкую адсюль Валожынскую ешыву. У 80-я гг. да народнага вучылішча дада-ліся царкоўнапрыходская і рамесная школы. Духоўнасць мястэчка вызначалі таксама дзве царквы (самая старая, Праабражэнская, была ў 1793 г. перабудавана з даўнейшага мураванага ўніяцкага храма), вялікі мураваны касцёл у неагатычным стылі (пабудаваны ў самым пачатку XX ст. на месцы невялікага драўлянага), дзве капліцы (праваслаўная і каталіцкая), сінагога з дзвюма габрэйскімі малітоўнямі. Цікава адзначыць, што яшчэ ў 1902 г. у Ракаве працавала кнігарня з бібліятэкай для выдачы кніг на дом.

Ракаў, у адрозненне ад навакольных вёсак і нават некаторых заходнебеларускіх мястэчак, даволі інтэнсіўна рос. Так, у 1861 г. у ім налічвалася 1968 жыхароў, у 1897 г. – 3640, у 1908 г. у 740 дамах жыло ўжо 4960 чалавек. На жаль, некалькі войнаў (першая і другая сусветныя, савецка-польская 1918-1920 гг.), знішчэнне 950 габрэяў у ракаўскім гета пад час Вялікай Айчыннай вайны (спалены фашыстамі ў будынках сінагогі і малітоўняў), міграцыйныя працэсы (эміграцыя на Захад і ў Амерыку ў міжваенны перыяд, прымусовае высыленне ў Сібір у 1939-1941 гг., масавы выезд у Польшчу палякаў і апалячаных беларусаў-католікаў у час пасляваенай рэпатрыяцыі) прывялі да значнага змяншэння колькасці насельніцтва. На 1 студзеня 1994 г. у Ракаве ў 805 дамах пражывалі 2156 чалавек.

Сённяшні Ракаў – цэнтр аднаго з сельсаветаў і калгасаў Валожынскага раёна Мінскай вобласці. І хоць афіцыйна ён называецца вёскай, вёскай яго

не назавеш (зрэшты, у бытавых размовах не называе яго вёскай ніхто). Ад традыцыйнай беларускай вёскі ён адрозніваецца архітэктурай (у вёсцы адна-дзве вуліцы, у ім – звыш 30), развітай гандлёвой структурай (базары двойчы на тыдзень, каля 10 крам), наяўнасцю сацыяльна-бытавой інфраструктуры (сярэдняя школа, дзіцячы сад, бальніца з паліклінікай і аптэкай, сельская бібліятэка, клуб, аддзяленне сувязі, дом быту), прамысловай вытворчасцю (прамкамбінат, лягас, масласырзавод, тартак, спіртзавод). У Ракаве прапацуоць трыв храмы; царква, касцёл, баптысцкая малітоўня. Духоўна-маральны клімат і сацыяльна-бытавыя праблемы ў многім абумоўліваюцца tym, што ў пасля-ваенны час Ракаў стаў цэнтрам курортна-санаторнай зоны, дзе размешчаны трыв вялікія санаторыі («Аксакаўшчына», «Пralеска», «Іслач»), Дом творчасці Саюза беларускіх пісьменнікаў, звыш 10 лагераў дзіцячага адпачынку.

На духоўны мікраклімат сучаснага Ракава як своеасаблівага асяродка беларуска-польскага культурнага сумежжа ўплывае цэлы шэраг акалічнасцяў, якія мы адзначылі вышэй. І перш за ўсё – традыціі сужыцця розных этна-саў, найперш беларусаў і палякаў. Аднак не меншую ролю адыгрываюць тут культурныя традыцыі, закладзеныя яшчэ ў канцы XIX – пачатку XX ст. Мы ўжо згадвалі прозвішча Э. Здзяхоўскага. Два яго сыны – Мар’ян (1861-1938) і Казімір (1878-1942) – засталіся ў гісторыі польскай літаратуры, у летапісе польска-беларускіх і польска-рускіх літаратурных сувязей. Абодва яны атры-малі належную хатнюю адукцыю ў Ракаве, скончылі Мінскую гімназію. Затым атрымалі універсітэцкую асвету ў Pacii: Мар’ян вучыўся ў Пецярбургскім і Дэрпцкім (Тартускім) універсітэтах, Казімір скончыў Маскоўскі універсітэт. Атрымаўшы ў спадчыну ракаўскі маёнтак, Казімір пасяліўся ў ім, і вёў гас-падарку, а таксама, маючи літаратурныя здольнасці, заняўся пісьмен-ніцкай працай. У Ракаве ён напісаў раманы «Перамены» (1906), «Зарыва» | (1908), «Апора» (1912), «Крэсы» (1920), «Злачынства» (1922) і іншыя, у якіх адлюстра-ваў жыццё дробнай шляхты і сялянства на тэрыторыі былой Заходнай Беларусі. Мар’ян выявіў сябе найперш у навуковай і выкладчыцкай дзейнасці. Ён быў прафесарам Ягелонскага і Віленскага універсітэтаў, членам Польскай акадэміі ведаў, адным з заснавальнікаў кракаўскага «Славянскага клуба». Політніч-ны і поліканфесійны Ракаў паспрыяў веданню ім некалькіх моваў і культур (польскай, беларускай, рускай, у пэўнай ступені габрэйскай), станаўленню інтэрнацыянальнага светапогляду, што праявілася ў яго цесных асабістых контактах з прадстаўнікамі многіх славянскіх і неславянскіх культур, у tym ліку рускай (Л. Талстой, У Спасовіч, А. Чыгчэрын, О. Мандэльштам і іншыя), у стварэнні польскага параўнальнага літаратуразнаўства, развіцці русістыкі, напісанні цэлага шэрагу адпаведных грунтоўных манографій («Байран і яго век». 1894. Т. 1. 1897. Т. 2; «Рускія ўплывы на польскую душу». 1920;

Уладыслаў Сыракомля: Літоўска-беларускі элемент у польскай творчас-ці». 24; «Рэнесанс і рэвалюцыя». 1925 і інш., усяго больш за 20). Мясцовыя

паэты (ліцвіны, як яны сябе пачувалі), браты Здзяхоўскія будавалі своеасаблівы духоўны мост паміж праваслаўным Усходам і каталіцкім Захадам, Еўропай і Азіяй. І менавіта Ракаў, дзякуючы найперш Здзяхоўскім, стаў адной з трывалых апораў гэтага моста. Нездарма Эліза Ажэшка называла Ракаў паўночнымі Афінамі. Сюды на імя Мар’яна ішлі лісты ад Л. Талстога, на сустрэчу да якога ў Ясную Паліяну ездзіў ракаўскі літаратуразнавец і філосаф у 1896 г. (з прадмовай Л. Талстога выйшла ў 1896 г. у Лейпцигу книга М. Здзяхоўскага «Рэлігійна-палітычны ідэалы польскага грамадства»). У Ракаў да Здзяхоўскіх у 1908 г. спецыяльна прыезджала Ажэшка, якая высока цаніла літаратуразнаўчыя працы Мар’яна і раманы Казіміра. У сваім ракаўскім па-лацы Здзяхоўскія (Казімір тут пастаянна жыў, а Мар’ян праводзіў ледзь не ўсе

святы і летнія канікулы, прыезджаючы з Кракава і недалёкай Вільні) наладжвалі сустрэчы, вялі ажыўленыя гутаркі з усімі знанымі акалічнымі асобамі:

кампазітарам Міхалам Грушвицкім (жыў у Выганічах, за 4 км ад Ракава, пахаваны ў 1904 г. на ракаўскіх каталіцкіх могілках), князем Геранімам Друцкім-Любецкім (жыў у Новым Полі, за 3 км ад Ракава, пісаў вершы, драматычныя творы, на сустрэчы з Ажэшкой ў Ракаве прачытаў прысвечаную ёй оду), ксяндзом Аляксандрам Астрамовічам (вядомы як беларускі паэт Андрэй Зязюля, у 1911 г. служыў у ракаўскім касцёле), дэпутатамі Дзяржайной думы ад Мінішчыны Раманам Скірмунтам і Аляксандрам Лядніцкім і іншымі. Зусіммагчыма, што на пачатку 20-х гг. у палацы Здзяхоўскіх бываў і Сяргей Пясецкі, які тады жыў у Ракаве і пазней яскрава апісаў яго ў рамане «Каханак Вялікай Мядзведзіцы» (1937). Усіх іх яднала пачуццё «тутэйшасці», «ліцвінскасці», нягледзячы на тое, што яны лічылі сваёй «вялікай» радзімай – Польшчу, Расію ці Беларусь (як Андрэй Зязюля).

Усё сказаное (сувязі гістарычныя, эканамічныя, культурныя, канфесійныя, моўныя) вызначае і сённяшні духоўны мікралімат мястэчка. Хоць у Ракаве этнічных палякаў цяпер амаль няма (ёсць т. зв. касцельныя палякі, дакладней – апалячаныя беларусы-католікі), усё ж польскасць жыве на розных узроўнях духоўнай сістэмы mestachkoўцаў. У беларусаў гэта праяўляецца ў *мове* (тое ці іншае валоданне польскай мовай, найперш людзьмі старэйшага пакалення; даволі частае ўжыванне паланізмаў у гаворцы); *культуры* (веданне асобных польскіх фальклорных і літаратурных твораў, звычаяў, традыцый); *веравызначні* (адсутнасць непрыязні да католікаў, да «польскай» веры); *этнапсихалогіі* (паважлівае – у цэлым – стаўленне да палякаў; спарадычнае ўспрыманне каталіцкага як польскага: «польскія» (каталіцкія) могілкі, «польскі» (каталіцкі) касцёл і г. д.). З другога боку, у духоўнай сістэме сучасных mestachkoўцаў-полякаў (апалячаных беларусаў) яшчэ ў большай ступені жыве беларускасць. Гэта праяўляецца таксама ў *мове* (карыстанне амаль выключна беларускай мовай, за выключэннем асобных момантаў і месцаў: касцёл, сустрэча гасцей

з Польшчы і г. д.; значныя праявы беларуска-польскай інтэрферэнцыі ў іх польскім маўленні ў галіне арфаэпі, лексікі, граматыкі); *культуры* (веданне, наройні з «сапраўднымі» беларусамі, беларускіх фальклорных і літаратурных твораў, звычаяў, традыцый). Разам з tym у сферы *веравызнання* заўважаецца ў іх большая, у параўнанні з праваслаўнымі беларусамі, цяга да рэлігіі, да «польскай» веры, некалькі высакамернае стаўленне да праваслаўя – «рускай» веры. Што да *этнапсіхалогіі*, то тут звычайна праяўляеца прыярытэт польскага, змешванне веры і нацыянальнасці, падмена каталіцкага польскім і наадварот. Названыя антыноміі не абсалютныя, а адносныя, харектэрныя не для ўсіх носьбітаў пэўнай нацыянальнай арыентацыі, а толькі для часткі іх.

Што да цяперашняга культурнага мікрклімату, то яго вызначаюць выключна асобы, якія пачуваюць сябе не «палякамі», «рускімі», «ліцвінамі», «тутэйшымі», а беларусамі, нягледзячы на тое, да якога веравызнання, каталіцкага або праваслаўнага, належанаць. Гэта можна сказаць пра літаратараў і мастакоў, якія нарадзіліся ў пасляваенным Ракаве або цесна звязалі з ім свой лёс. Гэта краязнавец Васіль Налецкі, журналіст Вольга Налецкая, літаратуразнаўцы Яўген Гарадніцкі, Таццяна Кабржыцкая, Вячаслаў Рагойша, Язэп Янушкевіч, празаік Іван Клімянкоў, жывапісец Фелікс Янушкевіч, скульптар Валяр'ян Янушкевіч... Увабраўшы ў сябе духоўную спадчыну свайго Ракава і ўсёй Валожыншчыны (С. Будны, А. Бястужаў-Марлінскі, В. Дунін-Марцінкевіч, Стары Улас, К. Буйло, У. Фінкель, К. Стахоўскі, К. Рагойша, Г. Равінскі і інш.), Беларусі ў цэлым, яны імкнучы развіваць далей (але ўжо на іншай, цалкам раўнапрайной аснове) культуру беларуска-славянскіх узаемасувязей. Коліш-няя практика беларуска-польскіх літаратурных сувязяў узбагацілася сувязямі беларуска-рускімі і нават беларуска-ўкраінскімі (рускія і ўкраінцы складаюць пэўную частку сённяшняга насельніцтва Ракава). Да літаратурных сувязяў дадаліся мастацкія і тэатральныя (у Ракаве нарадзіўся заслужаны артыст Беларусі оперны спявак Вінцэнт Брудзінскі, з мястэчкам быў звязаны народны артыст СССР і Украіны, мастацкі кіраўнік Беларускай оперы Яраслаў Вашчак, у Ракаве адзін час жыў і пахаваны на праваслаўных могілках заслужаны артыст Украіны саліст Львоўскай оперы Вячаслаў Кабржыцкі). У той жа час беларуска-польскія сувязі былі і застаюцца аднымі з галоўных. У гэтым сэнсе паказальная тэматыка самой творчасці ракаўцаў – як мастакоў (В. Янушкевіч – аўтар помніка А. Міцкевічу ў Навагрудку; цэлы шэраг жывапісных вобразаў палякаў, паўстанцаў 1863 г., стварыў Ф. Янушкевіч), так і літаратуразнаўцаў («І нясе яна дар...», «Кантакты», «І адгукненне слова ў слове...» В. Рагойшы; «Карані дружбы» Т. Кабржыцкай і В. Рагойшы; «Беларускі Дудар» Я. Янушкевіча, укладанне і рэдагаванне ім «Пана Тадэвуша» А. Міцкевіча на польскай, рускай і беларускай мовах і інш.).

Значным укладам ракаўскіх інтэлігентаў у мясцоваяе местачковое краязнаўства, а таксама ў тэорыю і практику беларуска-іншаславянскіх культур

і контактаў з'яўляецца правядзенне імі рэгулярных (раз у два гады) навуковых Ракаўскіх чытанняў. Знамянальна, што тэматыка Другіх Міжнародных Ракаўскіх чытанняў (1998) цалкам прадвызначалася задачай вывучэння беларуска-польскіх культурных узаемаадносін: «Ракаўскія «Паўночныя Афіны»: Мар’ян Здзяхоўскі, Эліза Ажэшка і праблемы культурных контактаў народу Ўсходняй Еўропы». Несумненна, і навуковыя даклады на Міжнародных Ракаўскіх чытаннях, і сам факт іх правядзення выходзіць за рамкі местачковага жыцця. Разам з тым яны пераканаўча сведчаць: заходнебеларускае (цяпер ужо – цэнтральнабеларускае) мястэчка Ракаў па-ранейшаму застаецца адным з важнейшых асяродкаў беларуска-польскага культурнага сумежжа.

ЭПІСТАЛЯРЫЙ

Лісты біскупа Чэслава Сіповіча¹ да айца Уладыслава Чарняўскага

Дараўжэнкі Уладзюк.

Шчыра дзякую за ліст з дня 24 лютага г. году. Цешуся, што здароўе табе служыць і што твае духоўныя ўлады ў Рыме давяраюць табе адказны абавязак Апост. Адміністратора ў Беларусі.

Трэба цяпер выясьніць спрабу з адпаведнымі дзеянікамі ў Мінску, а пасля паведаміць Кард. Ціконьяні.

Выязд да сястры раджу табе адлашыць, хати б і меў ты яе запросіны.

Буду табе ўдзячны за прысланыне некаторых кніжак, выданых у БССР:

1) М.В.Бірыла, Беларуская антрапанія, 1966.

2) Аб некаторых асаблівасцях беларускай літэратурнай мовы, 1965. Выдавецтва “Навука і тэхніка”.

Прымі з нагоды Святаў Вялікадня як найшчырэйшыя пажаданыні.

Твой Чэслаў.

Рым, 2.4.1966

Darahi Uładziuk.

Ci ty atrymat' moj list z dnia 2.4.66? Ja prasiu i jím pryslać mnie niekatoryja knižki vydanyja u BNR i adkazvau na twoj papiaredni list.

Budź łaskau, daj mnie znać jaknajchutčej.

Ščyrańki pryyvet tabie. Malusia za ciabie kožnaha dnia.

Tvoj Česlaŭ.

Rym, 24.V.66

Дараєг Уладыслаў.

Тры кнігі, якія ты мне выслаў з БССР, я атрымаў. Шчыра за іх дзякую. Я бачу, што ў нашай краіне друкуюцца шмат цікавых рэчаў. Я буду табе вельмі ўдзячны, калі б ты мог прыслыць мне наступныя кнігі:

1. Баханькоў, Гайдукевіч, Шуба.

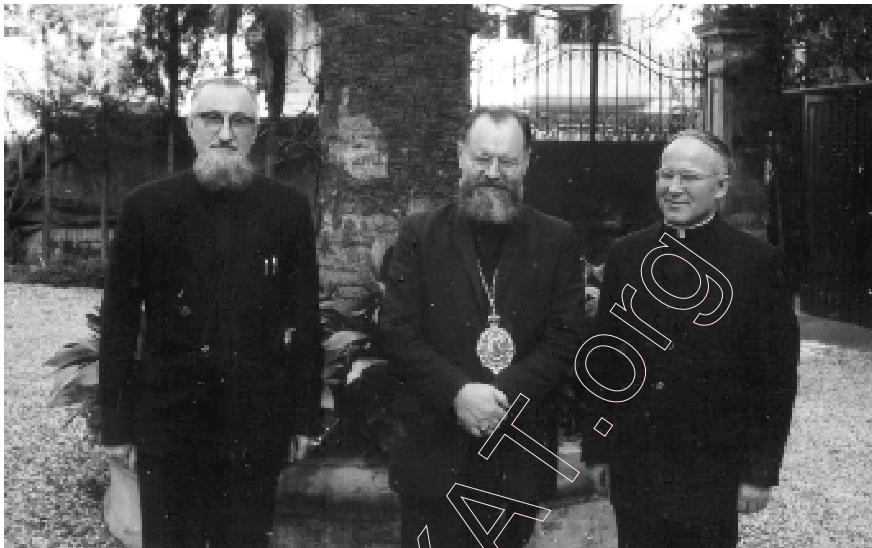
Глумачальны слоўнік беларускай мовы. Выдавецтва “Народная Асьвета”, Мінск 1966.

2. Беларуская дакастрычніцкая проза.

Выдавецтва “Навука і Тэхніка”, Мінск 1966.

3. В.Круталевіч. Административно-территориальное устройство БССР.

Выдавецтва “Навука і Тэхніка”, Мінск 1966.

Незабытая сустрэча. Стаяць злева направа: а. Леў Гарошка, біскуп Чэслau Сіповіч, а. Уладыслау Чарняўскі. Рым. 1968 г.

4. А.А.Сакольчык, Даведнік пра дарэвалюцыйную беларусіку. Выданне Дзяржсаунай Бібліятэкі БССР. Мінск 1966.

Нядайна атрымаў твой ліст, пісаны акурат у дзень маіх імянінаў. Парушаныя ў ім справы ёсьць разважаныя. Да тваёй сястры ня едзь, бо яна далёка ад цябе і ёсьць *aliae rationes*.

Язэп Дащута² вельмі хворы, а Казюк³, быўшы друйскі аканом, памёр у Скуриц.

Вінцук Адэ.⁴ ў Лёндане. Хаця ўжо ў гадах, але яшчэ трymaeцца. Там жа кухарам і агароднікам Баговіч⁵. Вінцук кіруе невялікай школкай нашых хлаткоў (інтэрнат).

Ці ты спатыкаўся сім *auctoritate civili i што яны думаюць аб тым лісьце* ад Ціконьяні?

Жадаю табе ўсяго найлепшага, перадусім добрага здароўя. Бывай і піши!

Твой Чэслай.

15.8.66.

Daražeńki.

Vielmi dziakuju za knižki: «Tłumacalny słoučnik bielarskaj movy» etc., jakija ja atrymau. Prašu nadalej nie zabyvać i pavodle zmohi prysyłać savieckija vydaíni. Bačyu ja u savieckich hazetach, što vyšla nastupnaja knižka: «Bielarskaja SSR

u druku sacyjalistyčnyh kraiñ u 1956 -1965 hadach». Biblijahrafičny pakazalnik. Častka I. Literatura eu̇ rapejskich sacyjalistyčnyh kraiñ za 1956-1965 hh. Skłala M.Vasileu̇ skaja. Minsk,1966, Nadrukavana na rotapryncie Dziaržaunaj biblijateki BSSR imia U.I.Lenina.

Inšyja spravy jak vyhľadajuć, spadziajusia, što raskaža tabie moj cioska, jakoha radžu sluchać uvažna. Kali-b chto moh adviedač ciabie z drujčan, bylo-b wielmi dobra. Pakul adnak naša chatka nie u̇ paradku, nia viedaju ci jany byli-b karysnymi.

Tut pau̇ stała tavarystva dziela pierakładu na navačasnuju bielaruskuju movu Šviatoha Pisańnia. Takža thumačacca sabornya dekrety i pryhatau̇ lajecca katechizm. U volným časie radžu tabie zajmacca thumačeñniem lacinskaj imšy na bielaruskuju movu, padobna jak heta zrabili našy susiedzi lietuvisy.

Pracy u̇ nas, choć adbau̇ laj, ale pracau̇ nikou̇ mała! Ale Boh dobry i maje bolš, čym razdau̇ .

*Malusia za ciabie i prašu nie zabyvać i mianie hrešnaha u̇ svaich malitvach.
Caļuju ciabie i bahaslaū̇ lu.*

Tvoj Česlau̇ .

Rym, 11.II.67.

Даражэнкі Ўладзюк.

Аношні твой ліст атрымаў з дня 8.III.67. Ты пісаў, што зьбіраесься прыехаць адведаць нас і што дзеля гэтых спраў ты быў у Мінску. Напіши, калі прыедзеши? Калі б нават была патрэба паведаміць нас хутчэй, дык прышлі тэлеграму. Вельмі-ж даўно мы ўжко з табой не бачыліся! Нашия Superiores Таксама цябе чакаюць.

Можка ты мог бы прыслаць кніжкі:

*1. Беларускі лінгвістычны зборнік. Выд-ва “Навука і Тэхніка”, Мінск 1967.
Бач. 219.*

*2. Антalogія беларускага апавяданьня, у двух татах. Выд-ва “Беларусь”,
Мінск 1967.*

3. Хрестаматыя па беларускай літэратуре. 2 тamy.

9.VI.67 памёр літоўскі Біскуп Pranas Бразыс. Памёр нагла ў капліцы на разрыў сэруца.

Усяго найлепшага!

Твой ЧС.

16.VI.67.

Дарағі Ўладыслаў.

У часе Вялікадня ўсе мы маємо больш заняткаў. Звычайна я выяжджаю з Рыму, сёлета аднак тут астаюся, бо язда мяне мучае, тым больш, што не так даўным быў у В.Брытаніі. Адведаў усіх знаёмых. Усе жывы, здаровы. Музэй крыху пабагаець.

Дзякую за ліст з дня 17.II.68 і за абяцанне прыслаць беларускія кніжкі. Ба-

чы ў часапісах, што вышлі ў выдав-ве “Беларусь” у Мінску Творы Ф.Багушэвіча, а такжэ фотаальбом “Прырода Беларусі”. Усё гэта, калі магчыма, жадаў бы мець.

Казалі мне, што быў тут у Рыме з Горадня а. Аркадзі Вальтос. Выехаў адгэтуль каля 6.III. Я ня меў нагоды яго бачыць.

Прымі Вялікодныя пажаданы!

Твой у X. Чэслаў.

Рым, 5.IV.68.

Дараігі Уладзюк.

Усе пачкі беларускіх кніжак, а такжэ ўсе твае лісты атрымаў. За ўсё гэта ішчыра дзякую. Прыемна мне было даведацца, што ты адведаў такжэ старушку Ядвігу.⁶

Доўга я табе не адказываў, бо я быў у падарожжасах і твой адзін ліст дагнаў мяне за акіянам. Да цябе нажаль не магу я выбрацца. Аб табе помнім. Пры нагодзе перадай прывет айцу Станіславу ў Маскве. Прыбліжаецца наша капітула: яна распачненецца 12.V.69. Калі яна скончыцца, буду крыху больш вольным.

Айцец Віталіс⁷ запрауды слаба чуецца і таму я мог да цябе паехаць. Да нас сюды прыехаў а. Тамаш⁸ з Пярхулева родам. Ён меў падобны жыцьцёвы шлях, што і Адважэны. Ён готовы, калі б толькі было магчыма, вяртацца на бацькаўшчыну. Віталіса можаши адведаць, але рабі омнібус бэнэ пэрэнсіс.

Вельмі я такжэ цешуся і ўсе мае сябры, што твой касыялек адноўлены. Што польськае духавенства супроць беларусаў і Беларусі, гэта ведама. Наши народ не шавініст, але польшчыны нам ані ў касыцёле, ані ў цэрквах непатрэба.

Калі будзеши у Віталіса, перадай ад мяне яму ішчыранкі прывет, а такжэ Антону Ласю⁹. З іншымі там няма чаго і языка мазоліць.

Яшчэ раз дзякую за прысланыя кніжкі Буду вельмі ўдзячны я і Тамаш, калі прышлеш “Прэдзісловія і Послесловія” Скарыны;

Ф.Янкоўскага: Беларуская фразеалогія. Фразеалагізмы, іх значэнне, ужыванне. Выд-ва “Вышэйшая школа”, 1968.

Лінгвістычнае геаграфія і групоўка беларускіх гаворак. Выд-ва Акадэмія Навук БССР, 1968.

У.Караткевіч, Каласы пад сярпом тваім, II-і том.

Прымі, дараігі, найічырэйшыя прывітаныні і няхай табе будзе ўсё ў жыцьці як і дагэтуль – якнайлепші. Салутатіонэс такжэ ад Монс. Монталево і іншых цябе шануючых і кахаючых. Твой Чэслаў.

Рым 8.II.69.

Лёндан, 10.X.69

Дараігі.

Вельмі ж я вінаваты перад табой, бо атрымаў ад цябе цікавыя кніжкі, выданыя ў Менску, і, паколькі помнію, два лісты: з дня 15.VI і апошні з дня 15.IX.69.

За ўсё шчыра дзякую!

Я быў заняты Агульным Зьездам (Капітулай) Марыянаў, а пасля пераездам у Londen, дзе я буду цяпер стала працаваць. Старшынёй Марыянаў астаўся мой бывы заступнік а. Я. Сельскі, а яго заступнікам а. Рішэліс, літавец з Амэрыкі.

Добра, што ты адведаў друйскіх сяброў. А мо' Антось мог бы да цябе пад'ехаць?

Кніжкі Караткевіча і лінгвістычную геаграфію атрымаў. Дзякую! Вельмі буду ўдзячны за "Предісловія і Послесловія" Скарыны. Канечне пастараіся гэтую кніжку прыслаць. Піши цяпер у Лёндан!

Прывітаныні!

З любоўю Чэслай.

Іати ту рільяш тажо проўнільша заусіоды папольскі? Ja nikoli hetak nie ríly i pralni ciabie muiarniiks na heta uvalu.

Pryvitačni ad ajsou Feliksa, Татаља, Advañhaha.

Iesiau.

27.I.70.

Дараеі Ўладзюк.

На дніях атрымаў ад цябе тро пачкі цінных кніжак савецкага выданняня (разам 21), за што шчыра табе дзякую. Шкода, што сярод іх ты не прыслаў Скарыны "Предзісловія і Послесловія", але магчыма другім разам. Даэтуль я не атрымаў яшчэ такжэ I-га тому Бел. Энцыклапэдыі.

Дзякую за ліст з дня 28.II.69. Хаця я цяпер наагул маю мени дачыненія з Марыянамі, адносна цябе нічога не зъмянілася і ў далейшым трymаю сувязь з наішымі Супэр'ёрамі ў Рыме. У трауні будзе прадаўжасцца ў Рыме наша Генэральная Капітула, тады я буду мець нагоду спаткацца такжэ і з іншымі людзьмі.

Вельмі сталася добра, што Літоўская Рэспубліка атрымала 2 новых Біскунай. Хіба быў бы і ў Беларусі Біскун, каб не палякі. Палякі ўсыцяж гавораць і пішуць на ўесь свет, што Захоўная Беларусь – гэта Польшча і што ня можа быць беларускі Біскун, бо тады б скончыліся іх прэтэнзіі да беларускіх тэрэнаў.

А ці мог бы ты ізноў прыехаць у Рым дзесяці ў май або чэрвені? Гэта я пішу сам ад сябе і мне хацелася б цябе бачыць, бо ўжко шмат прайшло часу ад апошняга нашага спаткання.

Мы тут усе жывы і здаровы. Вінцук трymаецца, хаця ў гэтым годзе съвяткуе 80-годзьдзе свайго нараджэнняня.

Прашу не забываць нас і прысылаць надалей кніжкі. Дзякуй!

Твой Чэслай.

Дараеі Ўладзюк.

Апошні твой ліст быў да мяне з 16.III. г.г., а сколькі пачак кніг – дык і на помню, але ўсе мы іх атрымалі і табе якнайшчырэй дзякуюм. Твае лісты і

пачкі часам чакалі мяне з доўгага падарожжса, але даруй таксама і за ляняўства. Кажуць, “адклад ня ўдзе ў лад”. Сяньня сябе змусіў табе напісаць, бо атрымаў сумныя весткі аб а. Францішку. Ён знаходзіцца ў дому для старых. Пазнае і прыпамінае толькі тых, хто найбліжэй яго і то ня ўсіх. Меў ізноў удар, ня можа ані пісаць, ані чытаць, толькі адгаварвае ружсанец. Заўтра я за яго адпраўлю съв. Літургію. Я ў наступным месяцы на даўжэйшы час выеду з Лёндану; буду таксама і ў Рыме. Пакуль-што ніякіх вестак. 25.VI. будзе генэральная Капітула Марыянаў.

Вельмі мы табе ўдзячныя за кніжкі. Раджу табе зьбіраць, асабліва перадваенныя выданыні.

Я апошне са здароўем дрэнна чуюся: сэрца, зубы... Ну, калі ўжо пасля 60-ці, няма рады. Я ж табе калісь выслаў увесе “Б.Шл.” Ці атрымаў?

Твой Чэслай.

Лёндан, 18.XI.70.

Дараі Уладзюк.

Атрымаў твой кароценкі лісток і вельмі ўцешыўся. Я сам быў у далёкай падарожжы, а перад гэтым у Рыме, дзе знайшоў вельмі для мяне цікавыя кніжкі, якія ты быў ласкаў прыслаць. Не забывай і надалей, але шлі да мяне ў Лёндан. Чакаем з нецярплівасцю на 2-гі том Белар. Энцыклапедыі.

Я мог бы цябе запрасіць у Лёндан без ніякай цяжкасці і калі ты жадаў бы мяне адведаць, дык напіши. Але гэта была б толькі стріктэ прыватная візита.

Паклон ад цябе нашым знаёмым у Рыме пераслаў. Пакуль што не маю ад іх вестак.

Будучы ў Зл. Шт. адведаў а. Франука¹⁰. Ён моцна пастарэў. Меў апэрацыю простаты. Аднак сваім самаходам мяне спатыкаў і адвозіў.

Прывітаныні ад усіх! Піши!

Твой Чэслай.

Дараражэнкі Уладзюк.

Апошні ліст меў ад цябе з дня 15.III.71, за які ішчыра дзякую, асабліва за прывітаныні і пажаданыні, прысланыя для нас усіх улучна з найвышэйшай нашай уладай, настаўніка-рыбака.

Такжэ дзякую за савецкія кніжкі, асабліва за Бел. Энцыклапедыю 1-2 тамы.

Дагэтуль мы ня маём “Помнікі Гісторыі і Культуры Беларусі” першых двух нумераў за 1970 год. Калі ты быў ласкаў іх прыдбалаць, буду вельмі ўдзячны. Мы атрымалі ўсе ад цябе кнігі, такжэ аб бел. друку (старэйшае і новейшае выданыне).

15.V.71 будзем мець урачыстае адчыненьне нашай Бібліятэki¹¹ ў Лёндане. Будзе адчыніць праф. Отi, праф. Параўнаўчай славянскай філялэгіі з Оксфарду,

а пасъвячаць Папскі Дэлегат.

Аб візыце ў Маскве асобы з Рыму шмат тут пісалі і ўспаміналі нашу Бацькаўшчыну.

Мы ўсе жывём і працуем, і старэем. Наш а. Адважны ўжко скончыў 81 год. Віталіс моцна хворы, аднак напісаў нам сваёй рукой.

Заўсёды аб табе помню ў маіх малітвах. Будзь здаровы і піши!

Твой Чэслаў.

22.IV.71.

Дараіт Ўладзюк.

Вельмі прашу пррабачэння, што гэтак даўно не пісаў табе. Пэўнен-ж усе мы занятыя, але і маё ляніўства спрычынілася да гэтага.

У лісьце з дня 27.V.71 ты прасіў прыслать табе аб бел. мове ў XIX стаг. Вось-жэ гэтакі даклад быў, але дагэтуль ён астаўся ў рукапісі. Як толькі будзе надрукаваны, перашлю табе. Таксама я ня мог дастаць той кніжкі, надрукаванай у Чыкаго. Калі аднак атрымаю, перашлю. Шчыра дзякую за калядныя і навагоднія пажаданні! Усім перадаў.

У нас тут памёр брат Станіслаў Дафджанс М.І.С. Ён быў латыш, калісь ты яго спатыкаў у Рыме. Памёр на рака. 28.XII.71 памёр так жа Дамінік Анісько¹². Меў каля 84 гады. Ён пісаў калісь у віленскія часопісы Адамкі.

Некалькі пачак кніг ад цябе атрымалі. Такжэ між імі III-ці том Энцыклапедыі. Чакаем на IV. Напішы, сколькі мы табе вінаваты за кніжкі? Часам трапляюца ў нашу бібліятэку падвойныя, але лепш падвойныя, чымся ніводнай.

А. Франук меў апэрацыю, але цяпер маецца даволі добра. Вінцук Ад. старэнькі, але не хварэ і моцна працуе. Аб съмерці Віталіса ты ўжко пэўна чуў. Памёр на куцьцу 24.XII.71. Выбіраюся ў сакавіку ў Рым. Тут шмат пісалі аб паездцы Касаролі ў Сав. Саюз і аб тых справах, якія да нас адносяцца. Але газеты не разбіраюцца і пішуць сэнсацыі. Прывітаныні найшчырэйшыя ад усіх. Піши!

Пісалі мне, што мая Мама моцна хворая. Паручаю яе тваім малітвам. Там блізка Заец, але, калі што дрэннае здаралася б – бо яна ўжко дажывае 9-ю дзясятку – дык можка і ты паехаў бы. Хтосьці з П. пераслаў ліст супроць Сыцяпана Варшаўскага ў абароне роднай мовы. Ліст пайшоў *in urbem aeternam*. Бывай здароў!

Твой Чэслаў.

Дараіт Ўладзюк.

Перадусім жадаю табе падзякаўваць за прысланыя кніжкі. Шкода толькі, што ты не знайшоў “Беларускай Граматыкі” першай часткі, бо ў мяне 2-ой часткі аказаліся аж два прымернікі, а першай – ніводнай.

Ня ведаю, ці ты маеш якія весткі ад нашых прыяцеляў з Р. Калі я там быў, з імі бачыўся.

Цяпер да цябе, браток, ізноў з просьбай – прышли V-ты том Б.С.Э., які ўжко

выйшаў, а такжэ два або трох прымернікі кніжкі “Гравюры Скарыны”.

Мы ўсе жывыя і здаровыя, хайце старэем!

Усяго наилепшага!

Чакаю ліста і пасылкі.

Твой Чэслаў.

Лёндан, 18.1.73.

Дараіт Ўладзюк.

Наша бібліятэка запраўды пабагацела тваімі заботамі. Апошняя мы атрымалі гравюры Скарыны (2 экз.) і V-VI т. БСЭ, апрача таго шмат іншых цэнных кніг. Вельмі сымпатычныя выданні Купалы і Коласа ў невялікім фармаце быццам даўнія малітаўнікі!

Мы табе выслалі *Lectionarium*, I-ы том. Ён табе неабходны для культуры. Пасыля вышлем 2 наступныя тамы. Пераклад Вялікадня добры, але цэлы парадак сяньня ёсьць іншы. Тому пастараємся знайсьці табе па-лацінэ новы парадак і пераслаць.

Даражэнкі, я цябе прасіў прыслучаць граматыку Бел. Мовы том I-ы, а ты мне прыслай аж 3 экз. II-га тому. Том I-ы выйшаў раней і яго тут цяжка дастаць.

У наступным месяцы мушу адправіць рэкалекцыі у Францыі і тады пададу ў Рым. Мы ўжо даведаліся, што памёр а. Норбэрт, пробаць Свяянцянскі.

Адведай Казіміра Кулака¹³ і пазыч у яго кнігу Вацлава Л. Скажы, што я абы ім помню, толькі цяперашні ягоны біскуп павінен абы ім лепши забоціца.

Шчырыя, найшчырэйшыя прывітаныні!

Твой Чэслаў.

Лёндан, 29.9.73.

Дараіт Ўладзюк.

Даўным меў весткі ад цябе, а такжэ прашу выбачэння, што я гэтак рэдка пішу.

Табе быў высланы “*Lectionarium*” (кніга патрэбная для культуры) у студні гэтага году. Гэта была першая ч. Ці высылаць табе другую?

Ты мне некалі пісаў, што выслаў кніжку “Людзі і замкі”. Як дагэтуль я не я не атрымаў, можа быў бы ласкаў яе пашукаць у кнігарнях і нам прыслачь. Таксама ветліва прашу прыслачь 7-мы том Беларускай Савецкай Энцыклапедыі, які ўжо выйшаў з друку.

Я сам выяжджаў у Фаціму і служыў там на месцы абыяўлення Б. М. Маліўся і за цябе. У час лета той сёй нас адведаў, між іншым, а. Сельскі, а. Мілюнас, etc. Быў пажар у Фоўлэу-Куіт (дом польскіх Марыянаў).

Кулак мае кніжку “Гісторыю бел. кнігі” Ластоўскага, калі не памыляюся. Я думаю, што яна яму не патрэбная, было-б добра, каб ты яе, пры нагодзе, дастаўши дазвол ад сваіх уладаў, мог падарыць у Вам. Бібліятэку.

А. Франук моцна хварэў, але ўжо папраўляеџца.

Прывітаныні ад усіх.

Твой Чэслай.

Дараеі Ўладзюк.

Шчыра табе дзяякую аж за два лісты: з дня 29.X.1973 і за апошні з дня 7.XII.73. Усе савецкія кніжскі здаеџца атрымалі, дзяякую таражса і за песні. Мы атрымалі ад цябе VII-ы т. БСЭ, хіба ўжо хутка выйдзе з друку і VIII-ы. Чакаем на тую кніжку, якую ты ўжо маеш.

Калі зачаў пісаць аб кніжках, дык няхай будзе дазволеным звязаныцца да цябе з просьбай знайсці для нашай бібліятэкі наступныя нумары часопісу «Родная Природа»: нумары 1,2,3,4 за 1972 г. Гэты часопіс нядаўна пачаў выходзіць і таму спадзяюся, што яничэ яго можна будзе атрымаць.

Заказной поштай табе выслалі 2 кніжкі лэктіонарыя /улац.мове/ 6 лістапада мінулага году, а першы том у студні. Калі ты не атрымаеш, дык мы зажадаем звароту або кніжак або гроши за страваныя кнігі. На гэтых дňах вышилем «Б.Шл.»¹⁴ за прошлы год. Як дагэтуль вышилі толькі трыв нумары. Чацьвёрты апошні яничэ ў друку.

Адведаў я а.Франціша. Ён мяне спачатку ня мог пазнаць. Ён вельмі моцна перахварэў і яничэ ня ёсьць здаровым. Я жсадаў яго ўзяць у Марыян Гоўз і ён перш згадзіўся, пасцяля зъмяніў думку і захацеў астасацца ў Зл.Шт. у даме для старыкоў. А.Фр. мала бачыць, забываеџца. Яму ўжо мінула 80, дык запрауды цяжка спадзявацца патравы. Знайшоў я ў яго твой ліст, на каторы ён ня мог адпісаць. Ён зрабіў у адварката тэстамант і выкананыкам яго назначыў а.Ул.Тарасэвіча¹⁵. Ён атрымоўывавае пэнсію і хлопатаў з утрыманьнем яго ніхто ня будзе мець.

Ад а.Фр. я меўся ехаць у Рым, але яго ўладжаныне столькі мне заняло часу, што мусіў вяртацца якнайхутчэй у Лёндан. У нас усе трывмаюцца са здароўем, хаяці век сваё робіць. Нашаму Адважнаму ўжо 83 с коптарам! I жыве толькі таму, што Адважны, бо не байца пасьціць, рабіць прагулкі і тп.

З вечнага гораду і я ня маю асаблівых навін.

Шчыранкія прывітаныні!

Твой Чэслай.

Лёндан, 14.8.74

Дараеі Ўладзюк.

Дзяякую за кніжкі: здаеџца, што не паведамляў табе аб 2 пачках, якія атрымалі. Кніжскі, выданыя ў БССР, якія ты нам прыслаў, вельмі цікавыя. Калісці ты ўспомніў аб высылцы табе «Б.Шл.» Каля трох месяцаў назад я яго табе прыслаў і то здаеџца ў 2 пачках.

Монс. Монтальво назначаны апост. Нунціям у Колёмбо і быў рукапаложаны ў біскупы самым Папам Паўлам VI. На жаль, на той урачыстасці я ня мог прысутнічаць.

Тыя айчулькі-ксяндзочки, што дагэтуль палянізуюць нашых вяскоўцаў – сумазброды. І пакуль ня будзе свайго біскупа ў Беларусі, палякі будуць выкарыстоўваць савецкія ўмовы, каб палянізаваць беларусаў.

У нас у Лёндане шмат цяпер гасцей: нашых суродзічаў з розных краінаў сьвету, а нават і з Аўстраліі.

Як табе адудзячыць за кніжскі? Можа выслаць якую пачку? а.Франук не здаволены з побыту ў законніцаў, але перш сам туды хацеў.

Прывітаны! Твой Чэслаў.

Дараґі Ўладзюк.

Дзякую за ліст з дня 28.II.78., які вось сяньня атрымаў. Пасъля нашага Зъезду съвітароў у прошлым годзе ў Рыме я чую, што хтосьці цябе меўся запрасіць у Рым. Ня ведаю, як там справа выглядае.

Я бачу, ты моўна працуеш, мы таксама робім, што можам. Але наша грамадка хутка меншае. Яничэ маглі б жыць і працеваць а.Тамаш і а.Леў Гарошка¹⁶. Абодвы адыйшлі ў вечнасць.

Наш “патрыарх” Вінцук Ад. трывалася вельмі добра. Усе кажуць ён дажыве да 100 г.! цяпер ён працуе над малітаўнікам і літургіяй.

Твой дзядзька Франук жыве ў законніцаў, хаця да ніякай працы ня здатны.

Ад усіх нас табе, дараражэнкі Ўладзюк, найшчырэйшыя пажаданыні і прывітанкі! *Oremus ad inercem!*

Твой Чэслаў.

22.III.78.

Лёндан 11.X.78.

Дараґі Ўладзюк.

Маю перад сабой два твае лісты: адзін з месяца траўня, другі атрымаў вось на днях. Вельмі-ж моўна за іх дзякую! Пэўне-ж ты ўжо ведаеш, што ў наступнік Паўлы VI-га памёр раптоўна ў ложску і 14 г. месяца мае распачацца новая конклявэ. У такім часе ўсе важнейшыя справы затрымаліся. *Sede vacante* – гэта час незвычайны для журналістаў ды філятэлістаў.

Я быў 2 разы ў гэтых гадзёх ў Зл. Шт. Амэрыкі. Апошні раз на паходонах а. Янкі Тарасевіча¹⁷, дзядзькі а. Ўладзіміра Т. Паходоны адбыліся нязвычайна ўрачыста пры ўздзеле біскупаў, съвітароў і вернікаў. Тады я званіў да а. Франціша. Гутарыў з ім, яле ён мяне ня мог пазнаць. Аднак яничэ жыве, але бачна склероз адабраў яму памяць.

Я сам выбіраўся ў Рым, але адлажыў паездку і жадаю зрабіць яе пасъля выбару новага наступніка Ап. Пятра.

Уесь матэрыйял перакладаў бяруся парадкаваць, хаця вельмі мала маю часу.

7-га верасьня 1978 памёр пралат П.Татарыновіч¹⁸. пра съмерць Архімандрита Гарошки (ў прошлым годзе) напэўна я ўжо пісаў табе.

Глумачальны слоўнік і слоўнік Скарыны прашу пераслаць, а таксама ін-

шыя кніжскі, якія толькі можна. Ты толькі ня пішаши, якім спосабам я маю за іх адплаціца?

Дараег, выбачай, што я табе хутка не адпісаў. У будучыні паствараваюся быць больш пільным у майі ліставаныні.

Кланяемся табе ўсе. Наш Вінцук Адважны трывмаецца. Цяпер вельмі прыгожы васеніні час. Дрэвы пакрысе пакрываючы залатым колерам. У гэтым годзе у нас вельмі добры ўраджай на яблыкі. Вось цяпер мы іх зьбіраем на зіму. У нашым агародзе маём каля 20 яблынь і некалькі груши.

Бывай здароў і піши.

Твой Чэслau.

Лёндан, 8.6.1979.

Дараег Ўладзюк.

Прышла сумная вестка з Амэрыкі, што дня 31 траўня памёр а.Францішак. Паховіны меліся адбыцца 4.6.79. Дапускаю, што хаваў яго архімандрит У.Тарасэвіч, а магчыма быў там таксама а.Надсан¹⁹, які пад той час знаходзіўся ў ЗЛ.Штатах.

А. Францішак радз. 1893 г. у вёсцы Чухны. Ад 1929 г. ён знаходзіўся на чужыне. Перш працаўваў сярод палякаў, а пасля сярод сваіх. Быў сяброўскі і добры чалавек. На жаль, я ня змог паехаць на похараны. У прошлым годзе гутарыў з ім па тэлефоне, але ён ня мог мяне прыпомніць. Меў аслабленую памяць. Некалькі гадоў таму назад даў мне ахвяру і прасіў, каб адслужыць за яго Міссам Грэгоріанам. Заўтра яе пачну.

Дзякую за ліст з дня 9.4. г.г.

Калісьці быў надрукаваны ў Вільні малітаўнік «Бог з намі» (Вільня 1915). Адзін яго прымернік знайшоўся ў ЗЛ.Шт. Можа а.Кулак яшчэ яго меў-бы. Я атрымаў ад яго кароценкі ліст і шчыра ўдзячны за памяць.

Мы чулі, што памёр Біскун Лабукас.

Тут у Лёндане ёсьць цяпер Савецкая Выстаўка, на якой ёсьць Беларускі і Грузінскі Аддзелы. Два разы ўдзень выступае беларускі ансамбль «Харошкі». Гэты ансамбль усім тут спадабаўся дзеяя мастацкага выканвання народных танцаў і съпеваў.

Я вазьмуся хутка за Н.З-т.

Найничырэйшыя прывітаньні!

Твой Чэслau.

Лёндан, 23.4.80

Дараег Ўладзюк,

Шчыра табе дзякую за прысланыя кніжскі, асабліва за трэх экзэмпляры «Бераг белых буслоў». Вельмі прыгожае выданыне. Калі выйдзе 4-ты т. «Беларускага Слоўніка», прашу прыслучаў.

Нядайна быў я ў вечным горадзе і адтуль выслаў табе пару слоў. Быў у

бацькі і гутарыў на старыя тэмы. Ён кажа, што ўсё залежыць ад вашых по-тэстамэтэс.

Не ператрацуўвайся! Шчадзі здароўе! Я толькі з а.Фэліксам²⁰ пахварываем, але робім што можем.

*Бывай здароў і пішы!
Твой Чэслаў.*

Дараагі Ўладзюк.

Не спалохайся, што пішу на машины – нічога афіцыйнага, а проста, каб табе было лягчэй чытаць. Дзякую табе за два лісты /23.V.80 і 15.XII.80/. Перш я атрымліваў з БССР кніжкі. Ня ведаю, што цяпер сталася. Усёжстакі, калі можсан, прышлі беларускі тлумачальны слоўнік, нават дзів'е копіі!

У прошлым годзе а.Александар быў у Польшчы. У Беластоку і Драгічыне, дзе гутарыў з адпаведнымі ўладамі аб прыгатаваныні да съвятарства. У нас тут вялікі недахон прызвання. 17 жніўня 1980 памёр нагла брат Мікола-Станіслаў Баговіч, каторага ты хіба ж помніш. Пра твойго дзядзьку Франціша, які памёр 31 траўня 1979 г., ёсьць даволі вялікі артыкул і здымак у «Б. Шляхам».

Ад 22 красавіка г.г. пачнеца ў Рыме Генэральная Капітула Марыянаў у Рыме. Зьбіраюся да яе паехаць. Добра было б, каб і ты прыехаў, пэўне-ж неафіцыяльна.

Мы тут неяк трymаемся з а.Фэліксам, але стараемся. На гэта няма лякарства!

Твой Чэслаў.

Дараагі Ўладзюк.

Дзякую табе за ліст, які атрымаў сяньня. Знайшоў я ў ім крыху горкіх слоў супроць тых, што перад апошнім вайной у Заходній Беларусі былі несправядлівымі да нас. Так, даволі зага-варыць было ў роднай мове, каб заслужыць на «нацыяналіста», «шовініста» і г.д. Каліс Юры Матулеўіч²¹ казаў: «Чаму вы ганіце ў іншых тое, што хваліце сярод сваіх?» Але Бог з ім! Гэта часы мінуклага. Калі мы апошнім разам спатыкаліся з Паўлам Янам II /19 лютага 1979/, выказалі яму свае патрэбы слоўна і ў пісьме. Аб выніках канкрэтных пакуль што мы ня ведаем.

Шчыра. табе дзякую за «Тлумачальны Слоўнік» і за іншыя кніжкі. Малой Бел. Энц. І-ы том мы маем, але калі прышлеш свой экзэмпляр, будзем удзячныя. Шлі таксама іншыя кніжкі.

Ад нейкага часу я моцна захрып, але маю надзею, што падлячуся. Пасыля сьмерці нашых Айкоў Гарошкі, Гэрмановіча прыбыло нам працы, ну і прыбываюць гады!

Казімір да мяне напісаў і я запраўды дзякую Богу, што ён яшчэ трymаецца. Пэўне ж ён ня ведае добра нашых умоваў, а мы ягоных /ці нават вашых/. Хутка я яму напішу.

Пра твойго дзяцьку а. Францішка зъмісьціла амэрыканская беларуская газета артыкул і здымак. Хаваў яго а. архімандрит Уладзімір Тарасэвіч. Я адслужыў за супакой яго душы 30 сьвятых літургіяў.

Ад а. Фэлікса і ад мяне прымі найшчырэйшыя пажаданыні і прывітаныні.

Твой Чэслай.

Заўвагі

Чэслаў Сіповіч¹(1914–1981) – біскуп, заснавальнік Беларускай бібліятэкі імя Ф. Скарыны ў Лондане. **Язэп Дашута²**(1890–1966) – беларускі каталіцкі святар. **Казімір Смулька³**(1894–1965) – беларускі каталіцкі святар. **Язэп Германовіч⁴**(1890–1978) – святар, пісьменнік. **Мікола Баговіч⁵** – беларускі манах-марыянін. **Ядвіга Сіповіч⁶** – маці біскупа. **Віталіс Хамёнак⁷**(1889–1971) – беларускі марыянін, святар. Тамаш Падзява⁸(1906–1978) – доктар філасофіі, святар. **Антон Лась⁹** – святар. **Францішак Чарняўскі¹⁰**(1893–1979) – беларускі святар, выдавец часопіса «Сейбіт». **Беларуская бібліятэка імя Ф. Скарыны ў Лондане¹¹**. **Дамінік Айеська¹²**(1888–1971) – рэлігійны свецкі дзеяч. **Казімір Кулак¹³**(1896–1990(?)) – беларускі каталіцкі святар. «**Божым Шляхам»¹⁴** – беларускі рэлігійны часопіс, які выдаваўся ў Парыжы, а затым у Лондане. **Уладыслаў Тарасэвіч¹⁵**(1921–1986) – беларускі каталіцкі біскуп. **Леў Гарошка¹⁶**(1911–1977) – архімандрит, рэдактар часопіса «Божым Шляхам». **Янка Тарасэвіч¹⁷**(1892–1973) – беларускі каталіцкі святар. **Пётра Татарыновіч¹⁸**(1896–1978) – архімандрит, рэдактар часопіса «Зніч». **Алесь Надсан¹⁹**(1926) – апостальскі візітатар сярод беларусаў-каталікоў на эміграцыі. **Фэлікс Журня²⁰**(1913–1982) – беларускі марыянін-манах. **Юры Матулеўіч²¹**(1871–1927) – арцыбіскуп, шчыры прыяцель беларускага народа.

НАСТУПЛЕННЕ АСОТУ АЛБО ДЗЕ ЯНЫ БЕЛАРУСКІЯ СТАЛЫПНЫ?

Нататкі пісьменніка

Мой візіт на бацькаву зямлю быў выпадковы. Са знаймым настаўнікам я мінулым летам пабываў на возеры свайго маленства – Вішнеўскім возерам, што атрымала назоў ад мястэчка, якое ўтульна месціцца на яго ўзбярэжжы. У незвычайна цёплай і чистай вадзе мы плавалі цэлы божы дзень, поўныя радасці і ўпехі, а яны сёння ў душы рэдкія госці. Хоць і быў я прыемна стомленым, але ніяк не мог заснуць у палатцы. Штосьці трывожыла і вярэдзіла, пакуль урэшце не зразумеў: бацькава зямля... Яна, наша бытая хутарская зямля, ляжала за паўтара кіламетра адгэтуль, дзе я спрабаваў забыцца ў сне, і нейкая магічная сіла моцна цягнула мяне на месца разбуранага гнязда. Раніцой я ўжо стаяў на ёй, і першае, да чаго дакрануўся, была нейкім цудам уцалелая сасна. 28 гектараў зямлі, якую бацька набыў у 30-я гады, уключалі ў сябе, акрамя ладнага кавалка мурагу, бярэзняк і сасняк з густым чарнічнікам. Прыхінуўшыся плячом да смалістага дрэва, адчуваючи яго слабое дыханне, я нібы акунуўся ў прорву мінулага часу, сатканага з надзеяй, драм і трагедый. На гэтым цымяным палатне часу ўнутраным зрокам углядзіў і лёс радні – балочы малюнак, вышыты бяздушнай, халоднай рукой гісторыі. У гэты міг я выразна адчуў сябе яе бязвіннай ахвярай, маленькой мурашкай, што трапіла пад яе колы. Але, з другога боку, думалася, крыўдаваць на гісторыю – марны занятак, зло твораць канкрэтныя асобы, зло адбываецца паводле нашага актыўнага ці маўклівага блаславення. Гісторыя – гэта ўсяго жывая платформа, якая рухаецца ў часе і на якую мы сыплем свае добрыя ці злыя ўчынкі. Мы самі па сваёй слепаце, маладушкинасці дазваляем кіраваць сабой, краінай людзям жорсткім, з садысцкімі схільнасцямі. Не толькі раней, але і цяпер нас вельмі мала цікавіць маральны воблік нашых пастухоў. Прайсці праз маральнае сіта – гэта ў нас чамусьці не самая галоўная ўмова для тых, хто імкнецца да ўлады. Давайце прызнаемся шчыра, што мы даволі паблажліва адносімся да тых, у каго размытыя паняцці добра і зла і хто хоча кіраваць намі, – яны нам у нечым роднасныя, блізкія... Галоўнае, каб былі “вопытныя”, “кампетэнтныя”, – так нам унушылі, а мы па сваёй плябейскай даверлівасці зусім не спрабуем паварушыць мазгамі, каб

зразумець, што гэтага катастрафічна мала для нашых рулявых.

Фундамент вакханаліі зла і гвалту заключаецца ў нашым штодзённым побыце, пранізаным духам зайдрасці і недружалюбнасці, мы сваімі рукамі выпешчваем монстра насілля.

Мой бацька 10 гадоў батрачыў у Амерыцы, сабраў на той час ладную суму – трэх тысячы долараў і, вярнуўшыся ў 30-я гады дахаты, выкупіў кавалак зямлі ў пана, у якога быў добры палітычны нюх, і той не мог не адчуць непазбежнай для Заходняй Беларусі бальшавіцкай экспансіі. Многія сяляне, затурканыя беднасцю, упарты і адчайна ехалі ў белы свет, каб сваім сумленным мазалём раздабрыць якую-небудзь капейку і набыць валоку запаветнай зямлі. Ніхто і ў кашмарным сне не мог уяўіць, колькі няшчасця яна прынісе.

Верасень 1939 года прадоўжыў эстафету гвалту, распачатую яшчэ ў перыяд сталінскай калектывізацыі. Як толькі не пачарнелі чырвоныя сцягі, дружна развесаныя па вёсках Заходняй Беларусі, ад таго бяскрайняга гора, якое абрыйнулася на больш-менш на ўвазе наяўнасць большых, чым у сярэднім па вёсцы, зямельных плошчаў, бо заможнасць тая ў цэлым мела вельмі ўмоўны характар. Гасцінец на Свір (цяперашні гарадскі пасёлак, што быў раней раённым цэнтрам) у 39 – 40-ых гадах штодзённа звінеў і скрыпей ад сялянскіх калёс і саней, дзе сядзелі са сваім мізэрным скарбам змарнелыя, утрапёныя розных узростаў мужчыны, жанчыны і іх дзеці, асуджаныя на выгнанне. Гэта былі сем'і натаўнікаў, землямераў, чыгуначнікаў, леснікоў, але найбольш сярод іх было сялянскага люду. Колькі іх даехала да прызначанага месца пасля адпраўкі са Свіра, колькі трапіла ў Курапаты, колькі адубянела ад марозу ў “цялятніках”, кончылася ад хвароб – адзін Бог ведае. Стаяў няспынны плач у гэтай бясконцай пахавальнай працэсіі, што рухалася ў напрамку зборнага пункту. Сёння на гэтай маўклівой дарозе, асабліва наўзбоч яе праезджай часткі, вельмі ўжо густа і пышна расце крывавінкі – ці не людскія колішнія слёзы спрыяноць яго росту? Можа, гэта трава забыцця, якая маладой зелянінай абкладае нашу памяць?

Гвалт над заможнымі сялянамі Заходняй Беларусі меў сваю палітычную адметнасць. Аб класавай барацьбе на вёсцы гаварылася не так шмат, як было ў 30-я гады. Палітыка ў дачыненні да так званых “кулакоў” была больш подлай, хітрай. Селяніна душылі падаткамі. На бацькаву зямлю быў накладзены па тагачасных мерках вельмі вялікі падатак, здаецца, 2 тысячы рублёў – роўна столькі, колькі каштавала наша новая хата, якую давялося адразу ж прадаць, каб пазбегнуць высылкі. Але праз тыдзень атрымалі паперу з такім жа падаткам зноў! Па прынцыпе: знайшлі патрэбную суму спачатку, знайдзене і яшчэ раз, кулацкія морды! Прыводжу гэтая неэстэтычныя слова, бо бальшавіцкія лінгвісты ў той час гэты выраз выкарыстоўвалі ававязкова. Бацькава наўясць, што, гуляючы з уладамі чэсна, можна выйграць, закончылася судом з яго раашэннем высласць нас у Сібір за “свядомы” зрыў хлебанарыхтовак, адным

словам, за шкодніцтва. Не ведаю, што б з намі было і ці мог бы я нарадзіцца і пісаць сёння гэтая нататкі, калі б не завея, якая разгуллася ў дзень нашага ад'езду. Мы проста ўзялі і не з'явіліся на зборны пункт, тым самым і выратаваліся, бо пакуль органы тасавалі спісы будучых вязняў, думаючы, да якой чарговай групы нас далучыць, – пачалася вайна. Вайна, такім чынам, дала нам шанц застасца на сваім месцыі выжыць, хоць здароўе маіх бацькоў было канчаткова падарвана.

Рэакцыя аднавяскоўцаў на нашы беды была неадназначнай, але ў сваёй большасці нашы суседзі па зямлі радаваліся, што распачаўся над намі гвалт. Я гэта кажу таму, каб не заставалася ніякіх ілюзій адносна высокай маральнасці, хрысціянскай міласэрднасці, дабрыні ўсяго беларускага вясковага люду. Тып вяскоўца нашымі паэтамі і празаікамі вельмі ўжо ідэалізаваны. Паводле пісьменніцкіх канцепцый, калі і трываюцца яшчэ мараль і духоўнасць, дык толькі на вёсцы. Мне здаецца, рэаліі іншыя, прынамсі, не такія ружовыя.

Маці не раз успамінала, як адразу ж пасля раскулачвання вяскоўцы дружна падаліся ў наш бярэзняк з піламі і сякерамі. Прыгажуні-бярозы былі знішчаны за пару дзён. Везучы іх на вазах ля самай нашай хаты ці таго, што засталося ад яе, вяскоўцы абавязкова моцна свісталі – маўляў, палюбуйцесь на нашы дрэўцы! І столькі шчырай уцехі было ў іх крыху збынтэжаных вачах. Нават я яшчэ помню, як на пачатку 50-ых гадоў гэтая “носьбіты маралі і духоўнасці”, пасучы коней на лузе, абавязкова падыходзілі пад наша гумно, каб адварваць ад яго з дзесятак аполкаў, каб ускінуць на вогнішча. І ўсё гэта рабілася імі з усведамленнем не столькі законнасці сваіх учынкаў, як уласнай моці і перавагі над тым, хто быў затаптаны ў гразь чырвонымі “салдатамі сацыяльной справядлівасці”. Нават добрыя пачуцці людзей тайліся ў атмасфери нянявісці і злосці, якую стварылі “вызваліцелі”. Палітыка ачмурэння спрацоўвала даволі паспяхова. Людзям унушалася, што яны маюць права помсіць сваім “крыўдзіцелям”, шукаць і караць тых, хто “за польскім часам” жыў крыху лепш за іх. Мой бацька з Амерыкі вярнуўся хворы, па гэтай прычыне вымушшаны быў наймаць арандатараў, каб управіцца з зямлёр. Апошні арандатар жыў з сям'ёй у нашай хаце і быў “палавічнікам” – за сваю працу браў палавіну ўсяго ўраджаю. Увогуле, быў задаволены сваім лёсам. Але новыя ўлады яго адразу назначылі старшынёй сельсавета, пераканалі, што ён “ахвяра эксплуатацыі”, што надышоў ягоны час. Бацька быў выкліканы ў сельсавет, дзе былы “палавічнік” з ярасцю абвясціў: “Ну, што, кулак, піў маю кроў? Цяпер і я пап'ю!” Ён гаварыў праўду. Не толькі мы, але і многія сем'і па яго асабістым жаданні размяркоўваліся па сібірскіх лядоўнях. У яго руках была сканцэнтравана неабмежаваная ўлада. Ён рабіў усё, што хацеў, любому мог павялічыць падатак у некалькі разоў. Ён быў маленъкай копіяй Сталіна ў межах адной вёскі. Гэты чалавек недзе ў 60-я гады нечакана з'явіўся на падворку нашага дарэшты заняпалага хутарка. Састарэлы, згорблены, змізарнелы, ён

папрасіў збянтэжаную такой сустрэчай маці: “Панечка, забудзь, што было, падпіши во паперу, дзе гаворыцца, што я некалі працаўай у вас. Гэта для пенсіі трэба”. Як жа маці, беларуская мяккая душа, магла не падпісаць “дакумент” чалавеку, які, аднак, так спрыяў нашым няшчасцям.

У гэтай сувязі хочацца сказаць вось аб чым. Бальшавіцкія ідэолагі свядома ці несвядома, але праводзілі шырокамасштабную работу, каб дэфармаваць, а ўрэшце выкараніць зусім менталітэт беларусаў, які, як вядома, вызначаеца памяркоўнасцю, спагадлівасцю, ураўнаважанасцю, добразычлівасцю. Гэтыя хрысціянскія рысы ніяк не задавальнялі тых, хто спяядаў вампірскую дактрину. Каб здзейсніць задуманае, наваяўленыя мізантропы рабілі ўсё, каб разбурыць душу вяскоўцаў, распаліць у ёй жывёльныя інстынкты, насцеж адкрыць у ёй усе шлюзы з тым, каб праз іх хлынулі на паверхню злосць, зайдзрасць, помста – увесі гэтых чалавечы гною, які, калі і ёсць у душы, то хаваеца за сямю замкамі, наглуха закрыты, чаму спрыялоць і народная мараль, і нацыянальная культура, і хрысціянская рэлігія. На вялікі жаль, з нялюдскіх планаў шмат што збылося. І сёння мы пажынаем горкія плады д’ябалскага ўздзеяння на нашу нацыянальную душу. Што “развалены” Савецкі Саюз – гэта паўбяды. Значна горш, што ў душы нашай руіны...

Зараз, калі бачу я, праўда, усё радзея, ветэранаў з партрэтамі Сталіна ў руках, я вельмі шкадую, што не стаў псіхіатрам. Якую цікавую дысертацыю можна было б напісаць, контактуючы з людзьмі, якія ўзвышаюць сталінскі рай. А я не сумняваюся, што гэта хворыя людзі і варты нашага жалю. Бо хіба здаровы чалавек, ведаючы ў прынцыпе ўсё пра таталітарны рэжым, можа апраўдаць яго, які, як гіганцкая крыважэрная пачвара, праглынуў дзесяткі мільёнаў няяніных людзей, сярод якіх было нямана заходнебеларускіх сялян.

Н целе Заходній Беларусі яшчэ смыляць і сёння раны, нанесеныя бальшавіцкім вандалізмам і грубым зямельным рэфарматарствам. Прысыпаныя попелам гадоў, яны tym не менш як след не зарубцаваліся, ды гэта і немагчыма, калі справа тычыцца такой тонкай матэрый, як памяць.

Вы паездіце па дробных прасёлачных дарогах Заходній Беларусі, паблукайце ўздоўж пералескаў і шматлікіх рэчак, уздыміцесь на ўсе больш-менш кідкі ўзгорачкі – колькі там разбураных котлішчаў! Зарослыя крапівой і маліннікам, сяк-так прыкрытыя адзічальнымі расахатымі яблынямі, высокімі грушамі, з двума-трыма камянямі ад фундамента – яны выклікаюць глыбокі смутак і горкія думкі аб трагічнасці, марнасці чалавечых высілкаў. Такія раскіданыя гнёзды, дзе некалі кіпела жыццё, нагадваюць занядбаныя могілкі – і гэта сталася па волі тых, хто халоднай рукой сеяў не росквіт і радасць, а заняпад і журбу.

Я зусім н здзіўляюся, што многія з тых гордых заходнебеларускіх дзецикоў, хто стаў сведкамі ахвярай рэпрэсій 39-га года, пайшлі ў паліцыю ці ў Армію Кпаёву. Ім хацелася сцвердзіць свой чалавечы, чыста мужчынскі

гонар і, можа, паквітацца з крыўдзіцелямі. Як ні круці, ні вярці, а гэта было іх асабістым правам, вымушаным дзеяннем, іх на гэта справакавалі ўлады. Іх можна называць “здраднікамі”, “нямецкімі служкамі”, “дэзерцірамі”, “льясны-мі бандытамі”, але сутнасць у tym, што іх стварыла, выпеставала жорсткая савецкая ўлада, якую яны любіць ніяк не маглі і абараняць свядома не хацелі, бо гэта было б ненатуральна...

Як далёка аднесла мяне рака памяці, калі я сёння, на схіле стагоддзя, прыхінуўся да старадрэвіны, якая, відаць, лепш, чым я, помніць майго бацьку, што памёр хутка пасля вайны, і якая сотні раз бачыла маю вечна маркотную маци, што так тужыла па сваіх дзеячах, якія, падросшы, адразу надаліся ў белы свет – як мага далей ад свайго знявежанага, зганьбаванага падворка (дарэчы, лёс іх склаўся несуцяшальнай). Але, не нагадаўшы даваенных падзеяй, не аку-нуўшыся розумам і сэрцам у тыя суроўыя дні, нельга разглядаць сённяшнью вёску і кранаць яе праблемы. Гаворка будзе няпойўнай. Тым больш што я ў сваіх нататках хачу зрабіць найбольшы акцэнт на дзвюх галоўных іпастасях зла – гвалце і знішчэнні і іх наступствах для вёсکі.

Сасна, пад якой стаю, дажывае свой век на самым ускрайку цяперашняга маладога хвойніку. А побач месціца наш былы мурожны лужок, які чамусыці асушилі, прытым зрабілі гэта з размахам, пракапаўшы праз яго надзвычай глыбокі роў. Хацелася як найлепей, а выйшла як звычайна. Ад некалі пасеняной травы за-сталіся асобныя кусцікі, астатня трава – выпадкова-дзікая, хіная, пасохлая. Язык не паверненца назваць яе мурожнаю. І што мяне ашаламіла, дык гэта вельмі моцнае стракатанне конікаў сярод гэтай нікчэмнай “флоры”. Літаральна мільёны іх узнімалі да нябёс сваю манатонную песню. Пра што співаў гэты фантастычны хор? Гэта быў гімн няспыннаму жыццю ці пахавальны марш калгасна-саўгаснай сістэмы?

Я таяў на сваёй зямлі, але гэта ўжо чамусыці была не мая зямля. І што я магу адчуваць у гэты міг, законны яе спадчыннік, які нарэшце спыніўся пад родным дрэвам, паэт-бомж, які бясплённа наблукайся перад гэтым па так званых дзяржаўных выдавецтвах у надзеі выдаць свае нікому не патрэбныя кнігі, чалавек з нязменна пустым кашальком і з сумнай перспектывай сацы-яльнай пенсіі?

А што можа адчуваць цяперашні хлебароб – без зямлі, без каня, без калёс, які цярпліва сноўваеца за брыгадзірам, чакаючы, калі яму “нарэжуць” соткі ці выдзяляць некалькі бункераў саломы на падсцілку, а нарэште дача-каўшыся ўсяго гэтага, заклапочана моршчыць лоб: а дзе ж ухапіць трактар, машину ці каня?

Я думаю, што праблема ўсёй гвалтам адабранай маёмаці застаецца акту-альней. Што склаліся іншыя грамадскія стасункі – гэта ні аб чым не гаворыць. Трэба вяртаць адабранае. Як гэта зрабіць? Не ведаю. Ва ўсякім выпадку, дзяржава павінна прызнаць свае даўгі перад канкрэтнымі людзьмі, а сам працэс аддачы даўгой, вядома, патрабуе глыбокага аналізу і смелых рашэнняў. У прыбалтыйскіх

рэспубліках пайшлі на радыкальныя меры: зямлю, будынкі без усялякіх хітрастей вярнулі спадкаемцам, хоць гэта і выклікала незадавальненне пэўных груп насельніцтва і стварыла некаторае напружанне ў сельскагаспадарчай выторчасці. Але тамтэйшыя ўлады пайшлі на гэта, каб сплаціць свой маральны доўг перад людзьмі. Яны тым самым пакаяліся за тых сваіх папярэднікаў, кім верхаводзіў крамлёўскі Мефістофель.

Мусіць каб мець аўтарытэт, любая ўлада павінна ачысціцца ад грахоў тых дзяржаўных лоцманаў, якія кіравалі раней і, мякка кажучы, страшна пакрыўдзілі простых людзей. Існуе бяспрэчны прынцып дзяржаўнай эстафеты, паводле якога ўвесь папярэдні груз навырашаных праблем кладзецца на плечы новых прэтэндэнтаў на ўладу, якія павінны загадзя ўзважваць гэты груз, і калі ён ім не па сіле – адыходзіць убок, саступіўшы дарогу тым, хто ўсур’ёз заклапочаны нялёгкай спадчынай, у каго ёсць жаданне расстаўляць усе кропкі над і. Калі хтосьці спасылаецца на развал былога Саюза і ў гэтай сувязі не абяцае развязваць вузлы, што запляліся пры іншых уладах, – гэта несур’ёзна, а з палітычнага пункту гледжання – не прагматычна. Такіх дзяржаўных мужоў іх наменклатурнае акружэнне любіць не будуць.

Ладна, зямля, іншая маё масць, адабраная ў заходнебеларускіх сялян у 39, у 49 – 50-ых гадах. Гэта, скажам так, даўгі, але прысыпаны ўжо пылам гісторыі. Але як жа баліць людзям іхня грашовыя ўклады, што згінулі зусім нядайна! Душэўныя траўмы ад стараты сабраных з пчалінай стараннасцю грошай у людзей надта свежыя, гэта нават не траўмы, а раны, якія і не думашуць зарубцоўвацца. Але над праблемай вяртання людзям страчаных укладаў таксама павіс сущэльны туман. Добра, што ёсць пэўныя заходы, але яны пакуль мала што значаць для ўсёй масы ўкладчыкаў.

Рэабілітацыя аўтарытэту дзяржаўнай улады вельмі актуальная, іначай мы не зрушымся з месца. Парадаксальна, але мне здаецца, што ўсе 73 гады партыйнага кіравання пайшлі выключна на тое, каб дарэшты скампраментаваць савецкую ўладу, якая ў прынцыпе верай і праўдай магла б служыць людзям, калі б не атэізм, не мілітарызм, не лжывасць, не жорсткасць, не самаўпэўненасць партыйнай эліты. Былое кіраўніцтва Саюза не вельмі ўжо каялася за сваіх крамольных папярэднікаў, хоць і прызнавала факт іх генацыду ў дачыненні да свайго народа. Нам, у цяперашніх асобных рэспубліках, браць прыклад няма з каго. І тым не менш нашай уладзе, безумоўна, трэба падумаць пра свой маральны воблік, шчыра і рапчуца разбіраючы завалы мінулага. Павінны ж з'яўляцца дзяржаўныя энтузіясты-рамантыкі, якія катэгарычна дакажуць, што палітыка – гэта не “брудная справа”, а чыстае, святое служэнне суайчыннікам.

Калі я гляджу зараз з-пад сасны ў далячынъ і выразна бачу, як на ўзгорыстай частцы бацьковага пляца пачынае жаўцець калгаснае жыта, то зусім не млею ад пяшчотнай замілавагасці, што такая ж сакавітая збажына можа быць маёй уласнасцю. Душа спакойная і надзіва складзелая. Я ўжо вопытны

рэаліст і адчуваю, што такі паварот падзеяў у бліжэйшым будучым малаверагодны. Але разам з тым мушу сцвердзіць сваю перакананасць, што калектыўная форма ўласнасці на зямлю ўстарэла, безнадзейна хворая, яе летальны зыход непазбежны, бо яна з самага пачатку была гвалтоўна навязана людзям, ім яна біялагічна супрацьпаказана.

І сапраўды, фундамент калгасна-саўгаснай сістэмы ўзведзены на крыві і слязах соцень тысяч людзей. Што б мы на ім ні будавалі, які гмах ні ўзводзілі б – у гэтым будынку авабязкава будуць блукаць прывіды зняслаўленых, прыніжаных, загубленых людзей. Нельга жыць у такім будынку. Савецкі Саюз, як і іншыя імперыі, рухнуў па той жа прычыне. Лёс калгасна-саўгаснай сістэмы такі ж самы, ён прадвызначаны. Не знаю, тут дзейнічае гістарычны фаталізм ці, хутчэй, назіраеца нябеснае ўмяшанне. Нябесныя сілы ў рэшце рэшт караюць зло.

Вы скажаце, што не так даўно сельская гаспадарка Беларусі працавала амаль бездакorna, былі высокія ўраджаі, на гэтым ґрунце плённа развівалася жывёлагадоўля, мы кармілі мясам і малочнымі прадуктамі многія рэгіёны Савецкага Саюза, былую армію і флот. Усё так, але ж вы не забывайце, што тады наша сельская гаспадарка, як і ўся прамысловасць Беларусі, была падключана, нібы да штучнага дыхання, да вялікага эканамічнага патэнцыялу былой імперыі. Ніякай “падліткі” звонку зараз ніяма.

Была і застаецца вельмі важная прычына неэфектыўнасці сённяшняй сістэмы земляробства. Яна агульнавядомая. Яна – у калектыўнай форме ўласнасці. Форма гэта штучная, даўно сябе не апраўдала. Суб’ектам уласнасці не можа быць цэлы калектыў. Суб’ектам уласнасці павінен стаць канкрэтны чалавек. З ідэалагічнымі фантазіямі пара канчаць. Хіба можна так доўга бянтэжыць і смяшыць іувесь цывілізаваны свет?

Мы ўпарцімся, гаспадарым па-старому, а дабро наша, “створанае калектыўна”, раскрадаецца днём і ноччу, выносіцца іывывозіцца ў кашах, мяшках, посцілках, брызентах -- веласіпедамі, трактарамі, машынамі. Цяжка падлічыць, хто і колькі бярэ, але гэта стала нормай, калі хочаце, законам. Я вось думаю, ці можна дастасаваць да гэтага татальнага крадзяжу вядомае сацыялістычнае правіла размеркавання: “Ад кожнага – па магчымасці, кожнаму – па працы”. Па-моіму, можна. Магчымасці, асабліва ў некаторых сельскіх людзей, значныя, і яны даволі плённа рэалізуюцца як днём, так і ноччу. Крадуць не таму, што ў іх зусім заганная мараль. Кожны хлебароб у прынцыпе ўсведамляе, што браць чужое нельга. То ж чужое! А тут – калектыўнае... Бяруць яшчэ і таму, што ў падсвядомасці кожнага несунна тлее суцішальнае апраўданне: “Сваё бяру”. “Сваё” нават не з пункту гледжання “калектыўнага”, а “сваё” – гэта тое, што некалі адабралі ўлады ў 49 – 50-ых гадах. Тады былі забраны ў людзей без іх згоды не толькі зямля, коні, калёсы, сельгасінвентар, вупраж, пэўная колькасць збожжа і бульбы, але і гумны, адрыны, нават жыўцом былі

аддзёрты ад хатніх пабудоў клеці... Нікто ж ім не сплаіў за адбранае. Бо за працадні налічвалі капейкі і грамы.

Незагойная крыўда па сёння жыве ў сэрцах абрааваных сярод белага дня, гэта крыўда перадалася і іх маладзейшым нашчадкам і таксама прысутнічае ў цёмным куточку іх душы. Людзі ў такой сітуацыі не адчуваюць сябе злодзеямі. Яны вяртаюць сабе сваё. Дарэчы, на вёсцы рэдка ўжываюць слова “украў”, кажуць “узяў”. Гэты нюанс таксама нешта значыць. Па аналогіі – пайшоў у сваю вараённю і ўзяў кавалак вяндліны... А за гэта ж нельга судзіць. Калгаснікі-несуны свядома пераступаюць цераз закон, бо адчуваюць, што ў дачыненні да іх ён павярхоўны, няправедны.

У сувязі з гэтым я задаю, здаецца, рытарычнае пытанне: “Ці могуць існаваць і квітнець калгасы пры такіх адносінах людзей да калектыўнай формы ўдаснасці?”

У цяперашніх умовах зямля прыходзіць у поўны заняпад. Торф на палі зімой не вывозіцца – німа тэхнікі. Мінеральная ўгнаені ў глебу трапляюць рэдка – дарагія. Асартымент экалагічна шкодных гербіцидаў і пестыцыдаў зараз абмежаваны, ды і ён не па кішэні калгасам. Севавароты, якія раней рашалі пэўныя агратэхнічныя задачы, – выпадковыя, ды і тримацца іх цяжка, многія сельгаскультуры апошнім часам выпалі з ужытку.

Летась, недзе ў сярэдзіне лета, на адным з палеткаў, дзе ласпіваў ячмень, я назіраў даволі сумнае відовішча, якое непрыемна ўразіла мянене. Цяжка было назваць гэты палетак ячменевым. Тут пышна буйёу, засланяючы кволыя каласкі, густы, лапушысты асот. Ён пераможна ўзвышаўся над ярыной і таксама даспіваў... Не проста даспіваў, а нібы думаў пра сваю будучыню, пра сваю заўтрашніню “экспансію” на “калектыўных” палях. Тысячы пуховых самалёцікаў, падхопленыя ветрам, узнімаліся ў неба і неслі ўсё далей семя гэтага пачварнага пустазелля. Няўжо калочыя джунглі скроў запануюць на нашых палях?

Зямлю трэба аддаваць тым, хто на ёй жыве, працуе ці хоча працаваць. Сёння жадаючых заняцца земляробствам многа. Гэта няпраўда, што мала хто хоча звязаць свой лёс з сельскай гаспадаркай. Акрамя тых, хто жыве на вёсцы, ёсьць мноства людзей, якія гатовы кінуць “ляжачыя” заводы і вярнуцца на радзіму сваіх продкаў. Беспрацоўе мянє сітуацыю. Не будзем забывацца і пра выпускнікоў сельскіх школ. У лепшым выпадку з іх палавіна размяркоўваецца па ВНУ, тэхнікумах, вучылішчах. А што рабіць астатнім? Камерсантаў хапае і без іх. Ім што – выходзіць цёмнай ноччу з дубінай на дарогу ці рабаваць крамы? Заняцца ж нечым. Уласная зямля і была б для іх выратавальным кругам.

Цяперашняе экстрэмальнае фермерства існуе толькі для паказухі. Маштабы яго свядома абмяжоўваюцца, падтрымкі з боку дзяржавы фактычна ніякай. Выплывае хто як як умее. Але варта адзначыць, што насельніцтва адносіца да фермераў нармальна, без зайдрасці і варожасці, наадварот, цэніць

іх за тое, што прасцей у іх дастаць і камбікармоў, і саломы, і пакарыстаца камбайнам. А што тычыцца звычайнай сялянскай гаспадаркі, якая па законе мае права мець да 1 гектара зямлі, – не ўсё тут гладка, як хацелася б, бо зямля гэта набываецца шляхам ганебнага выпрошвання, участкі яе часта мяняюцца, няма ніякаймагчымасці давесці яе да ладу.

Зямля павінна быць замацавана на пастаяннай аснове і прызнана прыватнай уласнасцю. Баяцца таго, што яна будзе выкарыстоўвацца нерацыянальна, – такія трывогі беспрадстаўныя. Працэс землевыкарыстання можна паставіць пад пільны кантроль, гэты кантроль здольна ажыццяўляць пэўная камісія пры райвыканкаме, якая будзе надзелена правам прад'яўляць санкцыі да тых, хто не ўмее ці не хоча працеваць на зямлі па-гаспадарску. Чаго-чаго, а вопыту кантролю ў нас хапае!

Што тычыцца куплі-продажу зямлі, то такое права трэба замацаваць за ўласнікам, як гэта пачынае распаўсяджацца ў некаторых губерніях Расіі, але з практичнай рэалізацыяй гэтага права, відаць, трэба пачакаць колькі гадоў, пакуль больш-менш не стабілізуецца становішча ў аграрным сектары.

Вы скажаце: а як быць з тымі, хто па нейкіх прычынах выпадзе з сістэмы землеўладання? Ім што – ісці ў батракі? Ах, якім пудзілам стала ў нас слова “батрак”! Шаноўныя, слова гэта даўно ўстарэла, яно ж усяго толькі бальшавіцкі жargon. Дарэчы, што толку ад “танаровага” слова “калгаснік”, калі гэты аплішні па паўгодзе не атрымлівае заробку?.. Тэрмін “наёмныя рабочыя” больш людскі і сучасны. Дык вось за гэтымі наёмнымі рабочымі законам павінны замацавацца пэўныя права, што тычыцца і мінімальнага заробку, і налічвання працулага стажу, і гарантый пенсійнага забеспечэння. Пры жаданні ўсё можна прадугледзець, і ніякай “эксплуатацыі чалавека чалавекам” не будзе.

Мне здаецца, што вельмі многія сёння адчуваюць: мяняць становішча на вёсцы можна і трэба. Уся проблема – у тэхніцы! Без яе працеваць на зямлі нельга, а яе няма.

Што тычыцца калгасных трактароў, камбайнаў, бульбакапалац, яны праз два-три гады ператворацца ў іржавы груз. Новая тэхніка не па кішэні нават калгасам, а што ўжо гаварыць пра звычайных людзей! І разам з тым яе набываць трэба. Без яе займацца земляробствам немагчыма. Пры дапамозе коней у гэтай справе надта не разгонішся, хоць, праўда, зараз колькасць буланых і гнядых на вёсцы рэзка ўзрасла. Але гэта не выхад са становішча. Што рабіць?

Людзі самі спрабуюць нешта прыдумаць. Сёння на палях можна ўбачыць сотні самаробных трактароў. Народныя майстры са старой спісанай тэхнікі выштукуўваюць вельмі прыстойныя машыны, па сваёй сціпласці не прэтэндуючы ні на якія патэнты. Хвала ім і слава, але гэта могуць зрабіць далёка не ўсе.

Дзяржава павінна вырабляць і прадаваць людзям па невысокай цане сельгастэхніку. Габарыты такой тэхнікі невялікія, металу на яе ідзе няшмат

— вунь колькі можна зрабіць мікратрактароў замест аднага МАЗа, які не заўсёды можна збыць у Расіі! Такую тэхніку для сялянскіх гаспадараў зараз спрабуе выпускаць Смаргонскі філіял Мінскага трактарнага завода. Але міні-трактароў тут робіцца пакуль мала, не заўсёды пры іх ёсьць увесь набор сельгаспрылад. І цана! Дзе можа селянін узяць тыя вялікія мільёны?

Калі дзяржава запікаўлена ў эфектыўнай працы фермерскіх і сялянскіх гаспадараў, трэба на выпуск так званай малой тэхнікі ахвяраваць крэдыты альбо шукаць замежных інвестараў. Задача адна — рэзка павялічыць яе колькасць і зрабіць даступнымі цэны. Іншая справа, што нехта, відаць, свядома не запікаўлены ў вырашэнні гэтай праблемы. «Нехта» — гэта тыя, хто любой цаной хоча захаваць калгасна-саўгасную сістэму. А яе трэба рэфармаваць.

Вядома, радыкалізм любых змен у нас сёння выклікае зразумелую насцярожанасць, нават алергію... Мы съягтыя ўжо рэвалюцыйнымі ломкамі і tym вэрхалам, які наступае ўслед за імі. Але ёсьць радыкалізм мэты і радыкалізм метадаў. Бальшавіцкі радыкалізм быў хутчэй радыкалізмам мэты, бо хоць і абвяшчай сваёй мэтай шчасце людзей, на самай справе меў на ўзве ператварэнне вольных грамадзян у паслухмянае быдла. Пры такіх стасунках і мэта, і метады нялюдскія, антыгуманныя. У нас жа мэта — шчасце і радасць людзей — не паддлягае гвалтоўнай дэфармацыі, для нас яна чыстая і праведная. А метады, якія б ні былі сур'ёзныя і нестандартныя, калі яны ад самага пачатку нязменна служаць высакароднай мэце, — такія метады ўспрымаюцца насељніцтвам прыхільна.

На сёння існуе ідэя, якую падтрымліваюць многія, у тым ліку некаторыя ўладнія структуры, — аддаць у прыватную ўласнасць палавіну ўсёй зямлі. Хай гэта будзе эксперымент ці першая ступень зямельнага рэфармавання, сутнасць не ў назве, але на гэта трэба ісці. Такі варыяント сацыяльна кампрамісны. І даючы зямлю людзям, трэба верыць у стваральны патэнцыял хлебароба, які будзе самастойна гаспадарыць на зямлі, значна ажыўіць рынак і з дапамогай дзяржавы стане плённа выграшаць праблему харчавання.

Могуць знайсціся крытыкі такіх разважанняў, якія нагадаюць аб маёй некампетэнтнасці і аб тым, што я лезу не ў свае справы, замест таго каб пісаць вершы... Па-першое, справа гэта для мяне не чужая. Па-другое, я не збіраюся даваць нейкіх рэцэптаў і рэкамендацый. Гэта зробяць іншыя. Я хачу проста сказаць, што сітуацыя ў сельскай гаспадарцы склалася ненармальная і негуманная. Можа, я і прафан, што тычыцца разумення ўсіх шматлікіх пытанняў агратэхнічнага комплексу. Але я павінен быць кампетэнтным у сферы маралі. А маральны аспект і ў палітыцы, і ў прымысловасці, і ў сельскагаспадарчай вытворчасці павінен быць галоўным. Я абсалютна ў гэтым перакананы. Няўжо знайдзеца той, хто мне запярэчыць?

Кожны мае права жыць так, як хоча. Свабода асобы — гэта не нейкая абстрактная рэальнасць, яна — галоўная форма жыцця, яна — ад Бога. Гэтай свабоды беларускія сяляне не маюць. А яны хочуць яе мець.

Геніяльнасць рускага Дастаеўскага грунтуеца на двух неймаверна маштабных вызначэннях: “Калі Бога няма, то ўсё дазволена” і “Калі зямнырай куплены нават адной слязінкай дзіцяці – я не хачу такога раю!”. Геніяльнасць нашага класіка Якуба Коласа выяўлеца ў тым, што ён з незвычайнай маастацкай сілай сцвердзіў вобразам Міхала з “Новай зямлі” неўміручую цягу беларускага сялянства да волі, якая бачылася яму ў набыцці ўласнай зямлі: “Купіць зямлю, прыдбаць свой кут, каб з панскіх выпутацца пут”. Цяперашніе беларускае сялянства хоча выблытаща з ліпкага, сплеснявела павуціння, якім аблытала яго дзяржава. Трэба ісці насустреч гэтаму запаветнаму жаданню хлебароба.

... Ах, як зацягнуў мяне вір раптоўных успамінаў, няпростых думак і перажыванняў. Ужо пачынае прыграваць сонца – пара варочацца да возера. Бывай, сасна – нязменная сведка хуткасця часу, яго завіхрэнняў і чалавечых праяў. Хочацца верыць, што я прыйду яшчэ пад твае шаты – ці ў якасці гаспадара бацькавай зямлі, ці ў якасці залётнага паэта-вандроўніка – калі не спілуюць цябе на людскую патрэбу, як некалі спілавалі наш бярэзник і са свістам везлі яго наўзбоч нашай хаты. Няма ўжо тых, хто такім чынам нарыйтоўваў сабе дровы. Вечны спакой ім! Да спаткання, роднае дрэва!

Ю.Герасіменка-Жызненскі. «Беларускі хутарок»

ПЕРШАЯ СУСВЕТНАЯ ВАЙНА НА СМАРГОНШЧЫНЕ

Летам 1914 года началася первая сусветная вайна, якая ахапіла вогненным смерчам 75% насельніцтва ўсяго зямнога шара. Вайна прынесла незлічоныя страты і гора народам усяго свету. На палях бітвы загінула 10 млн. і было ранена 20 млн. чалавек. Першая сусветная вайна не прайшла міма Смаргоншчыны. Летам 1915 года ўсё чутней выбухі цяжкай артылерыі, усё ярчэй польмым пажарышчуаў на заходзе – да Смаргоншчыны набліжаеца вайна.

9 верасня 1915 года ў раёне Свянцян (Швянчоніс, Літва) немцы прарвалі фронт. Конны корпус генерала Гарнье чатырма кавалерыйскімі дывізіямі рынуўся на поўдзень, у тылы 10-ай рускай арміі. Пачалася аперацыя, якая ўвайшла ў гісторыю першай сусветнай вайны пад назвай “Свянціцкі прарыў”. Па плану гэтай аперацыі вялікае значэнне надавалася трохкуніку Смаргонь – Вілейка – Маладзечна. Іменна тут галоўнакамандуючы нямецкіх войск Гіндэнбург планаваў акружыць і знішчыць 10-ю рускую армію.

На пачатку аперацыі немцы мелі значную перавагу ў сілах. Германская ўдарная групоўка склалася з чатырох пяхотных дывізій, у якіх налічвалася 28000 штыкоў пры 320 гарматах, 288 станковых кулямётах, а таксама першай, другой, трэцяй, чацвёртай і дзевятай кавалерыйскіх дывізій шостага коннага корпуса Гарнье пры 14400 шаблях, 72 гарматах, 48 кулямётах.

Супрацьстаяўшыя рускія сілы складаліся з

Савіцкі Павел (1984)

Нарадзіўся ў г. Смаргоні, вучань 10 класа гімназіі № 4. Цікавіца гісторыяй, краязнаўствам. Удзельнік алімпіяд па гісторыі, навукова-практычнай канферэнцыі “Першыя крокі ў науку” сярод гімназістаў у г. Лідзе (узнагароджаны дыпломам), актыўны член навуковага таварыства гімназіі № 4.

Мара – прысвяціць сваё жыццё даследванню гісторыі роднага краю і Беларусі на прафесійным узроўні.

конных атрадаў генералаў Казнакова і Цюліна. Першы налічваў у сваіх радах паўтары кавалерыйскія дывізіі з чатырма пяхотнымі батальёнамі, якія мелі на ўзбраенні 5400 шабель, 3200 штыкоў, 18 гармат і 12 кулямётаў. Другі меў на дзве з паловай дывізіі тры пяхотныя батальёны, якія налічвалі 10800 шабель, 800 штыкоў, 24 гарматы і 20 кулямётаў.

Наступленне немцаў было энергічным і моцным. Ноч з 13 на 14 верасня конны корпус праводзіць у Лынтупах, а 14 верасня, працягваючы свой шлях на поўдзень, ён уваходзіць у прамежак азёр Нарач, Свір, Вішнеўскае і рухаецца троімі калонамі. Чацвёртая і першая кавалерыйскія дывізіі ідуць уздоўж возера Свір на пераправу праз Віллю каля вёскі Жодзішкі, маючы апошнім пунктам Смаргонь.

Трэцяя кавалерыйская дывізія рухаецца на Вілейку, дзесятая – на Глыбокае. Такім чынам, 14 верасня 1915 года вайна прыйшла на тэрыторыю Смаргоншчыны. Першымі нямецкіх коннікаў убачылі жыхары вёсак, размешчаных на поўначы нашага раёна. Але ў вёсках немцы не затрымліваліся. Яны спяшаліся да чыгуначных ліній, каб перакрыць падвоз вайсковага рыштунку па камунікацыях для ваюючай 10-й арміі. Раптоўнасць была для іх вялікім козырам.

Раніцай 14 верасня да станцыі Солы падышоў раз’езд чацвёртай германскай кавалерыйскай дывізіі ў 50 коней з дзвюма гарматамі і абстраляў абозы, мноства якіх скапілася на станцыі. Наогул, у тылах 10-й рускай арміі пачалася вялікая паніка. Тылавыя і мясцовыя ўстановы беглі, пакідаючы сваю маёмасць і запасы, а часцей за ўсё рыштунак спальвалі, каб не дастаўся ворагу. Не абыходзілася без пагромаў.

Амаль не сустракаючы супраціўлення, нямецкая кавалерыя ўжо 15 верасня была ля Смаргоні. 10-я армія ў гэты час знаходзілася ў крытычным становішчы. Немцы працягвалі абыходзіць яе правы фланг. Спініўся чыгуначны рух па лініях Вільня – Маладзечна і Маладзечна – Палацк, не хапала зброі, патронай, харчавання. І рускі салдат вымушаны быў ісці ў штыкавую атаку. Гэта самае страшнае ў першай сусветнай вайне адбылося ў раёне старога млына (ёсць такое месца ў Смаргоні, многія яго ведаюць). Гэта бітва сканцэнтравала вялікія сілы, у ёй загінулі тысячи салдат. Немцы сваіх салдат, загінуўшых у баі, вывозілі на могілкі ля вёсак Рыбакі, Лычнікі, Маркоўцы.

Восем гадзін кіпей бой у Смаргоні. Многа разоў пераходзіў горад з рук у рукі. За аперациямі на гэтым участку фронту сачыў сам Мікалаі II, надаючы ім вялікае значэнне ў тэатры ваеных дзеянняў. Тэрмінова была праведзена перагрупоўка войск у арміях фронту з мэтай выдзялення рэзерваў для супраціўлення на пагражаяючых напрамках. Дзесяць дзён ішлі бай пад Смаргонню. Менавіта тут была створана абарона рускай арміі. Незгасальны славай пакрылі сябе салдаты 4-га нёманскага пагранічнага палка, за што ўзнагароджаны сярэбранымі трубамі і георгіеўскімі пятліцамі, многія салдаты сталі героямі

Крэва і Смаргоні. Да 21 верасня Маладзечна, Вілейка і Смаргонь (часткова) былі вызвалены. Свянціцкі прарыў цаной вялікіх страт быў закрыты. Але далей рускія наступаць не маглі. Востры недахоп харчавання, усіх відаў узбраення, свежых рэзерваў аслабілі баявую магутнасць рускай арміі. Аслабела і нямецкая армія. Войскі спыніліся. Смаргоншчына аказалася перарэзанай лініяй фронту з паўднёвага заходу на паўночны ўсход, якая праходзіла ўмоўна па лініі Багданава – Мілэйкава – Крэва – Багушы – Вялікая Мыса – Караваі – Лычнікі – чыгуначны вакзал г. Смаргонь – Мінкі – Перавессе – Перавозы – Укропінка – Лешчаняты – Васілевічы і далей на возера Вішнеўскае. І вось па гэтай лініі бесперабойна днём і ноччу немцы абстрэльвалі пазіцыі 2 і 10 армій, а рускія вялі агонь у адказ. Пачалася пазіцыйная вайна, якая працягвалася да заключэння Сольскага перамір'я (лістапад 1917 года). На працягу восені і зімы 1915 – 1916 гадоў рускія і немцы ўмацоўвалі свае пазіцыі.

Аднак найцяжэйшым выпрабаваннем для рускіх войск былі нямецкія газавыя атакі. Гаагская дэкларацыя 1899 г. забараняла прымяненне ў ходзе ваенных дзеянняў удушаючых і іншых шкодных хімічных рэчываў. Аднак немцы парушылі гэту дэкларацыю. Яны выкарыстоўвалі газы ў ваенна-стратэгічных мэтах. Галоўнай састаўляючай атрутных газаў былі хлор і бром, якія паражалі дыхальную і краўяносную сістэмы чалавека. Для распаўсюджвання газаў немцы карысталіся спадарожным ветрам, выпускаючы іх з балонаў пад высокім цікам. Паколькі гэтая атрута цяжэйшая за паветра, то яна паўзла па зямлі густым воблакам у паўтары сажані вышынёй, знішчаючы на сваім шляху ўсё жывое. Пазней з'явіліся артылерыйскія снарады, начыненныя газамі. Незлічоную колькасць разоў праводзілі немцы газавыя атакі на фронце 10-й арміі, а значыць, на тэрыторыі нашай Смаргоншчыны. Дзесяткі тысяч салдат загінулі тады пакутнай смерцю ад атручвання. Меры засцярогі былі слабыя, процігазы недасканальная, таму ахвяры былі вялікія. Асабліва часта немцы праводзілі газавыя атакі ў напрамку чыгункі на Маладзечна, у зону паражэння траплялі тэрыторыя горада Смаргонь, вёсак Белая, Сукневічы, Залессе, Міхневічы. Звычайна пасля газавай атакі на атручаных рускіх салдат ішлі ланцугі нямецкіх войск. На ўсё жыццё ўразілі Аляксандру Талстую, дачку Льва Мікалаевіча Талстога, газавы атакі немцаў на Смаргоншчыне ў 1916 – 1917 гадах. Яна была ўпаўнаважанай Усерасійскага Земскага Саюза і ўзначальвала 8-ы конна-санітарны транспарт, працавала ў шпіталі ў Залессі, была на перадавой. Аб падзеях таго часу Аляксандра Талстай ўспамінае ў кнізе “Дачка”: “Я нічога не зведала больш страшнога, бесчалавечнага ў сваім жыцці, як атручванне смяртэльнym ядам соцень тысяч людзей. Бегчы няма куды, ён пранікае ўсюды і забівае не толькі ўсё жывое, але і кожную травінку”. Да Маладзечна трава і лісце на дрэвах былі жоўтыя.

Часопіс “Ніва” № 25, які выйшаў 18 чэрвеня 1916 года, на сваёй першай старонцы знаёміць чытачоў з рэпартажам “З мёртвага горада”, які дапаўня-

еца фотаздымкамі ваеннага карэспандэнта Я-ва (прозвішча па меркаваннях цэнзуры скарочана). На здымках – агульны выгляд Смаргоні з назіральнага пункта, паўразбураная царква, унутры якой разарвалася чатыры нямецкія 11-дзюймовыя снарады, здымак руінаў касцёла, здымак унутры касцёла, фатографія бліндажа каля назіральнага пункта і здымак часавога на яўрэйскіх могілках. Вось поўны тэкст рэпартажу “З мёртвага горада”:

“Як быццам страшэнны землятрус разбурыў будынкі, не пакінуўшы каменя на камені, а злая чума праімчалася па вуліцах – і апусцелі шумныя вуліцы. І цяпер паміж засмучанымі рэшткамі маляўнічага, шумнага гарадка, сярод паўразбураных сцен і абарэльных дрэваў носіцца толькі вецер, жаласліва скавычучы і драпаючы бляху стрэх і глуха стукаючы ададранымі дошкамі. А па пустых мёртвых вуліцах мерна кроначы патрулі... Нашы войскі выбілі немцаў са Смаргоні і занялі яго ў скраіну, і не дасталіся немцаам багатыя запасы скур і медзі. І ў знак помсты за гэта страшнай, бязметнай бамбардзіроўцы падверглі германцы маленькі горад. Малюнкі разбуранняў сапраўды жудасныя. Цудоўныя старадаўні касцёл падвергся жорсткаму абстрэлу, і з перабітымі вежамі, паўразваленымі сценамі як быццам працягвае свае абломкі далёкаму небу, молячы аб дапамозе. Груды абломкаў, цэглы, бляхі і асколкаў напаўняюць храм замест глыбокай павагі молячыхся. Разбураны прытвор і разбіты святыя прастол, і толькі распяцце Хрыста непасягальным цудам уцалела на паўразбуранай сцяне, знявечанай і пабітай асколкамі 11-дзюймовых гранат.

І як быццам Хрыстос зноў сышоў на зямлю і зноў пакутуе за страшныя невыкупныя грахі, якім няма імені, няма назвы ў гісторыі.

Разбурана і праваслаўная царква. Чатыры 11-дзюймовыя снарады разарваліся ўнутры храма і, як у страшнай казцы Гогаля, пападалі са сцен святыя іконы, убачыўшы такое святатацтва.

І астатнія будынкі гарадзелі не менш. Дзіўны выпадак захаваў некаторыя надпісы і назвы вуліц, дамоў ці вывескі.

Часта сустракаецца пышныя металічныя вароты і дошчачку з надпісам: “Уваход у кантору завода пабочным асобам строга забаронены”, а ад канторы ды і ад самога завода засталіся толькі горы цэглы, металу ды бляхі.

На вуліцах сярод хаосу абломкаў і цэглы тырчыць то ложак, то знявечаная швейная машына, то маленькі дзіцячы веласіпедзік, а то ацалелы нейкім дзіўным чынам вялізны гліняны гаршок.

Ад абломкаў ядавітых газаў, ужо не раз пранёсшыся над гэтым горадам смерці, пачарнела тынкоўка будынкаў, і сярод шэрых развалін блукаюць чароды галодных, здзічэльных сабак. Адпраўляючыся позна вечарам на назіральны пункт ці ў пяхотны акоп, афіцэры ніколі не забываюцца аглядзець свае браунінгі і засунуць бліжэй пару лішніх абоймаў.

Пішучы гэтыя радкі, сам, узбраўшыся на разваліны, адстрэльваўся ад чарады паўдзікіх звяроў, і, выпусціўшы чатырнаццаць патронаў, вымушаны

быў прасядзець каля трох гадзін на паўразбуранай сцяне, пакуль не падышоў патруль, разагнаўшы сабак залпамі і штыкамі. Па начах гэтыя пайдзкія звяры прабіраючца паміж дротавымі загароджамі, і з пяхотных акопаў часта чуеца вищэ ці бойка з-за адубелых непрыбраных трупаў германцаў.

Так стаіць гэты горад смерці... Ціхім, злавесным жахам павявае ад яго. Смерць і разбурэнні адсвятковалі тут сваё дзікае свята. Мір праху твайму, маленькая Смаргонь!"

Вясной 1916 года на ўчастку Смаргонь – Крэва пачалася падрыхтоўка да прарыву нямецкага фронту. Асноўныя падзеі павінны былі разгарнуцца ў раёне Залатой Горкі (цяпер гэта – вуліца Камінскага). Там у немцаў быў на-зіральны пункт, які карэктніраваў агонь па пазіцыі рускай арміі ў раёне вёсак Белая, Сукневічы, Клідзеняты. 412 артылерыйскіх гармат пачалі наступленне. Быў зроблены ад вёскі Белая да вёскі Клідзеняты падкоп пад Залатую Горку, і яе ўзарвалі.

Пачаліся цяжкія бай. Фронт быў прарваны. На Святлянскім лузе быў жорсткі штыковы бой. На 3 – 4 кіламетры паглыбліся рускія ў нямецкі тыл. Але замацавацца не змоглі, вярнуліся на зыходныя пазіцыі. У гэтым наступленні ўдзельнічалі і лётчыкі на самалётах "Ілья Мурамец". Тут атрымаў баявое хрышчэнне і будучы маршал Савецкага Саюза Красоўскі.

Не ведалі рускія салдаты тады, што, спякаючы крывёй, яны ратуюць ад разгрому французскую армію пад Вердэнам, бо немцы спешна знімалі адтуль свае дывізіі і перакідвалі іх на ўсходні фронт пад Смаргонь.

Ніводнага разу за ўесь час імперыялістычнай вайны на рускім фронце не было ўведзена ў дзеянне такой вялікай колькасці гармат рознага калібра і ні разу артилірыйскаўка не дасягала такога выдатнага поспеху, як у час ліпеньскага наступлення 1917 года дзесятай рускай арміі ў раёне вёскі Шалудзыкі – двара Гаверышкі.

Наступіў 1917 год, год дзвух рэвалюцый. Палітычныя падзеі ў Маскве і Пецярбургу дакацліся і да Заходняга фронту. У войску пачалася шалённая агітацыя. Як грыбы ўзнікалі трывуны, з якіх несліся да салдацкіх вушай розныя прамовы: аб свабодзе, дэмакратыі, аб зямлі і міры. Узніклі Саветы салдацкіх дэпутатаў. Значны ўплыў на салдацкія масы мелі агітаторы-бальшавікі, бо гаварылі яны аб зразумелым і жаданым кожнаму салдату – аб канцы вайны, аб вяртанні на Радзіму.

У нашым раёне трymалася бальшавіцкае лідэрства. Выступалі агітаторы. У выніку пачалося братанне з немцамі, якім таксама надакучыла сядзець у акопах. Першае братанне арганізаваў бальшавік Аганэсаў пад Крэвам. Аб гэтым гаварыў Ленін, пісалі газеты. Аднак братанні мелі не толькі палітычныя характеристары. Салдаты пры сустрэчах абменьваліся няхітрым салдацкім скарбам. Так, немцы прыносілі нават цэлья кошыкі гадзіннікаў, грабянёў, брытваў, гарэлкі, выменьвалі гэта ў рускіх салдат на сала і гроши. Рускае каманда-

ванне расцэньвала братанні як здраду і таму загадвала расстрэльваць салдат нават з артылерыі. Аднак загады гэтая выконваліся не заўсёды, бо агітацыя бальшавікоў даходзіла і да больш надзеіных войск – артылерыі і казакаў. Пра гэта, напрыклад, сведчаць дакументы кнігі “Разложение армии в 1917 году”, выдадзенай у 1925 годзе.

У гэтых умовах разлажэння арміі, непадпрарадковання камандзірам была спроба прарваць фронт 22 ліпеня 1917 года. Напярэдадні прыезджаў Керанскі ў Крэва і Залессе, і сам галоўнамандуючы фронту Дзянікін на пазіцыі 10-й арміі. Заклікалі абараняць Айчыну. Прарыў пачалі ў раёне Крэва – Суцькава сем дывізій 10-й арміі супраць 2-х германскіх. Верныя ўраду войскі стаялі насмерць, рэвалюцыйныя палкі пакінулі пазіцыі, адышлі. Насмерць стаяў 1-ы жаночы батальён пад камандаваннем прашаршчыка М. Бачкаровай, уведзены ў бой на ўчастку 1-га сібірскага корпуса. Фронт прарваны не быў. За два дні баёў 10-я армія страціла да 40 тысяч забітых і раненых – палову ўсіх уведзеных у пабоішча войск.

Пасля няўдалага наступлення камандаванне ўзялося наводзіць парадак у войсках. Пачаліся арышты, асабліва сярод бальшавікоў. Так, за адмаўленне заняць пазіцыі ля вёскі Белая 693-ці полк быў абстраляны вернымі ўраду войскамі. Аднак навесці дысцыпліну ў войску было ўжо немагчыма. Ваенныя дзеянні фактычна спыніліся з абодвух бакоў да лістапада 1917 года. А 22 лістапада 1917 года ў Солах было падпісаны перамір'е з немцамі. На гэтым першая сусветная вайна скончылася для Смаргоншчыны.

Першая сусветная вайна пакінула глыбокі крыававы след на смаргонскай зямлі. І сёння мы бачым рэшткі інжынерных збудаванняў тых жудасных гадоў, курганкі салдацкіх магіл.

Ёсць такая польская статыстыка, якая сведчыць, што страты цывільнага насельніцтва за час імперыялістyczнай вайны даволі вялікія. Па Ашмянскім павеце, напрыклад, яны склалі 32%, па Вілейскім – 15%, па Свянцянскаму – 27%. (Сучасная тэрыторыя нашага раёна якраз адносілася да названых паветаў, а большая частка – да Ашмянскага). І практычна гэтыя склалі ў асноўным жыхары Смаргоншчыны, якія былі вывезены з прыфрантавой паласы: рускімі – у Расію, немцамі – у Літву.

Названыя лічбы – сведчанне трагічнага лёсу цэлага пакалення, на долю якога выпала выпрабаванне стаць бежанцамі, выгнанікамі. У верасні 1915 года людзі прымусова пакінулі свае хаты, аказаліся ў далёкай Сібіры, Пецярбургу, Ліпецку, Харкаве, на Урале (Цвярской, Тамбоўской, Саратовской губерніях), буёных прамысловых гарадах Расіі, дзе іх ніхто не чакаў. Без хатнія прытулку, недахопу прадуктаў харчавання, адзення яны гінулі ад сібірскай сцюжкі і голаду. Праўда, з восені таго ж года існавалі фармальныя дабрачынныя камітэты дапамогі ахвярам вайны, у тым ліку і пад апекай царскай сям'і. Але дапамога тая была мізэрнай, аказвалася па пасведчанню бежанца.

... Застаецца ўсё менш сведкаў, якія перажылі першую сусветную вайну, але яшчэ не зруйнаваліся тыя збудаванні, з якіх вёўся смяротны агонь. Гэта помнікі жудаснага часу, гэта помнікі бязлітаснай вайны за перадзел свету. І памяць аб тых суроўых гадах жыве на Смаргоншчыне. З гісторыяй першай сусветнай вайны знаёмыца школьнікі на факультатыўных занятках, абміркоўваюць гэтыя пытанні на круглых столах, збіраюць экспанаты і ствараюць экспазіцыі ў музеі гімназіі № 4 г. Смаргоні, наладжваюць цесную сувязь з супрацоўнікамі мясцовага краязнаўчага музея.

За апошняі гады зроблена картатэка брацкіх пахаванняў рускіх і нямецкіх салдат, знайшоўшых свой апошні прытулак у нашым раёне. Па гэтаму пытанню вядзеца работা ў архівах праз пасольства Германіі і Расіі. Трэба адзначыць і той факт, што мясцовыя краязнаўцы сумесна са школьнікамі навучальных установоў раёна адшукалі і адзначылі мемарыяльнымі помнікамі ў раёне вёскі Крэва 4 (чатыры) брацкія рускія могільнікі. Гэтыя мясціны даглядаюцца падпеткамі, тут праводзяцца рознастайныя мерапрыемствы.

І закончыць маё даследванне хочацца словамі Васіля Быкава: “Памяць становіцца сваеасаблівым духоўным абеліскам, пастаўленым жывымі ў гонар сваіх мёртвых братоў”.

НАШЫ СУСЕДЗІ

Эдуард Корзун

ЯЎРЭІ МЯСТЭЧКА ГАЛЬШАНЫ

На Беларусі мястэчкі ўзніклі з XIV стагоддзя. Документаў гэтага і наступнага стагоддзяў пакуль не знайдзена. Даследчыкаў чакаюць архівы. Але ўжо ў 1554 годзе, як сведчыць дакумент, Гальшаны былі буйным рамесніцкім і гандлёвым мястэчкам. Тут знаходзіліся 4 карчмы, некалькі пастаялых двароў, рамесніцкія майстэрні, піварні, вадзяныя млыны, было шмат гандляроў. Сярод гэтых уладальнікаў сустракаюцца і яўрэйскія прозвішчы і імёны. Значыць, тут ужо з сярэдзіны XVI стагоддзя жылі яўрэі.

Першым дакументам, дзе дакладна гаворыцца аб гальшанскіх яўрэях, з'яўляецца скарга за 1636 год. Яўрэй Гошка Ескевіч, арандатар шынка ў Гальшанах, скардзіцца на мясцовага п'яніцу, абвінавачваючы яго ў чаравіцтве. Справа выглядала так, што п'янія наведвальнікі шынка нядобрым словам адгукнуліся аб гаспадары і яго дзецях. Трэба ж было здарыцца, што праз якісь час захварэў сын арандатара. Бацька быў цверда ўпэўнены, што прычынай хваробы было чаравіцтва. Аўтар скаргі прасіў пакараць крыўдзіцеляў.

Праходзілі гады, стагоддзі. Колькасць яўрэяў у Гальшанах павялічвалася. Яны адыгрывалі значную ролю ў гаспадарцы мястэчка, ужываючыся сярод мясцовага насельніцтва. Законамі Вялікага княства Літоўскага і Расіі ім было забаронена валодаць зямлёй, сяліцца на вёсках.

У сярэдзіне XIX стагоддзя ў мястэчку пражывала 336 яўрэяў, гэта былі гандляры, рамеснікі. Згодна з перапісам 1897 года лік яўрэяў у Гальшанах склаў 1049 чалавек, а ўсяго жыхароў у мястэчку налічвалася 2183 чалавекі, значыць 48 % усяго насельніцтва складалі яўрэі. Жылі яны сваім жыццём, прытымліваліся нацыянальных звычаяў, захоўвалі свою мову, мелі асобныя могілкі, свой храм – сінагогу, свае школы. Да 1845 года яўрэі насілі сваё нацыянальнае адзенне, замужнія жанчыны галілі галовы. У mestачковых яўрэяў можна было пашыць адзенне, абутак, заказаць мэблю, збрую для каня, зрабіць заказ на металічныя вырабы, паstryгчыся і г. д. Шынкі запрашалі выпіць і закусіць, крамы прарапаноўвалі тканіну, прысмакі, прыправы. У 1882 годзе яўрэі ў Гальшанах трymалі 4 карчмы, у яўрэйскіх шынках мястэчка за год прадавалася гарэлкі на 10 тысяч рублёў. Гэта была вялікая сума. Асабліва святочна выглядалі Гальшаны ў дні, калі адбываліся вядомыя кірмашы, а іх было 7 на год, не лічачы штотыднёвых. Усе яны ладзіліся на пляцы ў цэнтры мястэчка, якая так і называлася – Гандлёвая. З дауніх часоў на гэтым месцы

ўздоўж касцельнай агароджы стаялі драўляныя крамкі яўрэй. У 1912 годзе адбылася судовая справа па факту будаўніцтва гандлёвых крамаў і жылога дома гальшанскім яўрэем Гальданскім на касцельнай тэрыторыі. Суд стаў на бок касцёла, гандляру давялося заплаціць штраф і знесці пабудову.

У 1895 годзе ў Гальшанах былі трыв яўрэйскія школы (хедары) па 12 вучняў у кожнай. Настаўнікамі былі Гурвіч, Казлоўскі, Лемантович. Навучанне вялося на яўрэйскай мове, руская мова не вывучалася. Вучоба працягвалася 3-4 гады, а калі веды былі недастатковыя, то і болей. Класы дзяліліся на групы па здольнасцях.

Гальшаны – радзіма вядомага яўрэйскага журналіста і пісьменніка Гольберга Бенццыёна (сапраўднае прозвішча Вейф, 1895-1972). Нарадзіўся ў Гальшанах, вучыўся ў Валожыне і Лідзе, у 1907 годзе эміграваў з сям'ёй у ЗША. Там скончыў аддзяленне псіхалогіі Калумбійскага ўніверсітэта, атрымаў званне доктара. У 1917 годзе ажаніўся з дачкой вядомага яўрэйскага пісьменніка Шолама-Алейхема. Быў рэдактарам газеты, працаваў у сіяніцкіх арганізацыях. У гады другой сусветнай вайны выступаў за аказанне дапамогі Савецкаму Саюзу ў яго вайне супраць фашысцкай Германіі. Узначальваў нацыянальны камітэт амерыкано-савецкай дружбы. Пасля вайны асуджаў антысіянізм у СССР.

Сярод слынных сваіх землякоў гальшанцы называюць Эсфір Левіну. У пачатку 1919 года ў Гальшанах усталёўваецца савецкая ўлада, ствараеща першую камуністычную арганізацыю. Сакратаром гэтай партыйнай арганізацыі і была Эсфір Эліхайна Левіна, дачка мясцовага яўрэя, уладальніка карчмы. Эсфір вучылася ў Ашмянскай прагімназіі. Гэта была актыўная жыццярадасная дзяяўчына, важак гальшанскай моладзі. Новыя ўлады і звярнулі на яе ўвагу, парадзілі ёй узнічалиць партыйную арганізацыю. Эсфір пераканаўча гаварыла, тлумачыла дэкрэты савецкай ўлады, арганізоўвала цікавыя спрабы ў мястэчку. У гэтую арганізацыю ўваходзілі мясцовыя жыхары, у тым ліку, яўрэі Гірш Дэвідсон, Ісаак Каплан, Янкель Каплан, Куцавіцкая ды іншыя. Нядоўга праіснавала савецкая ўлада. Ужо ў красавіку 1919 года пачалося наступленне польскіх войск. Савецкая ўлада была зліквідаваная, партарганізацыя – забароненая. Эсфір Левіну арыштавалі і па-зверску замарддавалі. Імя яе цяпер выбіта на помніку загінуўшых у Гальшанах, яе імем названа адна з вуліц у мястэчку.

Як сведчаць дакументы, у 1920 годзе ў Гальшанах працавалі саматужныя заводы па вытворчасці напіткаў. Валодалі імі яўрэі Элька Левін, Моўша Баараноўскі, Бенцэль Рудкін. На Кляштарным завулку знаходзіўся завод яўрэя Гасена Эльяшэвіча па перапрацоўцы скур.

У 20-30-х гадах, пры Польшчы, яўрэйская абшчына ў Гальшанах працягвала адыгрываць значную ролю. У мястэчку была яўрэйская бібліятэка, дзве школы – хлопчыкі і дзяўчынкі вучыліся асобна. Сінагога стаяла ніжэй Гандлёвага пляцу, крыху на захад ад яе, на вуліцы, якая цяпер носіць імя

Левінай. У мястэчку працаваў яўрэйскі банк, кантора па афармленні дакументаў за граніцу, гаспадаром якой быў яўрэй Паташнік. Згодна з даведнікам “Spis miejscowości”, у 1927 годзе ў Гальшанах працавала купецкая кантора па продажу лесу Зысканда Х., трэй канторы па перапрацоўцы і продажу лёну Сагаловіча Ф., Етрыха І., Шэпшэля. Вадзяны млын трymалі яўрэі Гайе В., і Шнейдэр А., апрацоўвалі скуры Баярскі С., Казлоўская Л., Паташнік С. Абутковыя мястэрні трymалі Абрамовіч Я., Кац Н., Трабскі С., чайную - Левін. Акрамя таго, яўрэі трymалі цырульні, невялікія закусачныя-рэстараны, кравецкія і шавецкія мястэрні, бойню, пякарню, працавалі бляхарамі. Гаспадаром гальшанскай аптэкі быў Абрамовіч В., фельчарами працаваў Шунклер Я. Згодна з тым жа даведнікам, прадуктовая мангазіны трymалі Абеловіч Я., Аркін Л., Ароцкін З., Гершанова Ф., Гурвіч Б., Каплан С., Карпель С., Лонд Я., Паташнік Д., Шустар Н., Зусмановіч Х. Гаспадарчымі таварамі гандлявалі Паташнік О., Барон С., Разлоўскі Я., галантарэйнымі – Казлоўская Н., Лейбман С., Лольд Р., Мельцэр Я., Саладуха Д., Зысканд С. тканіну і адзенне прадавалі ў сваіх крамах Галія Л., Гершановіч А., Гурвіч Х., Разлоўская М.

У 1939-41 гг. прыкметную ролю ў жыцці мястэчка адыграў яшчэ адзін яўрэй. Гэта Казлоўскі Міхайл (бацька яго Хаім-Муня, маці – Фрума). Нарадзіўся ён у 1914 годзе ў Гальшанах. Пасля гальшанскай яўрэйскай школы вучыўся ў гімназіі ў Вільні, затым паступіў на факультэт прыродазнаўства Віленскага ўніверсітэта, уступні ў члены кампартыі Заходняй Беларусі, удзельнічаў у рэвалюцыйным руху, за што быў выключаны з ўніверсітэта, арыштаваны і асуджаны. Сядзеў у турме ў Бярозе-Картузскай. У 1937 годзе выехаў у Чэхаславакію і там з дапамогай багатых сваякоў паступіў вучыцца ў Горную акадэмію. Пасля заходу Чэхаславакіі немцамі ўцякаў у Польшчу. Але на граніцы за незаконны пераход быў арыштаваны і зноў апынуўся ў Бярозе-Картузскай. Быў вызвалены ў верасні 1939 г. у час паходу Чырвонай арміі. У каstryчніку таго ж года вярнуўся ў Гальшаны, дзе ўзначаліў Часовы валасны камітэт, быў выбраны дэлегатам Народнага сходу ў Беластоку, дзе вырашалася пытанне аб далучэнні Заходняй Беларусі да БССР. Далейшы лёс Міхaila Казлоўскага невядомы.

У Гальшанах дамы яўрэяў знаходзіліся на галоўных вуліцах, бліжэй да цэнтра мястэчка. Пабудовы выглядалі багата, яны і цяпер упрыгожваюць местачковыя вуліцы. У кожным доме дзвёры выходзілі праста на вуліцу, бо там была ці крама, ці мястэрня. Пасля аднаго з пажараў дамы згарэлі на вуліцы Замкавай. Але яўрэі пацярпелі нянадта, бо жытло іх загадзя было застрахаванае на вялікія сумы, і пасля пажару яны ўсё адбудавалі яшчэ лепш, чым было.

Яшчэ адна падзея 30-х гг. з жыцця яўрэяў захоўваецца ў памяці старожылаў. Пасля базарных дзён каля крамак яўрэяў уздоўж касцельнай агароджы заставалася смецце, што выклікала незадавальненне ў мясцовых парафіянаў. І вось аднойчы ўзрушаныя вернікі разбурылі гэтыя драўляныя крамкі, якія

псавалі выгляд тэрыторыі. У канфлікт умішаліся ўлады, адбыўся суд, які вынес рашэнне дазволіць яўрэям-гандлярам пабудаваць мураваныя крамы па сярод Гандлёвага пляцу. Вось тады і з'явіліся гэтыя гандлёвыя рады ў Гальшанах, што захаваліся да нашага часу. Прычым багатыя яўрэі атрымалі права трymаць крамы з фасаднага боку, а бяднейшыя – ззаду.

Наогул старажылы захавалі добрую памяць аб яўрэях: яны былі культурнымі, умелі ўжывацца з мясцовым насельніцтвам, заўсёды былі ветлівымі, імкнуліся мець сваіх пастаянных кліентаў, ніколі не ашуквалі пакупнікоў.

Наступіў трагічны для яўрэяў 1941 год. У Гальшанах паблізу пляцу фашистамі ствараецца гета, а затым у 1941-42 гадах усё яўрэйскае насельніцтва было вывезена і знішчана. Нямногім удалося выратавацца. Пасля вайны ў Гальшаны вярнулася некалькі сем'яў, але ў 50-х гадах усе яны выехалі ў Польшчу, адтуль у Ізраіль і ЗША. Часамі асобныя з іх прыязджаюць на сваю радзіму, аглядаюць вуліцы мястэчка, знаходзяць свае дамы, зазджаюць на закінутыя і зарослыя хмызняком могілкі.

Сённяшнія Гальшаны, як тыповае мястэчка, дзе пражывалі яўрэі, уяўляе цікавасць для турыстаў іншых гарадоў. Асабліва ведаюць Гальшаны яўрэі з Мінска, адкуль яны прыязджаюць сюды вялікімі групамі. Для іх у музей мясцовай школы праводзяцца экспкурсіі па спецыяльнай тэмэ.

НА СУД ГІСТОРЫI

*Вельмі Паважаны Міністар
Ад Уладзіслава Чарняўскага Ів.,
Р. 1916, пражсыв. у Вішневе,
Вул. Кастрычніка –20, Валожынскага р-на,
Мінскае вобл.*

Тэлефонам карыстаюся я з 1982 г. Па дамове за праводку (за слупы і др.) заплаціў 115 р. Па гэтых слупах правялі драты і да маёй суседкі Красоўскай М. (стары № 607).

Суседка і сусед далейшы Блізняк блакіраваліся. Тэлефон увесь час псаваўся (гэта гора, а не тэлефон) ці па неўмеласьці работнікаў, ці па іх злос্যці. Бывала, што на месяц толькі некалькі дзён спраўны. Званіў, прасіў справіць, не заўсёды дапамагала. Наастатац у гэтым годзе сталі праводзіць пад зямлём. У мяне праз дарогу, асфальт, знаходзіцца калодзеж. Адтуль маглі пад асфальт правесці да мяне. Гаварыў і званіў ім ім – ня роўбяць. А па старых дратох – той тэлефон ні звуку, хіба адразалі. Суседку Краскоўскую і суседа Блізняка разблакіравалі, а мне не хапіла месца і нумара. Тэлефон заглох. Ездзіў у Валожын, знайшоў замсьціцеля, казаў аб гэтым – не дапамагло. Нейкі час зувінеў, але дазваніца па ім да суседзяў ня мог. Аплату рэгулярна штомесячна плачу. Дык вось змушаны, звяртаюся ў Міністэрства з просьбай – памажыце з гэтымі бюракратамі і п'яніцамі разабрацца. Сусед Блізняк напаіў, дык яму правялі і разблакіравалі, а мяне тэлефону пазбавілі. Мне 72 гады. Трэба ў больніцу, газ заказаць і г.д. Раз злодзеі дабраліся ноччу, каб не тэлефон – маглі абрабацца і забіць. Любяць выпіць, і я б даў бы зъес্যці, калі б былі

Айцец Уладыслаў Чарняўскі.

галодныя. Але выпіць – гэта не дзяржаўная работа. Але яны гэтым карыстаюцца, каб пры такой нагодзе напіцца. Я таксама увесь час у працы, працуя ксяндзам. Можа ў іх таксама і па гэтай прычыне такое настаўленыне. Але ў нас дыскрымінацыі не павінна быць. На днях правялі тэлефон да настаўніцы-пенсіянэркі Юхнёўскай. Бегала яна, шукала водкі. Але не знайшла, то праводчыкі толькі паказалі ёй нумер, але ня далі. Чувашца і другія падобныя выпадкі.

Прыводжу такія драбніцы, каб вы мяне зразумелі, і каб справу выясняніць. Яшчэ не могуць перастроіцца з бюракратызму і п'янства на чесных савецкіх работнікаў. Дык яшчэ прашу Вас – памажыце мне ў гэтай справе. Каб маладзейшы, плюнуў бы. Але мне тэлефон вельмі патрэбны.

З вялікаю павагай Вам

Кс. Уладзіслаў Чарняўскі.

Вішнява, 1987, XI, 14.

Вельмі паважаны Генэральны Сэкретар

*Ад ксяндза Уладзіслава Чарняўскага,
пражс. у БССР, Мінскай вобл.,
Валожынскага р., д. Вішнева (прыход).*

Працую ксяндзам з 1944 г., дзесяць гадоў на Літве, з 1954 у БССР, беларус, з сялянскай сям'і. Палякі - ксяндзы перасыльвалі нас, беларусаў, і пры Польшчы, і цяпер не хацелі дапусыць да пасъячэння ў Вільні, да пераезду зь Літвы ў БССР і цяпер і ўвесь час, таму што я - беларус. Праводзіце рэформы, перастройку. Я адабраю і з увагай слухаю Вашыя выступленыні.

У нас, у БССР, патрэбна таксама рэформа, перастройка ў дзейнасці Каталіцкага Касцёла. З прыходам савецкіх уладаў у Заходнюю Беларусь польская акупацыя спынілася, але дзеля неўлагі савецкіх уладаў у БССР гэтая акупацыя не спынілася ў дзейнасці каталіцкага касцёла ў БССР. Каля мільёна католікаў - беларусаў застаецца пад акупацыяй польской касцельнай адміністрацыі. Жыхары БССР - католікі не палякі, бо праўдзівыя палякі-католікі павышджалі ў Польшу. Засталіся толькі “касцельныя палякі”, каторых і пры Польшчы адміністрацыя польская змушала нахабна да польскасці і робіць тое самае і цяпер. Вымушае малітвы па польsku (катэхізм – рускія літары, польскія слова), пры хросце, пры споведзі, пры шлюбах ды ва ўсякай паслуже касцельнай і маленьні, імша (абедня) працэсіі, урачыстасці, паховіны. Гэтак уцягвае ў польскасць школьніх дзяцей, моладзь і усіх, хто мае якое дачыненіне да “польскай веры” (*аплотам польскасці на Крэсах ёсьць касцёл Каталіцкі*). Так было пры Польшчы, так і

цяпер. Таму стараліся ўлады польскія і духавенства ніякім чынам не дапусьціць ні беларускай мовы у касыцёл каталіцкі, ні беларускай каталіцкай адміністрацыі, бо чым жа тады будуць апалаючваць беларусаў? Тое самае робяць і цяпер. Хоць II Ватыканскі сабор загадаў, каб кожны народ маліўся ў сваёй роднай мове, для іх гэта не закон. Закон для іх “польская вера”, польскі хамут. Другога спосаба – няма. Таму і пры Польшчы беларусаў ксяндзоў, катормя трymаліся беларускасці перасъедвалі, пераводзілі на польскія тэрыторыі або зусім выганялі з “Крэсаў всходніх”, як называлі тады Заходнюю Беларусь – за граніцу. У 1937 г. ваявода віленскі Бацянскі выгнаў манахаў-мар’янаў з Друі на трэх кілометры у поле ад граніцы, гэтак дванаццаць беларусаў-сэмінарыстаў з Вільні, другія узяў пад нагляд. Гэтак рашыў пакончыць з беларускасцю, пад закідам, што яны – камуністы, як і цяпер мяне называюць.

Калі ў 1967 г. Папа Рымскі вызываў мяне ў Ватыкан, хочучы узнавіць герархію беларускую ў БССР, то ксяндзы-палякі вылазілі са скуры, каб не дапусьціць гэтага і не дапусьцілі. Калі мяне чатыры гады таму зноў вызывалі ў Рым, не знаю па чый віне, але таксама не пусцілі. Ім лепш, “чорт польскі”, чым беларускі біскуп. Хай намі кіруе Варшава і польскасць.

Як то ўпаўнаважаныя для спраў рэлігіі ў БССР гэтага ўсяго ня бачаць і наадварот падтрымліваюць.

Маіх двух кандыдатаў у духоўную сэмінарыю ў Рызе пралат Кучынскі і яго пасобнікі ніяк не хацелі дапусьціць да святарства. А як кардынал у Рызе пасъяціў, то ня хоча іх дапусьціць у БССР, выганяе ў Латвію. У гэтым яму дапамагае наш рэспубліканскі ўпаўнаважаны Залескі. Агулам усе ўпаўнаважаныя дружаць з ксяндзамі-палякамі і больш прадстаўляюць польскія справы, чым рэспубліканскія беларускія, хіба не задарма мая просьба і беларусаў-каталікоў: устанавіць у БССР, беларускую каталіцкую адміністрацыю з беларускім біскупам, сарганізаваць беларускую духоўную сэмінарыю, спыніць апалаючванне беларусаў-каталікоў. Ніяк не дапусьціць польскага біскупа, бо ён будзе пятлёй для беларусаў-католікаў.

Ks. Уладзіслаў Чарняўскі

КРАЯЗНАЎСТВА

Пяцьро Бітэль

ВІШНЕВА і ВІШНЕЎЦЫ

Краязнаўчы нарыс

ГЕАГРАФІЧНАЕ ПАЛАЖЭННЕ

*Люблю наш край, стронку гэтую,
Дзе я радзілася, расла,
Дзе першы раз пазнала шчасце,
Слязу нядолі праліла.*

K. Буйла.

Няма сумнення, што пішучы гэтыя радкі, паэтэса мела на ўвазе Вішнеўшчыну. Тут яна пазнала сваё шчасце, тут праліла сваю першую слязу нядолі, і тут пасля доўгай і складанай жыццёвой вандроўкі знайшла вечны прыпынак. І сапраўды, хто раз пазнаёміца з гэтым малаяўнічым і багатым гістарычным спадчынай кутком нашай радзімы, той не застанецца да яго абыякавым.

Калісці слаўнае мястэчка Вішнева, дэградзіраванае савецкай уладай да простага звання вёскі, размясцілася прыблізна ў цэнтры так званага Ашмянскага ўзвышша – буйнаўзорыстага раёна паўночна-заходняй Беларусі, на поўдзень ад чыгункі Маладзечна-Вільня. Абсалютныя вышыні Ашмянскага ўзвышша дасягаюць 320 м. І ўзнімаюцца над суседнімі нізінамі да 150 м (напрыклад, Сіня Гара каля вёскі гэтай жа назвы ды інш.). Гэта ўзвышша з'яўляецца вадападзелам між сістэмай Віліі і Нёмана. Яно прарэзана дзвюма скразнымі далінамі рэк Ашмянкі, Гальшанкі і нёманскай Бярэзіны.

Рака Гальшанка, на левым беразе якой размешчана Вішнева, з'яўляецца прытокам ракі Бярэзіны. Працякае яна па паўднёва-заходнім схіле Ашмянскага ўзвышша праз Ашмянскі, Валожынскі і Іўеўскі раёны. Даўжыня ракі – 60 км., вадазбор – 311 км².

Калі мы зазірнём у Беларускую Савецкую Энцыклапедыю, дык даведаемся, што сучаснае Вішнева – цэнтр сельсавета і калгаса імя М. Горкага. Там жа адзначана, што гэта мясцовасць знаходзіцца за 22 км., на паўночны захад ад райцэнтра Валожына, 96 км., ад сталічнага Мінска і ў 5-ці км., ад чыгуначнай станцыі Багданава пры развілцы асфальтавых дарог на Ашмяны і гарадскі пасёлак Юрацішкі.

Інфармуе нас БелСЭ і адносна таго, што цяпер у Вішневе існуе сярэдняя школа, клуб, бібліятэка, дзіцячы сад, бальніца, аптэка, аддзяленне сувязі, лясніцтва, ветэрынарны пункт, дрэваапрацоўчы ўчастак, павільён бытавога абслугоўвання, магазіны, помнік савецкім воінам і партызанам, якія загінулі ў вайну 1941-1945 г., і жыхарам, закатаваным нямецкімі акупантамі.

ПА СЛЯДАХ ГІСТОРЫІ

Вішнева мае багатую і цікавую мінуўшчыну. Пададзенны ў БелСЭ гістарычныя звесткі пра Вішнева няпоўны і не зусім дакладны. Напрыклад, там сказана, што гэта мясцовасць узнікла ў першай палове XVI стагоддзя, а ў “Геаграфічным слоўніку”, выдадзеным на польскай мове, адзначана, што ў Вішневе ў 1424 годзе быў пабудаваны касцёл. Такім чынам пачатак селішча трэба аднесці ў глыбіню мінулага больш чым на стагоддзе. Гэтыя звесткі пацвярджае і “Літоўская энцыклапедыя”, у якой сказана, што Віленскі кашталян Пётр Гедгаўд пабудаваў у Вішневе ў 1424 годзе драўляны касцёл пад імем “Наведанне Марыі” і забяспечыў яго ўтрыманнем і прывілеямі.

З гісторыі вядома, што тэрыторыя, на якой размешчана Вішнева, у XIV стагоддзі ўваходзіла ў склад Крэўскага княства і лічылася ўласнасцю вялікага князя Альгерда, сына заснавальніка Вільні, князя Гедымаіна.

Пасля Гедгаўда, якія, напэуна, атрымалі Вішнеўшчыну ад Альгерда ці ягонага сына Ягайлы, у палове XV стагоддзя Вішнева становіца ўласнасцю багатых землеўладальнікаў Здыгуловічаў, а пазней рознымі шляхамі (перапродаж, пасаг ды іншае) пераходзіць па чарзе ў валоданне знакамітых на той час родаў: Слушкаў, Осцікаў, Сангушкаў і Пацаў. У 1600 годзе Вішнева разам з наваколлем купіў ад Паца ўладальнік маёнтка Шчорсы (на Наваградчыне) Адам Храптовіч. Ад гэтай пары пачынаецца ў Вішневе панаванне Літвораў – Храптовічаў, якое працягвалася больш за 300 гадоў. На працягу гэтага часу маёmacь за кошт скupляння навакольных фальваркаў і вёсак павялічвалася ў некалькі разоў.

У 1617 годзе быў куплены ад татарына Багдана Фурсовіча маёнтак Бярэзіна, у 1624 годзе Храптовіч набыў за 2 000 злотых ад Валожынскага пана Кышыштофа Радзівіла вёску Ганчары, а ад вядомага паборніка кальвінізму і палітычнага дзеяча Яна Воляна маёнтак Галянова і вёску Алянава. У тых жа дваццатых гадах XVII стагоддзя быў куплены разам з навакольнымі вёскамі маёнтак Славенск – мястэчка на шляху Крэва – Валожын.

Маёmacь, так званы Вішнеўскі ключ, на пачатку XX стагоддзя ўбіralа ў сябе наступныя маёнткі і фальваркі: Адрывонж, Бяляны, /Еранева/, Букатова, Бярэзіна, Каліварыя, Карапічава, Коцёўшчына, Валянава, Славенск і Янішкі, да якіх належылі вёскі: Адамова, Анцелеўшчына, Алянава, Альшанка, Бартэніха, Бомбалы, Буда, Вароні, Відэйкаўшчына, Войштавічы, Галянова, Ганчары, Гародчыкі, Грушоўшчына, Гута, Вуглы, Данілкі, Доржні, Жомайць, Жукаўшчына, Зафінова, Ігнатова, Калеснікаўшчына, Ластаянцы, Кругляя, Лінкі, Люташ, Навасёлкі, Няровы, Післякоўшчына, Поці, Пячоўшчына, Рагалёўшчына, Радзюкі, Рымавічы, Савічы, Сіняя Гара, Скадорвы, Слайкоўшчына, Селішчы, Філіпініты, Чэрневічы, Юкавічы, Шулойц і іншыя.

Як ужо было зазначана, Гедгаўд, першы заснавальнік Вішнеўскага касцёла, забяспечыў яго ўтрыманнем і прывілеямі. Не менш шчодрымі былі і наступныя гаспадары. Аб гэтым сведчыць той факт, што ў 1637 – 1641 гадах па загаду Юрый Храптовіч на месцы драўлянага касцёла быў пабудаваны мураваны, а пазней паны абдараўалі яго землямі і прыгоннымі. З першай паловы XVIII стагоддзя вішнеўскому касцёлу належылі, апрач валокі зямлі побач з мястэчкам, фальварак Арляніты і вёскі: Буні, Дуды, Клімы і Шальціны – усяго больш за 50 валок, а таксама 8 валок пад Мінскам, што па сучаснаму вымярэнні састаўляла больш за 1200 гектараў. (Валока ў 30 маргоў раўнялася 20 дзесяцінам – 21,36 г).

У нагаданай тут “Літоўской энцыклапеды” адзначана, што ўжо ў XVI стагоддзі

Вішнева было цэнтрам касцельнай адміністрацыі – дэканатам, у які ўваходзіла 12 суседніх парафій.

У другой палове XVII стагоддзя пры Вішнеўскім касцёле існавала школа, якая ў 1700 годзе была пераведзена з настаўнікамі і інвентаром у м.Баруны пад апеку базыльянаў (уніяцкіх манахаў).

Рэлігійная барацьба, вядомая ў Заходній Еўропе пад называй рэфармацыі, якая накіроўвалася супроты каталіцызму, у другой палове XVI стагоддзя дайшла да Беларусі і не абмінула Вішнева. У 1560 годзе вішнеўскі касцёл адступіўся ад каталіцызму і прыняў рэфарматарска-евангельскае вучэнне. Такое становішча працягвалася 40 гадоў.

У кніжцы С. Падокшына “Скарына і Будны” напісаны, што ў Вішневе 13 студзеня 1593 года памёр выдатны прапаведнік рэфармацыі, філософ і друкар Сымон Будны. Ён, відаць, пераехаў сюды да сваіх аднадумцаў з Лоска, дзе ў апошнія часы займаўся выдавецкай справай. Праўдападобна, ён тут хворы і адзінокі, знайшоў спагаду і апеку. Тут дзесяці недалёка ад касцёла быў і пахаваны, але Адам Храптовіч, шчыры католік, купіўшы Вішнева і вярнуўшы падданых у каталіцкую веру, калі не загадаў знішчыць магілу “ерэтыка”, дык, напэўна, ліквідацыі яе не прырэчыў. А можа, нікім не дагляданая, яна за доўгія гады сама прыйшла ва ўпадак.

Пра жыццё Вішнеўшчыны за час XVII-XVIII стагоддзяў звестак захавалася мала. Вядома толькі, што за гэты перыяд у мястэчку і ў навакольных вёсках некалькі разоў з'яўлялася зараза, або, як тады яе называлі, маровае паветра (1588-1589; 1602-1603; 1624-1625; 1630-1632; 1653-1654 ды інш.) і вынішчала шмат людзей. Дабудоўваўся і рэканструяваўся касцёл. На войны, што амаль безупынна вяла са сваімі суседзямі Речпаспалітая, вішнеўцы давалі рэкрутаў і плацілі вялікія падаткі.

Як у вёсках, так і ў мястэчку людзі жылі ў курных хатах, апраналіся ў даматканыя вопраткі, абуваліся ў лыкавыя і кнатовыя (плеценыя драўляным кручиком з пяньковых кнатоў) лапці, харчаваліся бедна, перабіваючыся, паводле прымаўкі, з хлеба на квас. Многім не хапала хлеба ад жніва да жніва, тады прымешвалі ў хлеб мякіну або жывіліся адной гароднінай.

І ўсё ж, у параўнанні з падданымі іншых паноў, Храптовічавы сяляне жылі ў нейкай ступені больш заможна і свабодна. Ёсьць звесткі, што ў святочныя дні ля касцёла і на кірмашы яны вылічаліся лепшымі знежнімі выглядамі і бадзёрым настроем. Калі гэта было сапраўды так, то, відаць, таму, што Храптовічы звычайна вызначаліся высокай адукацыяй і культурай, і былі пераважна перадавымі, прагрэсіўнымі для свайго часу людзьмі, а тым самым і больш чалавечымі ў адносінах да сваіх кармільцаў.

ПЕРЫЯД РОСКВІТУ

У другой палове XVIII стагоддзя жыццё ў Вішневе мяняеца карэнным чынам. Гэта было абумоўлена агульнай на той час тэндэнцыяй да індустрыйлізацыі і звязана з імем графа Іахіма Храптовіча /1729-1812/, дзяржайнага дзеяча, дэпутата сейма ад Наваградскага ваяводства, філосафа і пісьменніка, удзельніка Касцюшкага паўстання, ініцыятара і члена Адукацыйнай камісіі. Ён адным з першых на тэрыторыі Вялікага Княства Літоўскага ў 1783 годзе вызваліў сялян ад асабістага зняволення, замяніўшы прыгон чыншам.

За час уладальніцтва Храптовічаў Вішнева стала не толькі рэлігійным, адміністрацыйным, культурным, але і прамысловым цэнтрам. У 1778 годзе тут пачаў працаваць першы на тэрыторыі Беларусі жалезаліцейны завод, а ўслед за ім і завод шкляніх

вырабаў з вялікай печчы.

Аб памерах гэтых заводаў сведчаць наступныя даныя: на шклозаводзе працавала каля 150 рабочых, якія ў 1790 годзе выпрацавалі 19 800 пудоў шкла на суму 30 670 рублёў, а на жалеза-ліцейным заводзе прадукцыя 75-100 рабочых у 1795 годзе дасягнула 4 317 цэнтнераў. Як шкло, так і жалеза забіралі купцы з Вільні, Крулеўца, Рыгі і іншых гарадоў. За цэнтнер жалеза ў злітках яны плацілі па 30 злотых /4 рублі золатам/, а за цэнтнер каванага стальнога – 40 злотых.

Апроч гэтага, у тым жа прыблізна часе ў Вішневе пачаў працаць бровар, цагельня, ганчарны завод, ткальня сукна і абсталёваны сучаснымі на той час механізмамі вадзяны млын, у якім малолі зерне, рабілі крупы, пітлявалі муку і валялі сукно. У сувязі з гэтым Вішнева стала значным гандлёвым цэнтрам: кожны тыдзень у сераду тут адбываліся таргі і два разы на год вялікія кірмашы, на якія з'езджаліся сюды купцы з розных далёкіх гарадоў.

Заводы размяшчаліся насупраць мястечка, на правым беразе Гальшанкі. Там, дзе цяпер знаходзіцца гаспадарчы цэнтр калгаса імя М. Горкага, захаваліся велічныя старажытныя муры і будынкі. Сярод старэйшага пакалення бытуе яшчэ і назва гэтага пункта Гісэрня. Паходжанне гэтай назвы лёгка адгадваецца на падставе нямецкага слова Giesserei, што значыць ліцейны цэх, ліцейны завод. А гэта ў сваю чаргу наводзіць на думку, што да абсталёвання і эксплуатацыі завода мелі дачыненне спецыялісты германскага паходжання.

Апроч гэтага існавалі і дзейнічалі на зарэччы яшчэ тры цэхі: адзін на тэрыторыі цяперашняга дрэваапрацоўчага камбінату і школы, аб чым сведчыць вялікая мураваная будыніна, запруда і абвадны канал; другі цэх быў у Букатаве, а трэці на канцы вёскі Зафінова ў тых званых Прышэрках. Назва гэта нейкай чужацкай, і паходжанне яе на першы погляд незразумелае. Тым часам, яна нясе на сабе выразны гістарычны сэнс. Справа ў тым, што тут у свой час існавала печ для так званага крычнага працэсу – пераплаўкі сырца на каванасе жалеза. Гэты працэс у металургіі іносіць назыву “фрышэрка”. Такім чынам, аб’ект даўно змяніўся, пра яго ўжо ўсе забыліся, а ягоная назва пражыла стагоддзі і заставалася ў беларускім гучанні як напамін аб колішнім славе Вішнева.

Ліцейны завод працаўваў на мясцовай балотнай рудзе. Палівам для выплаўкі служылі цвёрдые пароды драўніны. Ва ўрочышчах Жардэлі, Бартэніх і Букатова засталіся з тых даўніх часоў зарослыя травамі і лазняком ямы-азёрцы, заселеныя юнамі, дробнымі карасікамі ды жабамі. Гэта тыя месцы, адкуль калісьці выбралі і вывезлі параконнымі вазамі-скрынямі балотную руду. У той жа час для вывазу руды і драўніны была зрыхтавана прамая, як стрэліца, дарога ад цэнтральнага вішнеўскага цэха да Букатова, так званая “лінія”, якая ў запушчаным выглядзе існуе і дагэтуль.

Да 1772 года адукацыяй у Вялікім Княстве Літоўскім, як і ва ўсей Рэчпастаўскай, займалася амаль выключна духавенства, і толькі створаная ў 1773 годзе Адукацыйная Камісія ўзяла на сябе кіраванне школамі ўсіх ступеняў і тыпаў. У склад Камісіі ўваходзіла 8 членоў, першым з якіх быў уладальнік Вішнева Іахім Храптовіч. Па яго ініцыятыве была перададзена Камісіі мёдасць скасаванага на той час ордэна езуітаў; былі арганізаваны настаўніцкія семінары, рэарганізаваны вышэйшыя навучальныя установы, складзены новыя падручнікі, наладжана школьнай інспекцыя і г. д.

Займаючыся агульнадзяржаўнымі справамі адукацыі, Храптовіч не забыўся аб сваіх падуладных. У 1775 годзе па ягонаму загаду пачала зноў дзейнічаць у Вішневе на

гэты раз ужо свецкая школа, падпарадкаваная Адукацыйнай Камісіі. Гэта была школа з пашыранай праграмай, так званая, павятовая, у якой тры настаўнікі выкладалі між іншымі і такія прадметы, як фізіка, рыторыка і геаметрыя.

З тых скупых звестак, што дайшлі да нас, вядома, што ў 1782 годзе ў тутэйшай школе вучылася 86, а ў 1804-1805 – па 48 вучняў. У 1789 годзе адзін з настаўнікаў Вішнеўскай школы даў вучням трэцяга класа на публічныя экзамены наступную тэму: “Прыгонныя, якія стогнуць у няволі, хіба не з’яўляюцца таксама крывацій няшчасці ў нашай краіне?” Зразумела, што такая “крамольная” на той час тэма не засталася незадуванай кансерварту́на настроенымі ахойнікамі парадку, і яны запатрабавалі ад настаўніка тлумачэння. Ён, як сведчыць пратакол допыту, апраўдаўваўся тым, што на выбар такой тэмы яго натхнілі прыклады як самага Храптовіча, так і Бжастоўскага, якія вызвалілі сваіх сялян ад асабістай залежнасці (“Разважанні з гісторыі асветы”, т. 11 ст. 11).

Адміністрацыяна тагачаснае Вішнева ўваходзіла ў склад Ашмянскага павета Віленскага ваяводства. Мястэчка было цэнтрам гміны, у якую ўваходзіла 7 вясковых акругаў. На чале гміны стаяў войт, выбіраны грамадой пераважна на 4 гады; вясковыя акругі ўзначальвалі, таксама выбіраныя сярод сялян, солтысы. У Вішневе размяшчалася і галоўнае кірауніцтва, адміністрацыі ўсей тутэйшай гаспадаркі Храптовічаў.

Асноўнай рэзідэнцыяй сям’і Храптовічаў быў маёнтак Шчорсы, які славіўся прыгожым палацам і паркам, а таксама багатай бібліятэкай, над упарадкаваннем якой працавалі ў свой час Адам Міцкевіч і Ян Чачот. У Вішневе, а больш дакладна, паблізу Вішнева ў прыгожым парку пад назвай Адрывонж (“Адрывонж” – назва герба Храптовічаў) знаходзіўся іхні двухпавярховы церам, складзены ў класічным стылі з сабранных у наваколлі валунуў. Гэта быў так званы палац паляўнічых. Тут спыняліся паны ў кожны свой прыезд у Вішнева і ў час з’езду на асення і зімовыя паляванні. Гэты дом быў таксама паставленай рэзідэнцыяй галоўнага адміністратора Вішнеўскіх маёнткаў і заводаў.

Побач з церамам знаходзіўся рад іншых, пераважна драўляных, будынкаў – стайні, вазоўні, сабачнікі, цяпліцы і парабкоўскія хаты. Уесь лесапарк Адрывонжы, плошчы каля 50 гектараў, быў абведзены ровам і мураванай агароджай, у якой знаходзілася некалькі брам з каменнымі вартайчымі вежамі. Адзін з графаў Храптовічаў і памёр тут у 1844 годзе, аб чым сведчыць надмагільны помнік на цвінтары Вішнеўскага касцёла.

На сёняшні дзень з тых забудоў захоўваўся толькі палац, а ўсе іншыя будынкі пагарэлі ў першую сусветную вайну. Ад агароджы амаль не засталося следу, а парк, некалькі разоў вынішчаны, здзічэў і зарос кустоўём і пустазеллем. Зааслі і ператварыліся ў гнілыя забалочаныя лужы, абедзве сажалкі і навакольны роў.

З паўночнага боку лесапарка працякае жывавая рэчка Гальшанка, якая аддзяляе яго ад суседняй вёскі Альшанкі. Калісьці было тут шырокое вадасховішча, а цяпер рэчка свабодна звілістай стужкай гоніць свае воды праз лугі, паўз сёлы і праз лісіцы да ракі Бярэзіны, каб разам з ёй трапіць у магутны Нёман.

У ПЕРЫЯД ВОЙНАЎ І ПАЎСТАННЯЎ

Бурныя падзеі канца XVIII стагоддзя, калі прыходзіла ў канчатковы ўпадак польска-літоўска-беларуская дзяржава – Рэч паспалітая, закрунулі і Вішнева. У 1794 годзе ў час Касцюшкавскага паўстання праз мястэчка з Ашмян на Валожын праходзіў атрад паўстанцаў пад камандай вядомага патрыёта-кампазітара Міхала Клеафаса Агінскага, які намерваўся дайсці да Мінска і разгарнуць паўстанне ва ўсходняй Беларусі. Паход не ўдаўся. Агінскі дайшоў да Івянца і, сустрэўшыся з моцнымі казацкімі заслонамі, вымушаны быў адступіць. Каля вёскі Сакаўшчына пры пераправе праз раку

Беразіну яго насціглі казакі, але ён, спаліўши мост, змог ад іх адараўца. Аднак казакі фарсіравалі раку і зноў дагналі змораных і панёшных значныя страты паўстанцаў на подступах да Вішнева.

У раёне вёскі Запурве і Чорневічы адбылася новая сутычка, вынікам якой атрад Агінскага быў змушаны адступіць далей. У гэтай бітве згінула кбса паўстанцаў і асабістых паперы кампазітара, а сам ён з прастрэленым капелюшом ледзь змог пазбегнуць зняволення. І ўсё ж асноўныя сілы атрада захаваліся. Агінскі адступіў праз Вішнева і Гальшаны да Ашмян і злучыўся з галоўнымі сіламі арміі Ясінскага.

У 1812 годзе праз Вішнева адступаў на ўсход са сваёй арміяй слáўны герой вайны Барклай дэ Толі. У сувязі з гэтым мястэчка было спалена наступаючымі войскамі Напалеона. У той час навакол Вішнева не засталося ніводнай не пацярпейшай вёскі. Шмат збожжа і кармоў было вытаптана на палах і загінула ў агні.

Напярэдадні паўстання 1830 – 1831 г. у Вішневе прыйшоў з’езд навакольнай шляхты, якая абміркоўвала план дзеянняў супротив царскіх гарнізонаў. Пасля таго ўвеселі Ашмянскі павет ахапілі хваляванні, паўсталі афіцэры, шляхта і каталіцкае духавенства. У хуткім часе ў Ашмянах быў разброены царскі гарнізон, і горад аказаўся ў руках паўстанцаў. Аднак, як вядома, паўстанне было строга загашана, удзельнікі пакараны і на Вішнеўскія заводы была накладзена вялікая кантрыбуцыя.

Перад паўстаннем 1863 года ў Вішневе распаўсюджвалася рэвалюцыйная беларуская газета Кастуся Каліноўскага «Мужыцкая праўда». Вядомы сучасны даследчык Г. Кісялёў паведамляе ў сувязі з гэтым наступнае: «Сярод папераў губернатара Похвіснева ў Дзяржаўным гістарычным музеі ў Маскве захоўваецца безымянная запіска, якая датуецца, відаць, пачаткам лютага 1863 года. У ёй апісаны настрой рабочых на металургічным заводзе графа Храптовіча ў мястэчку Вішневе (завод выпускаў розныя чыгуны, жалезныя і сталёвыя вырабы). У запісцы, між іншым, паведамлялася, што механік Нікадзім Пятровіч і селянін Іван Юша займаюцца паставанням раздачай падбухторніцкіх лістоў пад называй «Мужыцкая праўда». Гэта выклікала неспакой сярод рабочых. Насельніцтва мястэчка, асабліва майстры і рамеснікі вельмі хвалююцца. Калі артылерыя праходзіла з Ашмян, то ў Вішневе збраліся арганізацца шайку і зрабіць уночы напад, каб захапіць гарматы, але гэты план з невядомых прычын не быў выпаўнены».

Аўтар запісікі раёў паслаць на завод «сотню-другую» казакоў і арыштаваць падбухторнічыкаў. Апроч таго ў запісцы гаварылася пра неабходнасць «абшарыць завод і склады – напэўна, у іх і зброя вырабляецца».

Факт гэтых вельмі цікавы з пункту гледжання ўплыву «Мужыцкай праўды» на рабочых, якія працавалі на нешматлікіх тады ў Беларусі прамысловых прадпрыемствах.

Далей Кісялёў паведамляе, што ўдалося ўстанавіць, што 7 лютага Пятроўскага і Юшу арыштавалі казакі. На следствіе выяснялася, што яны падкідвалі «пасквілі» ўжо ў снежні 1862 года.

Нягледзячы на неаднаразавыя калектыўныя хадайнічанні аднасяльчан, абодва, па загаду Мураўёва, у верасні 1863 года былі сасланы разам з сем'ямі – Пятровіч у Табольскую, а Юша ў Пермскую губерні (Г.Кісялёў «З думай пра Беларусь», Мінск, 1966г.).

Пасля ўціхамірання паўстання распачалася на Беларусі небывалая дасюль русіфікацыя. Царскія чыноўнікі, ва ўгоду Мураўёву, з найвялікшай стараннасцю началі выкарочоўваць са свядомасці беларусаў пачуццё іхняй нацыянальнай адасобленасці і ўсякімі способамі ўнушалі, што беларус не хто іншы, як той жа рускі, калі ён праваслаўнай веры, і паляк, калі ён католік. Для здзяйснення сваіх мэт яны ўзялі на

ўзбраенне праваслаўную царкву і рускамоўную школу.

У 1864 годзе была закладзена ў Вішневе на месцы бытой карчмы праваслаўная царква, якая ўраз стала для ўсёй акругі апорай праваслаўя, рускамоў і вернаподданіцтва цару і ягонай адміністрацыі. У tym жа годзе арганізавалася тут і так званая царкоўна-прыходская школа, з часам ператвораная ў народнае вучылішча, у якім ужо ў наступным 1865 годзе навучаліся 32 хлопчыкі, а ў 1885 годзе іх было ўжо 92. Трэба адзначыць, што пасля смерці І. Храптовіча (1812 г.) арганізаваная ім польская школа памалу занепадала і пасля паўстання 1831 г. была цалкам зліквідавана.

ПЕРАКВАЛІФІКАЦЫЯ

З развіццем індустрыйлізацыі ў Расіі і з'яўленнем на рынках дзешавейшага жалеза, Вішнейскі жалезаліцейны завод з прычыны нерэнтабельнасці спыніў у 1868 годзе сваё існаванне. Шкло завод быў зліквідаваны ў пачатку шасцідзесятых гадоў.

Зыходзячы з гэтага, Храптовічы заняліся больш інтэнсіўна сельскай гаспадаркай. На гэты час вішнейскія зямельныя ўгоддзі Храптовіча складалі больш за 20 000 гектараў, з чаго лясоў было 14 000 гектараў і 2185 лугоў. Гэта дазваляла заняцца на шырокую шкалу жывёлагадоўлі. І вось было закуплена ва Усходняй Пруссіі ў Галандыі партыя буйнай рагатай жывёлы, пераважна чорна-рабой або так званай нізіннай пароды і авечак мерыносаў, а быўшы заводскія цахі і іншыя збудаванні ператварыліся ў кароўнікі і аўчарні.

Асноўны малочны статак быў размешчаны ў Вішневе, а маладняк, не-целі і бычкі гадаваліся ў Букатове. Для гадоўлі авечак прызначаўся маёнтак Бяляны (Ірынэва).

Такім чынам на тэрыторыі былога ліцейнага завода ўзнік масласырзавод, які ў хуткім часе вызначыўся сваімі двухпудовымі ў форме млынавога каменя сырамі і выдатнай якасці маслам. Амаль уся малочная прадукцыя і мясная жывёла ішла на экспарт, пераважна ў Германію і ў Англію. Скуры забіванай на месцы жывёлы вырабляліся ў тутэйшай гарбарні і рэалізавалі ў сырым выглядзе, а воўну пераважна адпраўлялі за граніцу або ў іншыя гарады імперыі і ў значнай колькасці перапрацоўвалі на сукно і ляменец.

З мэтай паляпшэння якасці лугоў і паш былі запланаваны і праводзіліся вялікія меліярацыйныя работы; часткова было нават зменена рэчышча Гальшанкі. Праз урочышча Нізы і дасюль яна працякае па так званай “канаве”, якая была праложана з мэтай ператварэння звычайных лугоў у заліўныя. Лугі Нізоў і цяпер славяцца сваёй высокай прадуктыўнасцю. Іншая частка канала, якая праходзіць ад вёскі Ганчары побач з вёскамі Буда і Лінкі, так і засталася “канавай”, заросшай кустамі і пустазеллем – Гальшанка не пажадала скіравацца ў новае, створанае для яе цяжкай працай сялян, рэчышча. Прымусіць яе пайсці новым шляхам перашкодзіла першая сусветная вайна.

Усе зямельныя работы выконваліся ў той час уручную, пры tym не за грошовую плату, а так званым “адработкам”. З прычыны малазямелья сяляне вымушаны былі браць “на скос” графскія лугі. Аднак сенажаць мог атрымаць толькі той, хто папярэдне выняў з “канавы” адпаведную колькасць кубічных сажняў зямлі (сажань – 2,13 м) і высенаваў роўна такі абшар луга для двара, які хацеў узяць для сябе. Трэба адзначыць, што сялянам здавалі толькі самыя

далёкія і самай ніzkай якасці сенажаці, прычым арандатар абавязваўся ўвесе той абшар, які браў пад скос, ачысціць ад купін, кратавінняў і кустоў. Такім чынам графскія лугі былі заўсёды ў выдатным стане.

У канцы XIX – пачатку XX стагоддзя ў Вішневе ўсталявалася апрач графскіх прадпрыемстваў шмат саматужных майстэрняў і некалькі дробных фабрык, як напрыклад, запалкавая, па вырабу піва і безалкагольных напіткаў, алейня, воўначасальня, хлебапякарні, а так сама больш дзесятка гандлёвых пунктаў рознага памеру і асартыменту.

Развіццю мястэчка ў значнай меры спрыяла пракладзеная ў 1904–1906 г. чыгунка Маладзечна–Ліда і невялікая адлегласць ад чыгуначнай станцыі Багданава (5 км).

На 6-8 кілометравым адрезку ракі ад вёскі Багданава да Вішнева былі ажно 4 вадасховішчы з чатырма вадзянімі млынамі. Першы млын знаходзіўся побач з высокім чыгуначным насыпам у шляхоцкім засценку Доўкневічы, другі – у фальварку Коцеўшчына, трэці, пад назівай Прышэркі, стаяў паміж Адрывонжу і вёскай Зафінова, а чацвёрты – у самым Вішневе, насупроць царквы. Гэты млын быў самы большы і найлепш аbstаліваны, побач з ім стаяў дом завознікаў – для тых, якія чакалі сваёй чаргі ў млын, – і крытая павець для фурманак. Першая сусветная вайна разрушила тыя пабудовы (праз Вішнева праходзіла лінія нямецкіх абаронных збудаванняў), на цяперашні час засталіся толькі рэшткі даўнейшай падмуроўкі, абломкі паляў драўлянага маста і насупроць касцёла шырокая плошча былога вадасховішча. Тры іншыя, названыя тут, млыны пасля рамontaў і ад будовы існавалі да другой вайны, падчас якой і пасля яе таксама прыйшлі ва ўпадак. Цяпер няма з іх ніводнага, зніклі і колішнія багатыя рыбай вадасховішчы.

Карэнным насельніцтвам ад самага пачатку існавання Вішнева былі мясцовыя беларусы – сяляне, рамеснікі, а пазней рабочыя заводаў і дробныя гандляры. А з пачаткам XVII стагоддзя з дазволу графа пачалі тут сяліцца яўрэі. Храптовіч прадаваў ім у мястэчку невялікія пляцы для пабудовы хат. Яны старанна выкарысталі гэты дазвол і ў хуткім часе шчыльна забудавалі цэнтр мястэчка, узнеслі малітоўны дом-бажніцу і арганізавалі сваю нацыянальна-рэлігійную школу. Займаліся пераважна дробным гандлем і рамесніцтвам. У першай палове XIX стагоддзя (пасля вайны 1812 года) іх налічвалася 370 чалавек; перад першай сусветнай вайной колькасць іх перавышала 1 000 .

У 1915–1918 гадах Вішнева апынулася, як ужо было зазначана, на самай лініі нямецкіх абаронных умацаванняў. Жыхары вымушаны былі падацца ў бежанства, а мястэчка аказалася спаленым і знішчаным артылерыйскім агнём (рускія абстрэльвалі немцаў з узгоркаў Калівары і са Слайкоўскага лесу). Немцы набудавалі ў мястэчку жалезабетонных сковішчаў, парытэ вуліцы і агароды траншэямі, пераплялі наваколле калючым дротам. Іхня ўмацаванні захаваліся да нашых дзён на магільніку, пры канцы Валожынскай вуліцы, на Янішках, у в. Слайкоўшчына ды інш. З тых дзён існуюць і нямецкія захаванні ў Вёсцы Люташы, у Барку і на магільніку ў в. Дзесятніках, дзе высіцца складзены з валунуў величны помнік са скульптурнай выявай арла на самым вярху. Гэты арол, сягоння часткова знішчаны, як і безліч іншых помнікаў на Беларусі, меў

злёгку натапыраныя крыллі і галаву, звернутую на захад, як быццам збіраўся ўзляцець, каб падацца ў Германію. У “Зборы помнікаў Мінскай вобласці” (Мінск, 1987г. Кн. 1, стар. 116) гэты помнік беспадстаўна названы капліцай.

У іншых ваенных магільніках немцы пабудавалі ў той час, таксама на цяперашні час панішчаныя, не менш прыгожыя помнікі. Рэшткі аднаго з таких захаваліся насупроць вёскі Люташы. А ў Адрывонжы побач з палацам знаходзіцца вялікі валун з выбітым на німецкай мове надпісам, у якім пададзены час і полк, які там быў закватараўаны.

МІЖВАЕННЫ ПЕРЫЯД

Пасля сусветнай вайны і польска-бальшавіцкай, Вішнева, як і ўесь захад Беларусі, апынулася пад уладай Польшчы. Сагнаныя ваеннымі дзеяннямі жыхары вярнуліся на свае папялішчы і за дваццатыя гады ў асноўным адбуваліся. Маёнткі Бяляны, Бярэзіна, Вішнева і Каліварыя часткова перайшлі ва ўласнасць дзяржавы і былі заселены прыезджымі палякамі, так званымі асаднікамі, былымі жаўнерамі польскай арміі, якія прымалі ўдзел ў вайне супроць бальшавікоў. Іншыя землі і лугі графскія ўпаўнаважаныя распрадалі мясцовым і прыезджым сляням. І ў той жа час пачалася агулам і ў розніцу небывалая эксплуатацыя лясоў.

Спярша вялікія абшары пушчы закупіў гандляр Якуб Цырынскі, які пабудаваў на яе ўскрайку ва ўрочышчы Жардэлі паравую лесапільню і распачаў буйны гандаль лесам. А праз некаторы час ён перапрадаў з немалым прыбыткам свае права на эксплуатацыю німецкай гандлёвой фірме, цэнтр якой знаходзіўся ў Гданьску.

Німецкая бізнесмены ўзяліся за вынішчэнне лесу з небывалым размахам. Яны ў некалькі разоў пашырыйлі лесапільню і правялі з глыбіні пушчы праз лес і балоты да паўстанка Вайганы шырокакалейную чыгунку, па якой пасля больш дзесяці гадоў вывозілі няспынным патокам за граніцу будаўніцкі лес і апрацаваную драўніну. У тартаку і на лесараспрацоўках працавала пастаянна больш за 300 чалавек, а ў разгар сезона, як сцвярджаюць вачавідцы, іх лік дасягнуў 10-ці тысяч. За той час так выпаласкалі пушчу, што і дагэтуль не можа яна дайсці да свайго папярэдняга стану.

Глухое ўрочышча Жардэлі паступова ператварылася ў рабочы пасёлак – побач з тартаком паўстала цэлы шэраг баракаў, наспех скляпаных з гарбылём і іншых драўляных адпадкаў, засыпаных апілкамі. Тут можна было сустрэць рабочых розных нацыянальнасцяў, апрач беларусаў-палякаў, літоўцаў, яўрэяў і іншых.

Усе заробленыя гроши рабочыя неслі ў Вішнева, дзе можна было наўбець патрэбныя тавары і прадукты. Гэтую кан'юнктуру спрытна выкарысталі вішнеўскія таргашы, і за кошт Жардэляў мястэчка пачало хутка разрастасцца – праз некаторы час тут паўстала каля сотні крамак, магазінаў, майстэрняў.

За некалькі гадоў, як грыбы пасля дажджу, павырасталі ў Вішневе дабротныя, хоць і драўляныя дамы. Дабрабыт бачны быў на кожным кроку. На пачатак трыццатых гадоў тут дзеянічаў магутны паравы млын (Рудэнскага), існавалі дзве гасцініцы (Падбярэскага і Левіна), два рэстараны (Цвяртнэў-

кага і Рабіновіча) магазін алкагольных напіткаў (Якубеля), тры хлебапякарні, аптэка (Побала), медпункт, у якім працавалі і апроч таго зімаліся прыватнай практыкай, лекар Падзэльвер і два фэльчары – Пыскла і Шымулевіч, ветлячэніца, паштова-тэлеграфнае аддзяленне, польская школа сямігодка, яўрэйская школа, царква, касцёл і яўрэйская бажніца. Апроч таго дзеянічала некалькі кузняў, шавецкіх і кравецкіх майстэрняў і дзве цырульні. Было і добрахвотнае супроцьпажарнае таварыства, якое мела свой будынак, які часта выкарыстоўваўся ў якасці клуба ці танцавальнага зала, добра забяспечаны тушыльным інвентаром, толькі без уласнага транспарту. Па некалькі разоў на суткі пад'язджалі да кожнага пасажырскага цыгніка на станцыю Багданава так званыя балаголы (конная павозка прыстасаваная для перавозкі 10-15 чалавек). Так жыло мястэчка, у якім гандлёвы люд – яўрэі – засяялі галоўныя вуліцы і цэнтр. Жыхары мясцовага паходжання, аказаўшыся ў меншасці на ўскраінах, пражывалі незадўажана і зімаліся рамёствамі або сельскай гаспадаркай.

Калі спыніліся лесараспрацоўкі, змяншэнне даходаў адмоўна адклікнулася на дабрабыце мястэчка, і сяляне, якія значна падмацоўваліся пры тартаку і на лесавывазках, страдалі шмат. Па вёсках начало адчувацца перанасяленне і беспрацоўе – гаспадаркі былі пераважна малазямельныя, прымітывныя і не заўсёды маглі пракарміць земляробаў. Прамысловыя тавары каштавалі дорага, а за сялянскі прадукт плацілі грэшы. Для прыкладу можна адзначыць, што пуд жыта каштаваў 2 злоты, а кілаграм цукру – 1,20-1,50 злотых. Каб купіць, напрыклад, веласіпед, селянін павінен быў прадаць 50-60 пудоў жыта або карову. Рабочыя, якія працавалі на лесараспрацоўках, калі адчуvalі сябе пакрыўджанымі, арганізоўвалі некалькі разоў забастоўкі, а селянін быў пазбаўлены і гэтай зброй.

Аб стане землеўладання ў Вішнеўшчыне можа служыць наступная статыстыка за 1935 год:

Гаспадаркі, у якіх было 10 і больш га.	2%
“	ад 5 да 10	39%
“	ад 3 да 4	56%
“	ад 1 да 2	3%

А калі ўлічыць, што зямля давала вельмі сціплыя ўраджай, то можна сабе ўявіць жыццё беларускай вёскі перад пачаткам другой сусветнай вайны.

УЛАСНЫЯ ЎСПАМІНЫ

Вяртаючыся ў думках да свайго зялёнага мінулага, да часу дзяцінства, я абавязкова ўспамінаю Вішнева і Вішнеўшчыну міжваеннага перыяду. Вось я вучань чацвёртага класа, найвышэйшага класа школы, наймалодшы і найменшы сярод аднакласнікаў, пасляваенных пераросткаў. За плячыма ў мяне ўжо тры класы рускай школы, асіленыя ў Расіі ў бежанстве, у якое мы (бацькі, бабуля і я) трапілі ў 1915 годзе, каб вярнуцца на радзіму толькі ў лістападзе 1921 года.

Школьны будынак – старая павернутая бокам да вуліцы насупраць царквы хата, цудам уцалеўшая ў датла спаленым мястэчку. Пабудаваная ў

другой палове мінулага стагоддзя, была яна царкоўна-прыходскай школай, пасля народным вучылішчам і вось стала польскай школай паўшэхнай (усеагульнай).

У будынак вялі драўляныя сходкі праз невялікі, крыты гонтай ганак і цесныя сенцы. Налева бытлі дзвёры ў вялікі пакой, а наўпрост у колішнюю трохпакаёвую з маленъкай кухнія кватэру настаўніка. У гэтай школе, а больш дакладна, у гэтым класе вучыўся калісці мой бацька і закончыў гэту ўстанову ў 1902 годзе. Ён расказваў, што вучыў іх групу ў 60-80 хлапчукоў, рассаджаных у доўгія парты і раздзеленых на трох групы-класы, адначасова адзін настаўнік, які, каб утрымаць адпаведную дысцыпліну, нярэдка скарыстоўваў ляшчынавы пруток або лінейку.

“Аднойчы, – расказваў ён, – на уроку спеваў, які праводзіў настаўнік пры дапамозе скрыпкі, адзін з хлопцаў, Пятрусь Бурачоўскі з вёскі Люташы, адварнуўся і загаварыў да другога. Настаўнік моўчкі ляснуў яго смычком па галаве. Смык зламаўся, і тады ён злажыў яго ўдвое і ўдарыў яшчэ раз”. Запомнілася мне прозвішча настаўніка – Мускай.

“О, бывала, як нас вучыў Мускай, – успаміналі нашы суседзі, колішнія бацькавы аднакласнікі, – дык чуваць было ў класе, як муха праляціць. Ніхто, бывала, без дазволу не пікне”...

“Дык жа і вучыў ён не так, як вучаць цяпер, – дабаўляў другі. – Даўней мы за трох гады больш умелі, чым цяпер вучні за ўсю сямігодку”. “Што праўда, то праўда, – падтакваў трэці, – мой бімбес ходзіць у пяты клас, а як прыйдзеца рашиць задачу, дык: тата памажы”...

Ні вучні, ні бацькі не пратэставалі супроць прымянення настаўнікам фізічных пакаранняў. Наадварот, у той час лічылася, што гэта цалкам натулярны метад выхавання, што без строгасці ў школе нельга абысціся. Нездарма ж дасюль бытве ў нашым народзе прымаўка: “За аднаго бітага сем нябітых даюць і то не бяруць”.

Навучанне ў той час вялося на рускай мове, прадметамі вучобы былі: чытанне, пісанне, арыфметыка, закон божы і царкоўныя спевы. На урокі рэлігіі прыходзіў мясцовы свяшчэннік. Школьны год працягваўся ад свята Пакроўы (14 каstryчніка) да Юр'я (20 красавіка), бо ўсе дзеці былі пастушкамі на гаспадарках сваіх бацькоў і з пачатку вясны да познай восені наведваць школы не маглі.

У той жа час існавала ў Вішневе і другая руская школа – для дзяўчыннак. Будынак яе знаходзіўся за царквой, яго планіроўка была такая, як і мужчынскай школы, ён згарэў у час вайны.

Дзяўчынкі вучыліся па той самай праграме, што і хлопцы, толькі іх было менш. І ўсё ж дзве мае цёткі (бацькавы сёстры) гэту школу закончылі.

Ёсць меркаванні, што ў гэтай школе началі сваю адукацыю і дзве славуныя ўраджэнкі Вішнева, сяброўкі на ўсё жыццё, паэтэса К. Буйла і Уладзіслава Станкеві-

чанка, якая стала жонкай народнага паэта Янкі Купалы, вядомая Цёця Ўладзя.

Апроч гэтых школ у мястэчку была асобная школа для яўрэйскіх дзеяцей, так званы хедар, дзе вучылі на яўрэйскай мове, а руская выкладалася як прадмет.

З далейшых вёсак дзеці не маглі хадзіць у Вішнева, дык бацькі згаварваліся і наймалі на зіму настаўніка, які арганізоўваў у вёсцы “школу граматы”. Настаўнікам бываў звычайна той, хто закончыў Вішнеўскае народнае вучылішча. Такі вучыцель, звычайна юнак або дзяўчына, сталаваўся па чарзе ў бацькоў сваіх вучняў і атрымоўваў плату па рублю ад вучня за зіму. Заняткі адбываліся ў якой – небудзь чысцейшай хаце, як правіла, светавы дзень. Дзеці вучыліся чытаць, пісаць і знаёміліся з чатырмі дзеяннямі арыфметыкі. Між іншым, мой бацька і абедзве ягоныя сёстры працавалі па дзве зімы настаўнікамі такіх школ у розных вёсках Вішнеўшчыны. Спыткаў тады не было, пісалі на грыфельных дошчачках тонкім штыфцікам, так званым, грыфелем. Напісане на дошчачцы можна было анучкай сцерці і напісаць што-небудзь іншае, як на класнай дошцы. Падручнікамі служылі “Букварь”, “Первая книга для членія” і “Задачнік”.

Вось так выглядала справа народнай адукцыі ў Вішнеўшчыне перад першай сусветнай вайной. Вельмі рэдка хто мог закончыць “гарадское вучылішча”, а пра гімназію ці, тым больш, пра вышэйшую адукцыю ніхто не смеў нават марыць. Гэтыя навучальныя ўстановы былі для сялян, як казалі, “не па кішэні”.

Калі ў 1922 годзе я пайшоў у Вішнеўскую школу, яна была ўжо перебудавана на новы, на польскі лад. Той вялікі класны пакой настаўніцкай кватэры быў прыспособлены пад класы, і адзін стаў кабінетам кірауніка і адначасова настаўніцкай. У створаных такім чынам чатырох класных пакоях працавала чацвёра настаўнікаў – трое мужчын і адна жанчына. Апроч іх на ўрокі рэлігіі прыходзілі ксёндз і праваслаўны свяшчэннік. Кірауніком школы быў ураджэнец вёскі Скардовы Сымон Зара, а іншыя настаўнікі былі прыезджыя, палякі.

У той час і гэтыя мае выхавацелі, не выключаючы духаўнікоў, нярэдка на сваіх уроках карысталіся метадам прымусу – пакручвалі непакорных і гультаяватых за вушы, ставілі ў кут і на калені, а то і давалі так званую “лапу” – білі лінейкай па настаўленай далоні. Вучыліся разам хлопчыкі і дзяўчынкі, толькі сядзелі яны паасобку.

У пачатку наступнага 1923/4 года быў адкрыты пяты клас, які памясяцілі ў суседній хаце, пасля шосты, і толькі ў 1929 годзе Вішнеўская школа стала сямігодкай і такой праіснавала да пачатку другой сусветнай вайны – да 1 верасня 1939 года.

І праз увесы гэты час у грамадстве бытавала, падтрымліваемае ксяндзамі, прыезджымі палякамі-урадоўцамі і мясцовымі апалячанымі элементамі паняцце

(не выкараненае дагэтуль), паводле якога, хто католік, той паляк, а праваслаўны – рускі.

Беларуская мова ўсяляк апаганьвалася і высмейвалася, яе называлі мужыцкай, хамскай, жаргонам, дыялектам і г. д., адмаўлялі існаванне беларускай нацыі. Павінен прызнаць, што ў гэтай акцыі не заставалася збоку на той час і вішнеўская школа.

Праўда, у Вільні друкаваліся беларускія газеты і часопісы, часам выхдзілі літаратурныя творы, але яны толькі зрэдку траплялі ў рукі вішнеўцаў. Палымяныя прамовы беларускіх паслоў у польскім сейме альбо не даходзілі да вішнеўцаў, альбо іх зусім не краналі; калі польскія ўлады разграмілі “Грамаду” і некалькі чалавек засудзілі да турэмнага зняволення, апалачванне пачало праводзіцца яшчэ больш інтэнсіўна і сістэматычна.

Аднак, калі прыезджая палякі – урадаўцы, асаднікі, настаўнікі і інш. карысталіся польскай мовай, а ўрэзі ў мястечку размаўлялі па-свойму, асноўная маса жыхароў Вішнеўшчыны – сяляне гутарылі выключна на непрызнанай урадам спрадвечнай беларускай мове, незалежна ад таго ці былі католікамі, ці праваслаўнымі.

Вернымі беларускай мове заставаліся і мясцовыя татары, хоць іх ў Вішнеўшчыне (вёска Зафінова ды іншыя) захавалася не больш дзесятка сем'яў.

Таннасьць сельскагаспадарчай прадукцыі, малазямельле і нацыянальны прыгнёт змушалі вішнеўцаў зварнуць увагу на ўсход, на расхваленае па радыё на ўсе лады жыццё ў СССР. Некаторыя юнакі і дзяўчата прарабавалі нелягальна перайсці граніцу з мэтай знайсці шчасце ў краіне рабочых і сялян. Аднак або былі затрыманымы мі польскай пагранаховай і пакаранымі зняволеннем, або траплялі за кардонам у рукі НКУС і, авбінавачаныя ў шпіянажы ці ў намеры дыверсій, павялічвалі лік ахвяр “Гулагаў”.

І ўсё ж вера ў лепшае жыццё пры савецкай уладзе не пакідала вішнеўцаў, і ў верасні 1939 года яны радасна сустракалі на нашай зямлі Чырвоную армію. Пры савецкай уладзе, як вядома, 1 верасня 1939 года пачалася нападам фашысцкай германіі на Польшчу другая сусветная вайна. На фронт трапіла нямала вішнеўцаў, шмат іх загінула. Польшча абаранялася два тыдні і ў канцы павінна была здацца шмат разоў пераўзыходзячай сіле. Па дамоўленасці з немцамі 17 верасня занялі Захаднюю Беларусь бальшавікі. З прыходам новай улады змянілася жыццё як у Вішневе, так і ў наваколлі. Сустракаўшыя “братоў з усходу” з надзеяй на свабоду і лепшую долю неўзабаве горка расчараваліся.

Кіраваная камуністычнай партыяй Савецкая ўлада на словах несла жыхарам “вызваленай” зямлі свабоду, а на справе з першых дзён увяла небывалы тэрор. Найперш трапілі ў турмы так званыя асаднікі і паліцыя, затым быўшы ўрадоўцы, леснікі, землеўладальнікі, багацейшыя гандляры, а нарэшце прыйшла чарга і на больш заможных сялян, названых кулакамі. Мужчын арыштоўвалі

і, як “ворагаў народа”, засуджвалі на доўгія тэрміны зняволення або расстрэльвалі, а жанчын, дзяцей і старых – іхня сем’і – вывозілі ў ссылку ў Сібір ці на Калыму. Гэтыя вывазы адбываліся пераважна зімой у лютыя марозы, дык людзі нярэдка паміралі не даехаўшы да чыгуначнай станцыі, а тым больш па дарозе ў неацяпляных цялятніках. На зборы давалася ім не больш гадзіны, і ўся пакінутая маёмасць канфіскоўвалася. Пра тое, што заставалі ссыльныя на месцах пасялення, і як там жылося, вядома з прэсы апошніх гадоў – нельга пра гэта чытаць без жаху. Тэрор працягваўся праз уесь час, і ніхто з жыхароў не быў птуны ні дня, ні гадзіны. Прыйгожыя лозунгі “вызваліцеляў” у сапраўднасці аказаліся грубым ашуканствам і крывадушшам.

Сялянскія гаспадаркі былі абкладзены небывалымі падаткамі і працоўнымі абавязкамі па нарыхтоўцы і вывазе драўніны і камення на будуемыя аэрадромы. Сяляне павінны былі ехаць з падводамі ў адлеглыя мясцовасці на цэлую тыдні, там працаўваць задарма, жыць пад голым небам, карміцца самім і пракарміць каня. Пры гэтым нормы выпрацоўкі былі вызначаныя не па чалавечай магчымасці. Застрашаныя перспектывай быць залічанымі ў сабатажнікі ці контэрреволюцыянеры сяляне працавалі з адчаем, надрываючы апошнія сілы. А нястомнай камуністычнай пропагандзе ўсімі сродкамі (прэса, радыё, агітатары) днём і ноччу ўнушала працоўным, што “жыць стало лучшэ, жыць стало веселей”.

Тым часам у мястэчку прыватны гандаль быў зліквідаваны, замест шматлікіх крамак і магазінаў, дзе некалі быў багаты выбар самых розных тавараў, паўсталі 2-3 так званыя кааператыўныя магазіны, у якіх, каб дабыць самае неабходнае, людзі аказаліся змушанымі прастойваць гадзінамі ў чэргах. Аб’ём, асартымент і якасць тавараў катастрофічна знізіліся. З’явілася спекуляцыя і карупцыя. Пачаліся праследванні веруючых як праваслаўных, так і католікаў; царкву і касцёл абклалі непамерным падаткам. Былія дробныя саматужныя майстэрні загадана аб’яднаць у арцелі. Бытавое абслугоўванне насельніцтва стала вельмі нездавальнічающим, някасным і дарагім, а зарплата арцельшчыкаў не дасягала да праждытачнага мінімума.

А па вёсках пачалася інтэнсіўная агітацыя словам і справай за алагульванне гаспадараў і пераход на калгасны лад, якога людзі, наслухаўшыся пра жыццё ў СССР, баяліся, як агню.

Тэрыторию былой Вішнеўскай гміны новыя ўладары разбілі на некалькі сельскіх саветаў, цэнтрам аднаго з якіх засталося Вішнева.

Яшчэ ў 1937 годзе ў Вішневе была распачата будова школы. Доўга рыхтаваліся да гэтай справы былія польская адміністратары і доўга шукалі для яе адпаведнага месца. Нарэшце выбралі два пляцы – адзін побач з касцёлам, а другі ў прадмесці Вішнева ў вёсцы Зафінова. Перамог другі варыянт. Будынак пачалі ўзносіць паводле добра га плану, з перспектывай на далёкія гады, аднак работы ішлі марудна, і да верасня 1939 года школа, хоць і аказалася пад дахам,

поўнасцю закончанай не была. Пры новай уладзе ў 1939 годзе была закончана палова будыніны, а ў 1940-яе зрыхтавалі поўнасцю. У ёй было 10 класных пакояў, шырокія калідоры, 2 кабінеты і фізкультурная зала, а на другім паверсе дзве кватэры для настаўнікаў.

Ад уезду ў Вішнева з Гальшанскаага напрамку, уздоўж вуліцы, цягнецца даволі высокая гара, якая насупраць царквы канчаецца раптоўным пясчаным абрывам. Магчыма, што ў даўнія часы нейкая яе частка служыла для вішнеўцаў магільнікам, аднак у цяперашні час выразных слядоў захавання на ёй не наглядаецца. Абапал гэтай гары на яе схілах існавалі здаўна калісці (у большай колькасці, чым цяпер) забудовы і невялікія агароднікі, а самы хрыбет быў пустыром, зарослым кволай травой. І вось на гэтым хрыбце ўзвышаліся ў адлегласці метраў 100 адзін ад аднаго тры вялікія жалезнія крыжы. Усе яны, праўдападобна, былі выкананыя з жалеза мясцовага завода па каталіцкаму абраду (адна папярочкa). Абодва крайнія крыжы (адзін і цяпер прыгнёшы да зямлі ляжыць без папярочкі над самым абрывам), нічым асаблівым не выдзяляліся, а вось той, што стаяў пасярэдзіне, прыблізна насупраць касцёла, уяўляў сабой гістарычную вартасць.

Ля падножжа гэтага помніка на мураваным пастаменце былі ўмацаваныя з чатырох бакоў чатыры прамавугольныя чыгунныя таблічкі з адлітым на польскай і на лацінскай мовах тэкстам, які паведамляў, што крыж быў пастаўлены ў год пошашці з малітвой адварнуць ад парафіі заразу. На жаль, дакладны тэкст і дата ўстаноўкі крыжа страчаныя назаўсёды. Гэтыя крыжы аказаліся для новай савецкай адміністрацыі ў яе працы вялікай перашкодай, і яны былі па яе загаду ў 1940 годзе зліквідаваны.

А па інерціі пайшла ў той час барацьба і з крыжамі, што стаялі на раздарожжах і на магільніку, дзе было знішчана і знявечана шмат прыгожых і старадаўніх помнікаў.

І ўсё ж адзін крыжык на абочыне гары ў засені сціплых дрэўцаў побач з домам каваля Жукоўскага (пазней сяліба сельсавета) насупраць касцёла захаваўся. Гэта магіла невядомага польскага жаўнера, які загінуў у 1920 годзе пры сутычцы варожых патрулю і быў закапаны на месцы смерці паміж старых таполяў пад плотам ксяндзоўскага саду, насупроць галоўнага ўваходу ў царкву. У 1924 годзе па ініцыятыве польскіх патрыётаў адбылося яго ўрачыстое перазахаванне пры ўдзеле каталіцкага духавенства, школы і грамадскасці.

ПАД ФАШЫСЦКІМ ГНЁТАМ

22 чэрвеня 1941 года пачалася нямецка-савецкая вайна. Як вядома, наступ фашистыкай арміі быў вельмі інтэнсіўны, і гітлераўцы апынуліся ў Вішневе ўжо на чацвёрты дзень. Ад гэтаў даты пачалася іхняя акупацыя, якая працягвалася да ліпеня 1944 года.

З першых дзён немцы пачалі арганізоўваць мясцовую цывільную ўладу, у якую адразу кінуліся палякі-кан'юктуршчыкі і занялі пасты войта

гміны, сакратара і іншыя пасады. Яны паставілі сабе за мэту рукамі немцаў адпомесціць “большэвіком”, гэта значыць тым, што пры савецкай уладзе займаў якую-небудзь пасаду, і сваю работу пачалі з падказак і даносаў. З іхняй прычыны загінула тады шмат людзей і ў вёсках. Адначасова яны вярнулі ў свой канцылярскі абыход польскую мову, пачалі вывешваць польскія шыльды і аб’явы.

Спачатку насельніцтва Вішнеўшчыны, запалоханае фашысцкім тэрорам і самаўладствам новай адміністрацыі, мірылася з гэтым станам, аднак праз нейкі час пачало абурацца. Знайшліся людзі, якія выкрылі гэтых прайдзісветаў і даказалі немцам, што Вішнева – гэта не Польшча, а Беларусь. Пасля гэтага ў гміне абсталяваліся мясцовыя людзі і павялі справаводства на беларускай мове. Немцы ў гэту барацьбу лішне не ўмешваліся, для іх важна было не тое, што валадарыў ад іхняга імя, а як выпаўняліся іхняя загады і патрабаванні, якія былі немалыя і з часам усё павялічваліся.

Як і пры савецкай уладзе, на сялян былі ўскладзеныя вялікія падаткі і працоўныя абавязкі па нарыхтоўцы і вывазцы драўніны, па рамонту дарог, мастоў і інш. Асаблівым здзекам пачалі падвяргацца яўрэі. У першую чаргу ўсіх жыхароў мясцэчка яўрэйскага паходжання немцы сагналі на адну вуліцу, якую ім жа загадалі абрарадзіць калючым дротам, стварыўшы так званае гета. Кожны, хто выходзіў без пропуску за агароджу, падлягаў расстрэлу на месцы. Маладых і наогул працаздольных ганялі пад канвоем на работу, за якую не плацілі, а выдзялялі надзвычай мізерную норму абы-якіх харчоў. А тых, хто заставаўся ў зоне, наогул прадуктамі не забяспечвалі. Людзі галадалі, жывіліся астаткамі, пакуль тыя ў іх захоўваліся, ці тым, што ўдавалася здабыць, тайком абменьваючы апошнія рэчы на хлеб ці гародніну. Старыя і дзеці ўміралі кожны дзень.

Апроч гэтага акупантны пры дапамозе мясцовых галаварэзаў, якія завербаліся ў так званую міліцыю, наладжвалі “прафілактычны” паходы. Яны ўрываліся ў гета і расстрэльвалі кожнага, хто трапляўся на вочы. Пасля гэтага зону пражывання яўрэяў змянішалі. Неаднаразова яны накладвалі на жыхароў гета кантырыбуці, патрабуючы ад іх золата, тэкстылю, ювелірных рэчаў. За невыкананне загаду пагражала смерць. Людзі аддавалі апошнія, адкупліваліся на нейкі тэрмін, пасля якога з’яўляліся новыя патрабаванні яшчэ больш бесчалавечныя.

Праз уесь час нямецкай акупацыі ў Вішневе стаяў ваенны гарнізон – рота ад закватараўанага ў Валожын паліцэйскага палка, якой неаднаразова прыйходзілася адбівацца ад нападкаў партызан.

Незадоўга да свайго адступлення фашысты сагналі ўсіх жыхароў вішнеўскага гета ў хлеў на ўскрайку мясцэчка насупроць вёскі Галянова і спалілі жыўём. Агулам, за час іхняга панавання, загінула ў Вішневе і наваколлі больш 2 000 жыхароў.

Пры адыходзе немцаў Вішнева, падпаленае запар у некалькіх месцах, згарэла амаль да апошнія хаты. У той жа час згарэла і новая, доўгабудаваная ды мала выкарыстаная школа.

Хутка прaimчаліся наўздангон за гітлераўцамі часці Савецкай арміі, а

Услед за імі вярнулася ў спаленае мястэчка савецкая ўлада. У жыцці Вішнева пачаўся новы перыяд.

ПАСЛЯ АКУПАЦЫІ

Многа было радасці, што закончыўся кашмар вайны і няспынны страх смерці, дык з надзеяй на новае спакойнае жыццё людзі пачалі старанна брацца за работу па адбудове спаленага і разбуранага. Работы было шмат, і нястачы адчуваліся ва ўсім. У Вішневе пачалі сяліцца новыя людзі, і мястэчка прымала цалкам іншы выгляд. З даўнейшых жыхароў яўрэйскага паходжання не засталося ні аднаго чалавека.

Надзея вішнеўцаў на спакойнае жыццё не апраўдаліся і на гэты раз. Адноўленая адміністрацыя, органы КГБ пачалі, як і раней, шукаць сярод насельніцтва, якое выйшла жывым з акупацыі, ворагаў савецкай улады ці так званых “врагаў народа”. Пачаліся новыя арышты, і так павялося, што трапіла ў турмы і “тулагі” больш невіноўных, чым вінаватых. І тэрміны зняволення адмерваліся не шкадуючы – зредку 10 год, а найчасцей – 25.

Шырока разгарнулася акцыя па арганізацыі калгасаў і аднаўленні арцеляў. Неўзабаве паўстаў У Вішневе калгас, у склад якога ўвайшлі навакольныя вёскі. Новай гаспадарцы далі імя А.М. Горкага.

На пачатку калгасікам жылося цяжка. Мянляліся старшыні, а калгас не мог, як кажуць, стаць на ногі, і людзі атрымоўвалі на працы мізерную плату. Ад нястач ратавалі прысядзібныя агароды і так званыя “соткі” – невялікія ўчасткі зямлі, выдзелены для пасадкі бульбы. І ўсё ж з цягам гадоў становішча мянялася на лепшае, і прыблізна з 70-х гадоў вішнеўскія калгаснікі сталі жыць у адносным дастакту. Аб гэтым сведчыць і знешні выгляд вёсак – пераважна шаліваныя і маліваныя хаты, над якімі можна бачыць шмат тэлевізійных антэн. У кватэрах з’явілася сучасная мэбля, газавыя пліты, халадзільнікі, дываны і іншас. Людзі прыгожа апранаюцца і маюць розныя сродкі транспарту, уключаючы і ўласныя аўтамашыны.

Дарэчы, і дзяржаўным транспартам Вішнева не пакрыў джанан – праз мясцовую аўтастанцыю праходзіць за суткі кали дваццаці аўтобусаў, якія злучаюць калгаснікі з райцэнтрам, з іншымі рабнамі і з дзвюма сталіцамі – Мінскам і Вільнюсам.

На жаль, Вішнеўскі калгас “старэ”. Хоць стараннямі калгаснай адміністрацыі пабудавана і будзеца шмат жылля, хоць адчуваеца недахоп рабочых рук, адток моладзі ў гарады не спыняеца, вынікам чаго ў апошнія гады перасталі існаваць абедзве вясэмігадовыя школы, што размяшчаліся ў вёсках Навасёлкі і Лінкі. Працуе толькі Вішнеўская школа, якая, стаўшы сярэдній, першы выпуск зрабіла ў 1953 годзе, а ў 1964 перасялілася ў новы мураваны двухпавярховы будынак.

Аб здароўі вішнеўцаў клапоціцца добраўпарадкованая, размешчаная ў новым будынку амбулаторыя з зубалечбенным кабінетам, участковая бальніца і аптэка. Тэрыторыя сучаснага Вішнева вызначалася вельмі даўно і на працягу некалькі стагоддзяў заставалася амаль нязменнай. У цэнтры знаходзіўся рынак, ад якога разыходзіліся тры вуліцы: на захад – Віленская, на ўсход – Валожынская і на поўнач – Крэўская. Даўжыня Валожынска – Віленской вуліцы калі двух кіламетраў, Крэўской – калі 500 м. Апроч таго вызначалася яшчэ тры бакавыя, менш значныя вуліцы (яны існуюць і цяпер): Загорная, Школьная (на ёй размяшчалася яўрэйская школа і вялікая драўляная бажніца, папулярна званая школай) і Крыжовая (пры яе канцы стала мураваная каплічка з распісцем). Між іншым, за гэтай вуліцай замацаваліся і ці ні дасюль трymаеца другая, старадаўняя назва – Свінная.

Паходжанне гэтай назвы звязана з тым, што з незапамятных часоў аж да першай сусветнай вайны пры гэтай вуліцы пад ручаем існаваў другі рынак, значна меншы, на якім гандлявалі выключна свіннямі. Такое выдзяленне асобнага рынку для свіній было зроблена, магчыма, па ініцыятыве гандляроў яўрэяў і татараў, якія, як вядома, не маюць свініны ў пашане. Зрэшты, стварэнне другога, падсобнага рынка, магло быць выкліканама і тым, што асноўная плошча не могла змясціць таго наступу народу і фурманак, які збіраўся там у кірмашныя дні.

Цяпер Вішнева размешчана на значна шырэйшым аблізу. Пасля вайны ўтварылася вялікая вуліца за рапой, так званая Янішкі, а ўслед за ёй паўстала другая ўздоўж шашы на Юрацішкі да маста і трэцяя ад калгаснага цэнтра побач з лясніцтвам. Апроч таго, у лік вялікага Вішнева можна залічыць вёскі Зафінова, Галянова, Агародчыкі, Жукаўшчыну і Ганчары, якія злучыліся забудовамі ў адно цэлае з мястэчкам.

Праз Вішнева ва ўсіх напрамках ідуць асфальтаваныя дарогі.

МАТЭРЫЯЛЬНАЯ КУЛЬТУРА МІНУЎШЧЫНЫ

З найдайнейшай пары вясковыя людзі Вішнеўшчыны, як і ўсёй Беларусі, жылі ў драўляных хатах, крытых саломай. Яшчэ ў пачатку XIX стагоддзя большасць жылых будынкаў багравалася па-чорнаму, гэта значыць, печчу без выведзенага над страхой коміна, з якой дым, перш чым выйсці праз адтуліну ў столі, распłyваўся па ўсёй хаце. Старыя людзі лічылі, што з дымам уцякае з кватэры ўсё цяпло, і такім чынам за кошт свайго здароўя эканомілі паліва.

Гэты спосаб быту, як і кожны закаранелы звычай, быў выкарчаваны не адразу. З паступовым развіццём асветы і цывілізацыі памалу перамагла культура штодзённага жыцця.

Сягонняшня вёска, хоць захавала ў сваёй структуры некаторыя стара-даунія рысы, далёка наперад пакрочыла ў сваім развіцці. Палітычныя перамены, выкліканыя небывалымі дагэтуль войнамі, і, як вынік, цалкам новыя ўмовы апрацоўкі зямлі і гаспадарання на ёй, змянілі і ўесь уклад сялянскага жыцця. Цяперашнія шаляваныя і маляваныя, пакрытыя шыферамі бляхай хаты і іхніе ўнутранае абсталяванне нашым прадзедам і не снілася. Але паколькі карані нашага сучаснага быту паходзяць з як вельмі даўніяй, так і з больш блізкай мінушчыны, дык забываць аб ёй нельга.

Вёскі Вішнеўшчыны, амаль без выключэння, – «вуліцоўкі», у якіх пераважна канцом да адзінай вуліцы стаяць густа згуртаваныя драўляныя хаты. Два акны кожнай з іх выходзяць на дарогу і, найчасцей, таксама два – на вузкі дворык і гарод-садок.

У сенцах кожнай даўнейшай хаты звычайна бывала адбітая камора і знаходзілася драбіна на гарышча. У хаце каля самага парога стаяла вялікая печ, за якой туліўся палок, уздоўж сцяны стаялі адно або два ложкі, а ў супроцьлеглым куце займаў месца абкружаны лавамі стол. На покуці віселі абразы (іконы), накрытыя прыгожым вышываным ручніком. Насупроць печы каля дзвярэй ці пад вакном памяшчалася меншы столік або шафка на посуд, а побач з ёй знаходзілася калодка ці табурэтка на вядро з чыстай водой.

Калі ў хаце з'яўлялася немаўля, тады наладжвалі зыбку-кальску: да бэлькі прымацоўвалася гнуткая жэрдка, да якой падвязвалі кашолку з дзіцячай пасцеллю.

Звычайна побач з хатай быў мураваны або драўляны, укананы ў зямлю склеп /пограб/, у якім захоўвалася бульба і розная гародніна. Далей за хатай стаяў хлеў для жывёлы і воддарль – гумно ці адрыня. На некаторых дварах былі студні, ваду з якіх добывалі жураўлём і, радзей, пры дапамозе корбы. Такая студня абслугоўвала звычайна некалькі гаспадарак.

У багацейшых гаспадароў, апроч названых, бытавала яшчэ адна будыніна – свіран, у якім захоўвалася зерне і мука. Апроч таго, гэта было сковішча і для іншых вартасных рэчаў. У гэтым будынку зусім не было вокнаў, а масіўныя дзвёры запіраліся на моцны замок-засоўку.

Апроч таго, ў вёсках Вішневічыны можна было сустрэць т. зв. восець. Гэта не-вялікіх памераў будыніна стаяла звычайна, дзеяля пажарнай бяспекі, воддарль ад іншых збудаванняў. Яе выкарыстоўвалі ў якасці лазні, а ўосень яна становілася сушылкай лёну, які тут жа ў прыбудоўцы (у перадасётку) жанчыны ачышчалі ад каstryры пры дапамозе драўляных мяліц.

У такой лазні каля парога бывала вялікая, складзеная з каменя, печ. Побач стаялі цэбры з вадой, якую абагравалі распаленымі да чырвані каменемі. Узлішы на гарачую печ вады, людзі парыліся на палку бярозавымі венікамі, а пасля абмываліся зачэрпнутай з цэбра вадой.

У сяле знаходзілася не больш двух-трох восецяў. Яны найчасцей з'яўляліся ўласнасцю некалькіх гаспадароў і абслужвалі ўсіх жадаючых памыцца вяскоўцу.

У даунейшых часах конь у сяле быў рэдкасцю. Коні служылі ў шляхоцкіх і магнацкіх гаспадарках для запрэжкі ў брычкі, каяскі ці карэты ды пад сядло. Цяглавай сілай у сялян былі валы, на якіх апрацоўвалася зямля, якія перавозілі ўсякія цяжары. На конную цяглавую сілу сяляне перайшлі ў другой палове XIX ст. У той час была прынята за аснову так званая трохпалёва апрацоўка зямлі. Гэта значыць, што дзве трэція зямлі засявалі, а адна трэцяя частка паачародна заставалася пад папарам, які служыў выпасам для жывёлы. Апрацоўка зямлі вялася прымітыўным спосабам. Арапі сяляне ўласнаручна змайстраванымі сохамі, барапавалі драўлянымі баронамі, сеялі ўручную, жалі збожжа сярпамі, малаплі цапамі, зерне малолі ў жорнах, хлеб пяклі ў сваіх печах, у якіх варылі ежу і на якіх узімку спалі. Апраналіся ў самадзялковыя палатняныя ці суконныя вопраткі, абуваліся ў лапці з ліповага лыка або ў кнатовыя ці скуряныя ўласнаручнага вырабу хадакі. Кухонны і сталовы посуд быў з гліны, лыжкі выструганы з дрэва.

У мінульым стагоддзі толькі па соль ды па самыя неабходныя вырабы з жалеза /нарог, серп, каса/ звяртаяся селянін у краму. Не купляў нават запалак, бо абыходзіўся крэсівам. І толькі пазней, калі лучыну змяніла газоўка-кураўка ды лямпа з камінком са шкла, з'явілася яшчэ адна патрэба – купляць газу.

Вішнева. 1960-1990 гг.

П.С. Пятро Іванавіч Бітэль пахаваны на мясцовых могілках мястэчка Вішнева.

АДУКАЦЫЯ

Янка Бабёр.

ЧАС НАДЗЕІ.

Падыматіся з нізін, сакаліна сям'я,
Над крыжамі бацькоў, над нягодамі;
Занімай, Беларусь маладая мая,
Свой пачэсны пасад між народамі!..

Янка Купала

Радашковічы – адзін з самых старых населеных пунктаў маладзечанскай зямлі. Першое ўпамінанне мястэчка ў пісьмовых крыніцах адносіцца да 1447 года, менавіта ў гэты час адбылася закладка мясцовага касцёла. Пачынаючы з 17 стагоддзя ў Радашковічах стала працавалі рознага тыпу школы, дзе займаліся дзеци мясцовай беларускай шляхты і больш заможных сялян. На вялікі жаль, гісторыя не донесла да нас прозвішчаў тых першых настаўнікаў і іх вучняў. Мы не ведаем нават, дзе размяшчаліся будынкі, што яны сабой уяўлялі, нічога не ведаем пра саму сістэму навучання, плату за вучобу і г.д. Але дакументы пра ўсё гэта, напэўна, з цягам часу адшукаюцца, і мы як бы нанова пражывём жыццё тых далёкіх нашых продкаў, пастараемся больш зразумець іх надзеі і спадзянні, мары і расчараўані. Гэта не патрэбна ім – гэта патрэбна нам! Памажы нам у гэтым, Божа!

На пачатку 20 стагоддзя ў Радашковічах працавалі чатыры школы з расійскай і адна з яўрэйскай мовамі выкладання. Самай старэйшай і аўтарытэтнай навучальнай установай сярод іх было Радашковіцкае пачатковое народнае вучылішча з інтэрнатам для дзяўчыннак і хлопчыкаў і кватэрай для настаўніка. Яно было заснавана яшчэ ў другой палове 19 стагоддзя. Настаўнікамі тут працавалі былыя выпускнікі Маладзечанскай настаўніцкай семінарыі. У вучылішчы займалася больш за сто вучняў. У розны час тут выкладалі цікавыя і аўтарытэтныя настаўнікі, сярод якіх **Траян М.К., Охрыц П.В., Царык М.І., Жалязоўская М.К.** і інш. У 1912 годзе вучылішча было раздзелена на дзве школы. Адна з іх размяшчалася на Ільской вуліцы і праіснавала да прыходу палякаў у 1919 годзе, пасля чаго была перароблена на польскую школу.

У 1900 годзе ў Радашковічах была адчынена царкоўна-прыходская школа, дзе першай настаўніцай была **Рутышова** (па мужу **Царык**). А праз тры гады былі адчынены яшчэ дзве школы: двухкласная прыходская школа, першым настаўнікам быў **Мікалай Якаўлевіч Марковіч**, і Вышэйшае пачатковое чатырохкласнае вучылішча. Дырэкторам вучылішча быў **П.І. Вігорскі**. Настаўнікамі працавалі былыя выпускнікі Віленскага настаўніцкага інстытута.

Так склалася, што ў сілу розных палітычных перыпетый беларускае

школьніцтва спазнілася са сваім станаўленнем. У той час, калі суседня з намі народы ставілі перад урадам царскай Расіі патрабаванні пра адкрыццё сваіх нацыянальных школ і гімназіяў ў канцы, а то і ў сярэдзіне XIX стагоддзя, то беларускае, можна сказаць, паўлегальнае школьніцтва пачало масава адраджанца толькі ў 10-х гадах нашага веку.

Першыя такія школкі існавалі пры маёнтках **Магдалены Радзівіл**, іх стваралі беларускія настаўнікі-патрыёты ў невялічкіх вёсках і мястэчках Міншчыны і Віленшчыны, на рабочых ускраінах Вільні і Беластока, Гародні і Магілёва. Не заставаўся ў баку ад гэтай высакароднай справы абуджэння і наш край.

У 1918 годзе ў Маладзечне была адчынена першая беларуская школа. Праўда, праіснавала яна нядоўга, бо ўжо ў канцы 1919 г. польскія ўлады яе зачынілі. Але гэта быў пачатак. У сакавіку 1920 года стараннямі настаўніка **Пятра Станіслававіча Зяновіча** такая школа была адчынена ў Лебедзеве, а літаральна праз тыдзень яго сябра па Маладзечанскай настаўніцкай семінарыі **Янка Дудка** адчыніў беларускую школу ў Вётхаве, каля Залесся. Пачала працаваць беларуская школа ў Гарадзілаве, дзе настаўніцай была выпускніца Беларускіх настаўніцкіх курсаў у Вільні спадарыня **Маеўская**. Адчыніліся беларускія школы ў Кавальцах і Маркаве, дзе настаўнічай **Мікалай Верамей**, а таксама ў Заскавічах, дзе выкладаў **Язэп Гаўрылік**. Да іхняга гонару, актыўна

У мастацкай студыі Язэпа Драздовіча. Радашковічы. 1926 г.

дапамагалі адкрыццю беларускіх школ ў нашым рэгіёне праваслаўныя святыя. Такімі былі бацюшка **Маеўскі** ў Гарадзілаве і **Нядзведскі** ў Лебедзеве. У беларускай газеце “Наша Думка”, якая выходзіла ў Вільні, за 8 красавіка 1921 года ў інфармацыйным раздзеле можна прачытаць наступнае: “Беларуская гімназія ў Гарадку Вялейскага павета Віленскай губернії. Дырэктар **Тышкевіч**. Адчынены прыём.” Такім чынам, за вельмі кароткі тэрмін у нашым рэгіёне пачалі працаваць не толькі беларускія пачатковыя школы, але і паўнавартасныя сярэднія навучальныя ўстановы. Беларуское сялянства пацягнулася да асветы на роднай мове. Прыкладам таму можа служыць і вершаваны твор, змешчаны ў вышэйцытаванай газеце, напісаны з нагоды адкрыцця Гарадоцкай беларускай гімназіі. Друкуем яго ў скарачэнні:

Навука – шлях да лепшай долі!

(м-ка Гарадок Вялейскага павета Віленскай губернії)

Сем гадкоў была вайна

Чыстае мучэнне!

І за гэты час у нас

Дзеткі без вучэння.

Паглядзім: дачка, сынок

Ростам аж да бэлькі,

Толькі толк які? яны -

Цёмны, як бутэлькі...

І задумайся тады,

Беларус манчоны:

Што рабіць? ізноў у нас

Дзеткі не вучоны!

І якраз на гэты час

Тут з Рәсей каце

Недалёкі жыхар наш -

Пан Тышкевіч, браце.

Як наш шчыры беларус,

Меўшы хэньць вяліку

Памагчы тут цемнаце,

Дый памог бязліку.

Ён будынак аглядзеў

І сказаўшы люду:

“Прысылайце мне дзяцей:

Я вучыць іх буду,” –

Стаў памочнікаў шукаць...

Кісялевіч першы,

Пра якога я пісаў

Тут вышэй у вершы.

І гімназія ў мамэнт
 Тут запрацавала,
 У Гарадку чаго яшчэ
 Зроду не бывала...
 І гімназія, глядзім,
 З гэтай нетры лове
 Тых людзёў, што можа быць,
 Некалі нам скажуць:
 “Досіць мэнкі, беларус!”
 І як жыць пакажуць.

Падзел Беларусі па Рыжскай дамове на дзве часткі стаў адной з самых крывавых ран у жыцці беларускага народа. Але заставалася надзея. Надзея, што ўдасца захаваць парагасткі нацыянальнага школьніцтва, якое буйна ўскаласіла ў часы першай сусветнай і грамадзянскай вайны. У польскай Канстытуцыі, якая была прынята 20 сакавіка 1921 года, гарантавалася захаванне нацыянальных правоў, у тым ліку і права на нацыянальную адукацыю.

На падліках некаторых беларускіх гісторыкаў, у заходній частцы Беларусі да 1921 года працавала каля пяцісот беларускіх школ, некалькі гімназіяў і дзве настаўніцкія семінары (Свіслач, Баруны). Праз нейкі час, а больш дакладна ў пачатку 20-х гадоў, былі адчынены беларускія гімназіі ў Будславе (дырэктар **Язэп Васілевіч**), Гародні (**А. Тамашчык**), Шаркаўшчыне (**А. Балай**), Нясвіжы (**Язэп Шнаркевіч**), Гарадку каля Маладзечна (**Кастусь Тышкевіч**), Наваградку (**Янка Цеханоўскі**), Клецку (**Рыгор Якубёнак**) і ў Радашковічах. Ініцыятарам стварэння такой гімназіі ў Радашковічах быў **Аляксандр Мікітавіч Уласаў**. У той час ён жыў у маёнтку Мігаўка, які знаходзіцца ў адлегласці аднаго кіламетра ад мястэчка. Уласаў быў адзін са старэйшых дзеячаў беларускага Адраджэння. Доўгі час ён працаваў рэдактарам беларускай газета “Наша Ніва”, выдаўцом і рэдактарам часопісаў “Лучынка” і “Саха”. У 1922 годзе быў абраны сенатарам ад насельніцтва Захадній Беларусі ў польскі Сенат. І ўжо летам таго ж года ён быў арыштаваны і высланы ў лагер “Шчалкова”. Вярнуўшыся пасля трох месяцаў зняволення, Аляксандр Мікітавіч зноў бярэцца за сваё і ўрэшце дабіваецца дазволу на адкрыццё восьмікласнай беларускай гімназіі імя Ф. Скарэны. Гэта гімназія была гуманітарнага тыпу. Спачатку адчынілі сем класаў. У старэйшыя класы паступалі тыя, хто скончыў пачатковыя школы і меў вялікую ахвоту да вучобы. У асноўным гэта былі дзеці беларускіх сялян з Ракава, Вілейшчыны, Смаргоншчыны, Маладзечаншчыны. У першыя гады ў гімназіі займалася шмат яўрэяў, бо платы за навучанне быў адносна невялікі.

Гімназісты вывучалі Закон Божы, матэматыку, геаметрыю, фізіку, беларускую мову і літаратуру, гісторыю і геаграфію Беларусі, гісторыю і геаграфію Польшчы, польскую мову і літаратуру, нямецкую, французскую

Петра Шлойда.

Алесь Шарамет.

Фелікс Вольски.

і лацінскую мовы, логіку, псіхалогію, спевы і іншыя прадметы. Выкладовай мовай навучання ўсіх прадметаў, за выніткам польскай мовы і літаратуры, была беларуская.

З 10 верасня пачыналіся заняткі і працягваліся да 22 снежня (першае паўгоддзе), тады пачыналіся зімовыя вакацыі, якія былі да 15 студзеня, каб адсвятковалі Каляды і праваслаўныя, і католікі. Наступныя вакацыі пачыналіся на Вялікдзень (прыблізна красавік), а тады даводзілася чакаць лета (з 15 чэрвеня да 31 жніўня).

З моманту стварэння ў гімназіі ўзнікла працьма праблемаў. Трэба было знайсці памяшканне для настаўнікаў, арганізація патрэбную колькасць вучняў, сабраць пэўную суму грошай для яе эфектыўнай дзейнасці. І тут, што праўда, прыйшла на дапамогу беларуская грамадскасць. Аператыўна адгукнуліся паслы Беларускага насьольскага клуба, прадстаўнікі прагрэсіўнай інтэлігенцыі, студэнты з краін Захоўнай Еўропы, эміграцыя з ЗША. Так, у часопісе “Крывіч” за верасень-кастрычнік 1923 года было змешчана паведамленне наступнага зместу: “Беларускі камітэт у г.Чыкага сабраў на карысць бедных сіротай, якія вучацца ў РБГ 55 долараў і 75 цэнтаў ахвяр. Гроши гэтыя, прысланыя “Ноел Стэйт банк” на імя А.Більдзюкевіча. Дапамагалі матэрыяльна гімназіі і беларускія каталіцкія святыяры (Адам Станкевіч, Вінцэнт Гадлеўскі) ды некаторыя палітычныя партыі. Інфармацыя аб гімназіі друкавалася на старонках беларускіх газет і часопісаў. Так, у газеце “Беларускі звон” за 17 лютага 1922 года можна прачытаць наступнае: “Надовячы аляксандраўскія газеты абвяшчалі, быццам дырэктар Радашкоўская беларуская гімназія зацверджаны лідскім куратарам і быццам лекцыі маюць тамака хутка пачацца.”

Гэтая вестка – фальшивая. Сапраўды, ужо шосты кандыдат на дырэктара, Савіцкі, куратарам не зацверджаны, і гімназія ніяк не можа распачаць

навукі.

Такая пад польскаю ўладаю “свабода навучання...”.

Гэты допіс сведчыць пра тое, якіх нерваў і вялікіх выслікаў патрабавалася для таго, каб гімназія ў рэшце-рэшт магла пачаць працу. Заможныя вучні плацілі за вучобу, а менш забяспечаныя прыносялі выкладчыкам харчаванне з дому. Усё гэта, разам узятае, давала магчымасць “утрымоўваць настаўнікаў, плаціць за памяшканне, апал, святло і г.д. ”. Першы настаўніцкі калектыв складаўся з наступных асоб: **Вернікоўскі Аляксандар Львовіч** (дырэктар), **Гаўрылік Язэп Емяльянавіч** (географія і спевы), **Стацкевіч Фелікс Іванавіч** (лацінская мова), **Кароль Сымон Вікенцьевіч** (беларуская мова), **Крачкоўскі Антон Міхайлавіч** (матэматыка і геаметрыя), **Ласковіч Мікалай Іванавіч** (фізіка), **Чаенкава Валянціна Мікалаеўна** (гісторыя і французская мова), **Чаенкаў Валянцін Раманавіч** (логіка і псіхалогія), **Тэрэсівіч Браніслаў Пятровіч** (польская мова), **Ліманоўская Лідзія Пятроўна** (нямецкая мова), а пасаду адміністратора займаў беларускі дзеяч прапольскай арыентацыі **Вернікоўскі Тодар Міхайлавіч**. Нейкі час беларускую мову выкладаў у гімназіі **Косцевіч Макар**, у будучым вядомы паэт, які выступаў пад псеўданімам **Макар Краўцоў**. Апекуном па-ранейшаму заставаўся Аляксандар Мікітавіч Уласаў.

Спачатку гімназія размяшчалася ў будынку былой яўрэйской школы, але хутка перабралася ў вялікі прыгожы дом на рагу былой Мінскай вуліцы і касцельнай плошчы. Дом здавала заможная мяшчанка **Швэйдзіха**. Пры гімназіі быў вялікі сад, а за ім – спартыўная пляцоўка. Праз нейкі час па запрашенню Уласава ў гімназію прыехалі метадысты з Варшавы, якія дапамагалі арганізоўваць для вучняў інтэрнаты, дзе навучэнцы мелі начлег і маглі рыхтавацца да заняткаў. Кіраўніком быў швед **Віт**, а выхавацельніцай – **Шацман**. “Загадчыца інтэрната была пажылая амерыканка, якая добра гаварыла па-беларуску і сачыла, каб кожны дзень, выстрайушыся ў становай, усе раніцай і вечарам праспявалі малітву. Гэта быў своеасаблівы інтэрнат, у якім мы за невялікую месячную плату мелі забяспечаны начлег і гарачую воду. Абедаў не было. Той, хто хацеў паабедаць, мусіў заплаціць 20-30 грошаў. А паколькі рэдка калі ў нас былі і такія капіталы, дык часцей за ўсё абед наш складаўся з тых жа дамашніх сухароў, якія мы прывозілі з сабою, ды з селядца, узятага напавер у старога крамніка. Жыў гэты крамнік пад нашым інтэрнатам. Мы ўсе яго шанавалі і любілі за спачуванне нам, бурсакам, і за тое, што ён цудоўна граў на скрыпцы. Сам ён быў хворы на сухоты і ўжо не хадзіў на вяселлі ды вечарынкі, а ў вольны час, калі зачыняў сваю краму, у якой была толькі адна бочка з іржавымі селядцамі ды некалькі скрыннак з цвікамі, прыходзіў да хлопцаў са скрыпкай, іграў ім сумныя мелодыі ці ўласныя імправізацыі”, – так згадваў пра незабыўныя гады вучобы былы вучань гімназіі Яўген Скурко, у будучым вядомы беларускі паэт Максім Танк. Інтэрнат той размяшччаўся на Віленскай вуліцы і ўяўляў сабой нязграбную двухпавярховую мураванку. Была ў гімназії

і моцная камсамольская арганізацыя. Яе актыўісты праводзілі сходкі, пісалі ад рукі адозвы, улёткі, рэвалюцыйныя лозунгі і заклікі, распаўсюджвалі нелегальную літаратуру, вывешвалі на камуністычныя святы чырвоныя сцягі і г.д. Камсамол аказваў вялікі ўплыў на гімназісташу, mestачковую моладзь і жыхароў навакольных вёсак.

Вучні гімназіі жылі актыўным культурным і грамадскім жыццем. У гімназіі быў вельмі добры хор вучняў і выкладчыкаў, якім кіраваў Язэп Гаўрылік. Чалавек апантаны, добры арганізатор, выдатны знаўца беларускай культуры, ён карыстаўся вялікім аўтарытэтам сярод гімназісташу. Выкладаючы беларускую літаратуру, заахвочваў моладзь да паэтычнай творчасці, сам складаў песні і рамансы, прыгожа спяваў. Усе культурныя і патрыятычныя мерапрыемствы пачыналіся і заканчваліся беларускімі гімнамі “Ад веку мы спалі” і “Мы выйдзем шчыльнымі радамі”. Ставіліся спектаклі беларускіх драматургаў. Найбольшай папулярнасцю карысталіся п'есы “Збынтэжаны Саўка” Леапольда Родзевіча, “Страхі жыцця” Францішка Аляхновіча, “Паўлінка” Янкі Купалы і інш. Надзвычай урачыста праходзілі святкаванні 25 сакавіка – дня абвяшчэння незалежнасці Берарусі. Вучні апраналіся ва ўсё самае лепшае, на грудзях красаваліся бела-чырвона-белыя банты. Заўсёды нехта з выкладчыкаў ці вучняў выступаў з дакладам на тэму дня, вельмі ўрачыста праходзіла мастацкая частка імпрэзы. Спектаклі і канцэрты праходзілі ў вялікай стадоле, якая належыла Ліпману. У гэтай стадоле, якая адыгрывала ролю своеасаблівой тэатральнай залы для тагачасных Радашковічаў, у 1913 годзе была паставлена “Паўлінка” Я. Купалы. Найлепшымі акцёрамі гімназіі былі настаўнікі **Язэп Гаўрылік і Лідзія Ліманоўская**, а з гімназісташу – **Ганна Куніцкая і Фелікс Вольскі**.

Першы выпуск навучэнцаў адбыўся ў 1924 годзе, тады навуку скончылі 11 чалавек. А гэта: **Багданскі Язэп, Багданскі Уладзімір, Альперовіч Вульф, Абрамчык Мікалай, Вайсборт Нохім, Ізыгzon Бенцалел, Кагановіч Оля, Лапідус Mіра, Уласовіч Вера, Шапіра Хаім, Шэйсэнвол Хаім**. Шмат хто з былых вучняў пазней паступіў у вышэйшыя навучальныя ўстановы Польшчы, СССР, Францыі, Чэхаславакіі. У жаночым інтэрнаце метадысткамі была арганізавана дружына скайтаў. Пры гімназіі працавалі гісторыка-краязнаўчы і літаратурны гурткі. Вось як апісвала момент паэтычнага нараджэння М. Танка быная вучаніца гімназіі Людміла Дэмітрыеўна Грышкевіч (Люся Валынец): “Аднойчы выкладчык беларускай літаратуры Язэп Гаўрылік даў нам класнае сачыненне на тэму “Чатыры пары года”. І вось мы напісалі яго. Праз які тыдзень настаўнік прынёс у клас сышткі з сачыненнямі. Аказалася, што Яўген Скурко ўсё сачыненне напісаў вершам. Гэта сачыненне, як лепшае ў класе, зачытаў на уроку Язэп Іванавіч. Аўтар сачынення расказваў аб сялянскай працы і яе цяжкасцях ва ўсё поры года. Памятаю апошнія, заключныя, радкі гэтага верша:

Селяніну толькі знай,
Жні, касі і засявай.

З того часу мы нейкім іншымі вачыма пачалі глядзець на свайго сябра, высокага хударлявага хлопца ў даматканай вopратцы. Павага да яго хутка расла. Ён пісаў шмат вершаў. Даводзілася Яўгену выступаць з уласнымі вершамі і на школьніх вечарах, канцэртах самадзейнасці". Дарэчы тут будзе сказаць і пра тое, што для тых навучэнцаў, хто спрабаваў свае сілы ў літаратуры, выдаваўся рукапісны часопіс "Колас", а потым "Гудок".

Мелі гімназісты і сваю форму. Дзяўчынкі наслі карычневыя сукенкі, чорныя фартушкі, на рукаве быў шаўрон з бела-чырвона-белых колераў. На галаве наслі берэты з металічнай кукардай, дзе былі напісаны літары "РБГ" (Радашковіцкая беларуская гімназія). Хлопцы былі апранутыя ў шэрэя ка-шулі-касавароткі, падперазаныя дзягамі з літарамі на спражцы "РБГ", чорныя штаны навыпуск, на галаве наслі шапкі з бліскучым брыльком, акаймаваныя бела-чырвона- белай стужкай з металічнай "Пагоній" пасярэдзіне.

Паступова гімназія становілася на ногі. У газеце "Сын беларуса" за 21 жніўня 1924 года можна прачыгтаць такую інфармацыю: "У Радашкоўскай беларускай гімназіі. Заснаваная ў 1922 годзе беларуская гімназія ў Радашковічах пачынае расці і ўзмацоўвацца. Лік вучняў з кожным годам павялічваецца. На сёлетні вучэбны год атрымана канцэсія і на прыгатаваўчую клясу, што дасць магчымасць засяляць гімназію адпаведні падгатаванымі вучнямі.

Дзякуючы пэўнаму абнаўленню вучыцельскіх сіл (запрошаны ў гімназію вучыцялі: Красінскі, Тышкевіч, Якубёнак і інш.) выкладанне ўва ўсіх клясах і па ўсім предметам будзе адбывацца ў беларускай мове.

У звязку з добрай пастаноўкай навуковай стараны гімназіі пайстае надзея на атрыманне ў гэтым школьнім годзе (1924/25) права выдаваць абсэльвентам Радашкоўскую гімназію атэстаты спеласці."

Праўда, не ўсё адбывалася так, як хацелася. Па нейкай прычыне не прыехаў працаўцаў у гімназію выдатны педагог і калекцыянер твораў мастацтва, адзін з заснавальнікаў Беларускай драматычнай майстроўні ў Вільні Мікола Красінскі, а праз нейкі час ён увогуле перабраўся ў Мінск, думаючы, што там "будуецца беларускі дом". Не прыехаў і Якубёнак Рыгор, які паехаў у Клецк і стаў там дырэктаром беларускай гімназіі.

Усё ж Радашковіцкая беларуская гімназія імя Ф. Скарыны становілася не толькі цэнтрам асветы, але і Цэнтрам беларускай культуры нашага рэгіёна. Гэта вельмі не падабалася польскім уладам, якія наладжвалі розныя праверкі, ператрусы, накладвалі штрафы.

У 1926 годзе па запрашэнню Уласава ў гімназію прыехаў працаўцаў настаўнікам малявання Язэп Драздовіч. Была створана мастацкая студыя, якую пачалі наведваць найбольш таленавітые гімназісты. Спецыяльна для гімназіі Язэп Драздовіч намаляваў першы ў гісторыі выяўленчага мастацтва партрэт Скарыны. Праз нейкія тры-чатыры месяцы была наладжана вялікая мастацкая выставка, у якой прынялі ўдзел вучні гімназіі на чале са сваім настаўнікам.

Тут Язэп Драздовіч выставіў сваю выдатную алегарычна-сімвалічную працу “Дух цемры”, партрэты Скарыны, Цёткі, Бурбіса і Фелікса Стаскевіча. Па агульнаму меркаванню, найбольш удалымі атрымаліся партрэты Стаскевія і Цёткі. У Радашковічах мастак працягваў працу над гісторычным раманам “Гарадольская пушча”. У 1927 Драздовіч вярнуўся ў Вільню.

На працягу існавання гімназіі некалькі разоў мяняліся і выкладчыкі. Некаторыя пераходзілі мяжу і траплялі ў СССР, іншыя выязджалі ў Вільню. На працягу пяці апошніх гадоў дырэктарам гімназіі працаваў **Стаскевіч Фелікс Іванавіч**. Гэта быў чалавек высокай культуры, адданы баец беларускага адраджэння. Сярод тых, хто пазней працаваў у гімназіі і пакінуў прыкметны след у душах навучэнцаў, былі **Дука Іван Іванавіч** (матэматыка), **Чарняўскі Мікалай Ігнатавіч** (фізіка), **Шчасновіч Ніна Кандратаяна** (нямецкая мова, гісторыя), **Тышкевіч Кастусь Геранімавіч** (беларуская мова), **Маліпан-Гаўрылік Ванда** (паланістыка).

Па ініцыятыве Уласава ў 1926 годзе пры гімназіі былі адчынены курсы для настаўнікаў беларускіх пачатковых школ. Трэба сказаць, што ў той час, паводле польскай статыстыкі, на тэрыторыі Віленскага і Навагрудскага ваяводстваў існавала 2164 польскія школы. А лік беларускіх выглядаў такім чынам: у Віленскім ваяводстве ўрадавых беларускіх школ было 11, прыватных – 3, польска-беларускіх – 11. У Навагрудскім ваяводстве ўрадавых беларускіх школ – 10, прыватных – 1, польска-беларускіх – 26. Усіх беларускіх і польска-беларускіх школ у двух ваяводствах было 69. Калі дакладна падлічыць колькасць насельніцтва тых ваяводстваў, то атрымоўвалася, што адна польская школа прыпадала на 500-600 чалавек, а адна беларуская школа – на 10000 чалавек. Да гонару нашага краю, з той міэрнай колькасці беларускіх школ 10 прыпадае на наш раён. Яны працавалі ў такіх вёсках, як Цюрлі, Гарадзілава, Залессе, Заскавічы, Літва, Маркава, Насілава, Сыцэвічы, Максімаўка і Радашковічы (апошняя дзве былі прыватныя).

Узгаданыя курсы шмат давалі настаўнікам у сэнсе іхнай падрыхтоўкі і нацыянальной самасвядомасці. Дырэктарам курсаў быў прызначаны выдатны беларускі дзеяч **Браніслаў Тарашкевіч**, які часта прыязджаў у той час ў Радашковічы, бо там жыла яго жонка з маленъкім сынам. Акрамя ўсяго вышэйназванага, курсы рыхтавалі кадры будучых сакратароў і кіраўнікоў Грамады.

Улетку 1927 года пры Радашковіцкай беларускай гімназіі былі адчынены курсы для выкладчыкаў Віленскай, Наваградской і Клецкай беларускіх гімназіяў. Кіраўніком курсаў быў **Сяргей Паўловіч**, выдатны педагог і грамадскі дзеяч, а выкладчыкамі Вінцэнт Жук-Грышкевіч, Ігнат Дварчанін і іншыя. У 1928 годзе беларускую гімназію польскія ўлады зачынілі. “Dziennik Wilenski” (№ 212) паведамляў, што Радашковіцкая беларуская гімназія зачынена адміністрацыйнай уладай і не будзе працаваць. Такую пастанову адміністрацыя

зрабіла па наступных прычынах: 1) м. Радашковічы знаходзяцца на значнай адлегласці ад больш-менш значных культурных пунктаў і не можа адпаведна ўтрымоўваць сярэднюю школу; 2) узровень педагогічнай кваліфікацыі настаўніцкага персаналу не адпавядае патрэбнаму ўзроўню; 3) гімназія не мае патрэбнага для сярэдняй школы інвентару. Зачыніўшы гімназію, польскія ўлады запатрабавалі заплаціць прафсаюзныя гроши за настаўнікаў, а ўлічваючы той факт, што заснавальнікам гімназіі быў А. Уласаў, то і разлічвацца павінен быў ён, а сума складала 360 злотых (гроши па тым часе вельмі вялікія). І як пісала ў сваіх успамінах жонка Уласава, “Аляксандр Мікітавіч узяў кайстру хлеба, сала і пайшоў у Маладзечна – адседжваць даўгі”.

Той жа “Dzieciak Wilecski” (№ 214) пісаў, што Віленскі школьнны кураторыум “прыняў пад увагу просьбу беларускага сенатара А. Уласава, даўшы яму канцэсію на кіраванне беларускай семікласнай пачатковай школы ў Радашковічах замест зачыненай беларускай гімназіі”.

Але гэта была чарговая польская хлусня. Такая школа ніколі не была ўжо адчынена ў Радашковічах. Польскія акупацыйныя ўлады, як агню, баяліся аббуджэння нацыянальнай самасвядомасці беларускага народа і таму нахабна і цынічна ішлі на розныя правакацыі і падтасоўкі. Гэта датычылася і высноў, якія былі зроблены пры закрыцці гімназіі ў 1928 годзе. Хіба можна ўсур’ёз успрымаць такія тлумачэнні, як “размяшчэнне гімназіі на значнай адлегласці ад больш-менш значных культурных пунктаў” або “адсутнасць патрэбнага для сярэдняй школы інвентару”. Усё гэта рабілася толькі для таго, каб знішчыць так ненавісную ўладам школьнную ўстанову і замест яе адчыніць польскую, каб пазней гаварыць аб tym, што “беларускі народ з радасцю ідзе ў польскую школу і не жадае надуманай беларускай”. Па падліках Аляксандра Уласава, гімназію скончылі 120 вучняў, а займалася ў ёй за ўсю яе даволі кароткую гісторыю звыш 860 чалавек.

Такі летапіс жыцця гэтай славутай навучальнай установы, якая так шмат зрабіла для беларускага народа і яго культуры. Былы вучань гімназіі пісаў: “Я паступіў у Радашковіцкую гімназію ў 1924 годзе. Вельмі цяжка было вучыцца ў той час сялянскай беднаце. А вучыцца хацелася, хацелася пазнаць глыбей сэнс жыцця. Мне дапамаглі з аплатай за навуку, а я даў слова вучыцца на добра і выдатна. І слова стрымаў... Яшчэ ў памяці застаўся гімназіяльны хор, якім кіраваў настаўнік Язэп Гаўрылік. Часта ў інтэрнат прыходзіў сенатар Уласаў, які часамі памагаў слабейшым вучням выконваць дамовыя заданні па матэматыцы. Гэта дзякуючы яму была адчынена беларуская гімназія ў Радашковічах, якая была кузьняй, дзе кавалася і гарставалася моладзь у нацыянальным духу.”

На адным старым фотаздымку рукой былога вучня гімназіі былі напісаны слова: “У часы радасці ці гора аб нас успамяніце”. Словы ўспрымаючыя як запавет, як зварот да нас, нашчадкаў, і таму мы з радасцю выконваем гэту просьбу.

Дырэктары.

Вернікоўскі Аляксандр Львовіч (1884 – 1984) – беларускі грамадскі і культурны дзеяч, праваслаўны святар, педагог. Нарадзіўся ў Вільні ў сям’і пасломшчыка. Скончыў Віленскае Андрэйскае духоўнае вучылішча і Казанскую духоўную акадэмію са ступенню канцыдата багаслоўя. Працаваў канцылярскім служачым Казанскай кантрольнай палаты, намеснікам інспектара Тульскай духоўнай семінарыі, дзе адначасова выкладаў французскую і німецкую мовы. У 1922 годзе вярнуўся на Беларусь. Працаваў псаломшчыкам на Беласточчыне, дырэктарам Радашковіцкай беларускай гімназіі імя Ф. Скарыны, настаўнікам гісторыі, царкоўных спеваў і беларускай мовы у Віленскай праваслаўнай духоўнай семінарыі. Нейкі час жыў у Беластоку, а ў час другой сусветнай вайны ў Мінску, дзе служыў настаяцелем Свята-Петрапаўлаўскай царквы на Нямізе. У 1945 годзе быў арыштаваны савецкімі органамі быспекі. Пакаранне адбываў на Урале, Сібіры, Казахстане. На Беларусь вярнуўся ў 1950 г. Працаваў настаяцелем праваслаўных прыходаў Гродзеншчыны і Міншчыны. Памёр і пахаваны ў Оршы.

Стацкевіч Фелікс Іванавіч (2.12.1879 – 21.06.1967) – беларускі грамадскі і культурны дзеяч. Нарадзіўся ў Шчучыне ў інтэлігэнцкай сям’і. Скончыў Пецярбургскую гімназію. А потым вучыўся на юрыдычным факультэце універсітэта. Адзін са стваральнікаў Беларускай Сацыялістычнай Грамады. З 1923 – выкладчык лацінскай мовы, а затым дырэктар Радашковіцкай гімназіі. У 1928 годзе вярнуўся ў Вільню, дзе быў абрани старшинёй Галоўнай управы Таварыства беларускай школы. Рэдактар часопіса “Беларускі летапіс”. Памёр і пахаваны ў Вільні.

Выкладчыкі.

Вернікоўскі Тодар Міхайлавіч (1861 – 1935(?)) – беларускі грамадскі дзеяч. Нарадзіўся ў мястэчку Дудзічы на Міншчыне. Вучыўся ў тэхналагічным інстытуце, на курсах гаспадаркі, садоўніцтва і агародніцтва ў Пецярбургу. Займаў розныя пасады ў Радзе БНР. З 1922 – у Радашковічах. Працаваў адміністраторам, выкладчыкам геаграфіі ў гімназіі. З 1926 года ў Вільні. Быў рэдактарам беларускай газеты “Грамадзянін”. У 1930-х абрани старшинёй Беларускага праваслаўнага камітэта па беларусізацыі царквы. Адзін з кіраунікоў Беларускага культурна-асветнага таварыства “Прасавета”. Далейшы лёс невядомы.

Драздовіч Язэп Нарцызавіч (1888 – 1954) – беларускі мастак, пісьменнік, астраном, педагог. Нарадзіўся ў засценку Пунькі на Глыбоччыне ў сям’і малазямельнай шляхты. У 1906 годзе паступіў у Віленскую мастацкую школу прафесара І. Трутнева. Афармляў беларускія кнігі і часопісы. Працаваў настаўнікам беларускіх школ на Віленшчыне. З 1926 – у Радашковічах. Працаваў выкладчыкам малевання ў мясцовай гімназіі. У 1927 годзе вярнуўся ў Вільню. Памёр і пахаваны на сваёй радзіме.

Тышкевіч Канстанцін Геранімавіч (1904 – 1975) – беларускі грамадскі дзеяч, педагог. Нарадзіўся ў в. Цішкаўшчына на Маладзечаншчыне. Скончыў настаўніцкую семінарыю. Быў дырэктарам беларускай гімназіі ў мястэчку Гарадок каля Маладзечна. З другой паловы 20-х гадоў працаўваў выкладчыкам Радашковіцкай гімназіі. З сярэдзіны 50-х – у Вільні. Заслужаны настаўнік Літоўскай ССР. Памёр і пахаваны ў Вільні.

Гаўрылік Язэп Емяльянавіч (25.03.1893 – 11.11.1937) – беларускі грамадскі і культурны дзеяч, педагог. Паходзіць з Вілейшчыны. Скончыў Віленскую двухкласную настаўніцкую школу і Барунскую настаўніцкую семінарыю. Быў адным са стваральнікамі Радашковіцкай гімназіі, дзе выкладаў беларускую мову і спевы. Адзін з кіраўнікоў нацыянальна-вызваленчага руху на Маладзечаншчыне. З 1932 года ў СССР. Пралацаваў загадчыкам сектара Народнага камісарыята асветы БССР. Рэпрэсаваны. Загінуў на Салаўках.

Чарняўскі Мікалай Іванавіч (22.05.1883 – 2.03.1926) – беларускі педагог, грамадскі дзеяч. Паходзіў з Віленшчыны. Скончыў настаўніцкую семінарыю і настаўніцкі інстытут. З сярэдзіны 20-х у Радашковічах. Выкладаў фізіку ў беларускай гімназіі. Памёр і пахаваны ў Радашковічах на праваслаўнай частцы могілак.

Кароль Сымон Вікенцьевіч (19.05.1888 – 15.04.1946) – беларускі педагог, грамадскі дзеяч. Нарадзіўся ў в. Даўбені на Валожыншчыне. У 1906 годзе скончыў Барунскую царкоўна-настаўніцкую школу і быў накіраваны ў Вільню, дзе працаўваў настаўнікам у царкоўна-прыходской школе. У 1910 годзе пазнаёміўся з Янкам Купалам і далучыўся да беларускага нацыянальна-вызваленчага руху. Супрацоўнічаў з беларускім перыядычным друкам. У 1914 годзе скончыў Віленскі настаўніцкі інстытут і быў накіраваны ў Івянецкае вышэйшае пачаткове вучылішча на пасаду выкладчыка спеваў. З 1923 – у Радашковічах, дзе нейкі час выкладаў беларускую мову і адначасова выконваў абязязкі інспектара гімназіі. З 1929 – у Вільні. Пралацаваў настаўнікам у Віленскай беларускай гімназіі, настаўніцкай семінарыі імя Ф.Багушэвіча, спявалі у хоры Рыгора Шырмы. Нейкі час быў старшынёй Таварыства беларускай асветы, а таксама адказным рэдактарам часопіса “Родны Край”. Памёр у Вільні і пахаваны на праваслаўных могілках на Ліпаўцы.

Bучні.

Абрамчык Мікалай Сымонавіч (16.08.1903 – 6.05.1970) – беларускі палітычны і грамадскі дзеяч. Скончыў гімназію імя Скарыны і Пражскі палітэхнічны інстытут. Жыў у Францыі, дзе кіраваў Хаўрусам беларускіх работнікаў. Быў рэдактарам беларускага часопіса “Рэха”. У канцы красавіка 1948 года быў абраны прэзідэнтам Рады БНР на эміграцыі. Памёр і пахаваны ў Парыжы.

Сеўба Аляксей Сымонавіч (1906 – 1940(?)) – беларускі мастак. Скончыў гімназію, а 15 верасня 1926 года паступіў на мастацкі факультэт Віленскага ўніверсітэта. Вядомы як графік і жывапісец. Далейшы лёс невядомы.

Кіслевіч Мікола – нарадзіўся ў 1905 годзе ў мястэчку Гарадок на Маладзечаншчыне ў сям’і інтэлігентаў. У 1924 годзе скончыў гімназію і паступіў у Віленскі юніверсітэт на мастацкі факультэт. Пісаў краявіды, партрэты, нацыорморты.

Скурко Яўген Іванавіч (Максім Танк)(17.09.1912 – 7.08.1995) – народны паэт Беларусі. Паходзіў з Мядзельшчыны. У 1928 годзе паступіў вучыцца ў гімназію, але быў выключаны за ўдзел у камсамольскай арганізацыі. У гімназіі сфармаваўся як асока і паэт. Пахаваны на радзіме.

Рудзь Максім (20.12.1910 – 13.02.1979) – беларускі дзеяч эміграцыі. Нарадзіўся ў в. Сыцэвічы на Маладзечаншчыне. Скончыў гімназію і тэхнічную школу ў Вільні. Актыўны ўдзельнік беларускага нацыянальнага руху. З 1944 – на эміграцыі. Жыў у горадзе Бэдфорд у Англіі. Памёр у Лондане і пахаваны на могілках Мартлейк.

Пецюкевіч Мар'ян Язэпавіч (1904 – 1983) – беларускі этнограф, грамадскі дзеяч. Нарадзіўся ў вёсцы Цяцеркі на Віленшчыне ў сялянскай сям’і. Скончыў польскую пачатковую школу. Быў вучнем Віленскай беларускай гімназіі, а ў 1927 паступіў у Радашковіцкую гімназію, якую паспяхова скончыў у наступным годзе. Выпускнік гуманітарнага факультета Віленскага юніверсітэта. Нейкі час быў дырэктарам Віленскага беларускага музея імя І.Луцкевіча. У канцы 40-х рэпрэсіраваны. З 1957 – у Польшчы. Аўтар кнігі “У пошуках зачараўаных скарабаў” (Вільня, 1998). Памёр і пахаваны ў горадзе Торуні.

Вольскі Фелікс (15.05.1906 – 9.11.1988) – удзельнік беларускага нацыянальна-вызваленчага руху. Паходзіў з Радашковічаў. У 1926-28 гадах вучыўся ў беларускай гімназіі, а затым на каморніцкіх курсах у Вільні. Працаваў каморнікам у родным мястэчку. Памёр і пахаваны ў Радашковічах на каталіцкай частцы могілак.

Касмовіч Змітрап (22.03.1910 – 23.04.1991) – беларускі грамадскі дзеяч, выдавец. Скончыў гімназію, пасля чаго паступіў у палітэхнічны інстытут у Бельгіі. Быў сябрам Міжнацыянальнай студэнцкай арганізацыі ў Празе. З 1931 па 1939 гады працягваў вучобу ў вышэйшых навучальных школах Бельгіі і Югаславіі. У верасні 1939 вярнуўся на Беларусь. Быў абраним дэпутатам на Народны сход у Беласток, а таксама народным дэпутатам у Вярхоўны Савет БССР. У час вайны актыўна супрацоўнічаў з нямецкім акупацийнымі ўладамі. З 1944 – на эміграцыі. Жыў у Нямеччыне. Сябра Беларускай Цэнтральнай Рады. З 1954 года – рэдактар беларускага палітычнага часопіса “Барацьба” (выйшла звыш 150 нумароў). Памёр і пахаваны ў Штутгарце (ФРГ).

У кнізе Арсения Ліса “Вечны вандроўнік” ёсць інфармацыя аб tym, што ў Радашковіцкай беларускай гімназіі вучыліся паэт Алесь Мілюць і журналіст, аўтар кнігі “Маё маўклівае сэрца” Якуб Місько. На вялікі жаль, знайсці пацвярджэнне гэтым фактам не ўдалося і таму даводзіцца абапіраецца на аўтарытэтнае слова нашага слыннага даследчыка. Акрамя гэтага вядо-

ма і тое, што ў гімназіі вучыліся хлопцы і дзяўчата з былой Віленшчыны, біяграфічныя звесткі пра якіх вельмі скупыя альбо цалкам адсутнічаюць. Гэта – Шнэйдар Пётра, Уласевіч Вера, Буркевіч Уладзімір, Шлойда Пётра, А.Шарамет, Бізюк, Таўпека, Ганна Абрамчык ды іншыя. У заключэнні гэтага матэрыялу хочацца звярнуцца да ўсіх, хто хоць што-небудзь ведае пра лёсы быльых вучняў Радашковіцкай беларускай гімназіі імя Ф.Скарыны, з просьбай паведаміць аўтару гэтага матэрыялу маючую інфармацыю на адрес: 222310 г.Маладзечна-4, а/с 35.

P.S.

Пасля таго, як артыкул “Час надзеі” быў закончаны, знайшліся вельмі цікавыя дакументы:

Успаміны Веры Андрэеўны Тарашкевіч-Ніжанкоўскай, пляменніцы А.Уласава;

Некаторыя матэрыялы з архіва КДБ, якія датычаць жыцця і дзейнасці А.Уласава і цяпер знаходзяцца ў Вілейскім краязнаўчым музеі;

Дакладная запіска святара А.Мірановіча ад 22 верасня 1912 года.

Улічваючы важнасць гэтых дакументаў, змяшчаем іх цалкам, не даючу пры гэтым ніякіх тлумачэнняў, пакідаючы на меркаванне самога чытача.

Аляксандар Мікітавіч Уласаў (штырыхі да партрэта)

Мае ўспаміны пра А.Уласава.

Аляксандар Мікітавіч Уласаў, брат маёй маці, нарадзіўся ў 1874 г. у Вілейцы ў вялікай сям'і начальніка павятовай пошты.

Пакуль Мікіта Уласаў не купіў невялікі маёнтак – Мігаўку каля Радашковіч, дзеці Уласавых праводзілі лета ў дзеда па матцы – Адама Канчэўскага ў Рэчках.

Мікіту Уласава перавялі ў Вільню, дзе ён працаўаў да 1885 года і затым - у Пінск.

У Пінску Аляксандра аддаюць у духоўнае вучылішча экстэрнам, але пасля смерці бацькі ўся сям'я перабіраецца ў Мінск, а хлопца пераводзяць у рэальнае вучылішча. Вучылішча ён скончыў у 1899 г. і паступіў у Рыжскі палітэхнікум. У тыя часы студэнты маглі здаваць экзамены, калі хто хацеў, і навука зацягвалася часамі на доўгія гады. Гэта быў так званыя “вечныя студэнты”.

Дзядзька таксама не вельмі спяшаўся канчаць навуку, тым больш, што ён захапіўся рэвалюцыйным рухам і браў удзел у хваляваннях студэнтаў і рабочых.

У 1905 г. Саша, як мы звалі дзядзьку, уступіў у Беларускую Рэвалюцыйную Грамаду.

Пасля смерці маткі ў 1908 годзе Аляксандар Мікітавіч сплаціў сваім 4 братам іх частку за Мігаўку і, аддаўшы Мігаўку ў арэнду, ліквідаваў памалу

даўгі.

Падчас прадвыбарнай кампаніі ў “Государственную Думу” дзядзька распаўсюджаў рэкламацыі прыціў угодных дзяржаве кандыдатаў. Пасля мітынгу ў Радашковічах паліцыя мелася яго арыштаваць, але, папярэджаны, ён змыўся, і пакуль выбары не прыйшлі, дзядзька вандраваў на веласіпедзе па знаёмых у ваколіцах Мінска.

У 1906 г. ён арганізаваў разам з братамі Луцкевічамі ў Вільні рэдакцыю часопіса “Наша Ніва”, стаў яго адказным рэдактарам. Пры сваёй “обломовіціне” дзядзька меў талент арганізатора, умеў захапіць сваім ідэямі, сваім гумарам других. Матэрыйальная цяжкасці яго не пужалі, бо ён умеў укладацца і ў мінімальныя выгоды.

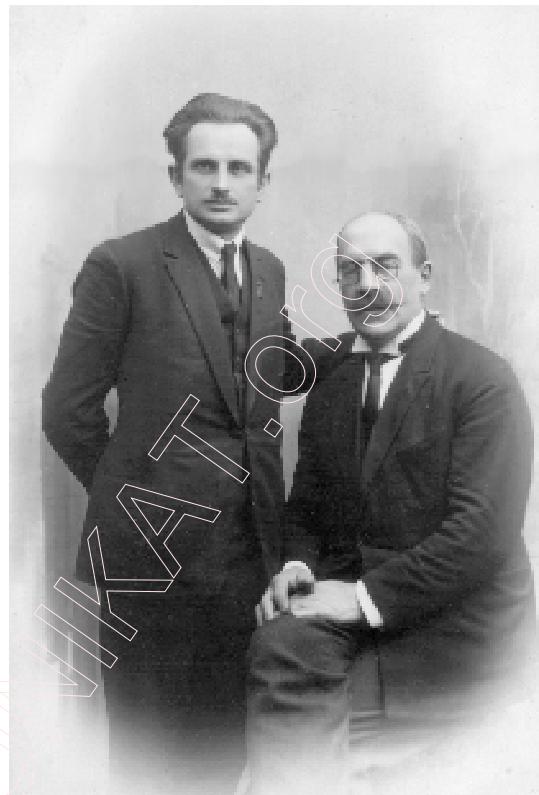
У рэдакцыі працаваў і Колас, удзельнічалі Купала, Бядуля, Цётка і іншыя. Там упершыню пазнаёміўся з беларускім рухам і малады Браніслаў Тарашкевіч, будучы яшчэ гімназістам.

Асабіста грошай у дзядзькі ніколі не было, а даўгou хапала, але і да гэтага дзядзька адносіўся па-філасофску.

“Нашу Ніву” часта канфіскоўвалі, а за адзін нумар Саша адседзіў у Бабруйскай крэпасці два ці тры месяцы.

У 1912 г. Аляксандр Мікітавіч пераказаў рэдакцыю “Нашай Нівы” Купалу, а сам пераехаў у Мінск арганізоўваць выданне часопіса “Саха”. Дзеля гэтага, як ён піша ў сваіх успамінах, “... трэба мець: пакой, колькі скрынак замест крэслаў і сталоў, прымус, чайнік і пабольш энтузіязму...”.

Калі рэдакцыя ўжо мела вялікае памяшканне, у ім збіраліся беларуская маладзь, рабочыя, інтэлігенцыя, якія пелі, танцавалі, ладзілі пастаноўкі,

*Андрэй Снітка і Аляксандр Уласаў.
Варшава. 1935.*

батлейку.

Сабраўся аматарскі тэатральны гуртак. Адна з груп прыехала ў 1913 годзе ў Радашковічы, дзе паставіла “Паўлінку”. Адпачывалі гэтыя артысты ў Мігаўцы, куды прыехаў і Купала.

У той жа дзень у Радашковічах Саша і мой бацька (Андрэй Снітка) арганізавалі выставу тканін, гародніны, збожжа і скайніны. За лепшыя экспанаты даваліся прэміі. Да гэтай выставы мастак Эр. Осіпавіч Сукоўскі намаляваў некалькі прыгожых плакатаў.

Пачалася вайна. Аляксандра Мікітавіча мабілізавалі. Уся наша сям'я выехала на Украіну, і спаткаліся мы ўсе толькі ў 1922 г.

Дзядзька зноў быў поўны энтузіязму. Ён арганізоўваў у Радашковічах ТБШ і дабіваўся дазволу адчыніць у Радашковічах беларускую гімназію імя Скарбыны. Пакуль ён дабіўся гэтага дазволу, яго – спачатку польскія ўлады – саслалі на некалькі месяцаў у канцэнтрацыйны лагер “Стшалково”. Але гімназія пачала працаваць з 1922 г. Саша быў улюблёны ў моладзь, Радзіму, прыроду, спорт.

Адкрыўшы гімназію, ён даваў магчымасць зацікавіць усім гэтым моладзь, магчымасць вучыцца і гартаўвацца ў культурным, нацыянальным, рэвалюцыйным духу.

А моладзь з’ехалася з усёй ваколіцы: Ракава, Смаргоні, Вілейкі, Куранца і г. д. Моладзь у той час мела вялікую прагу да ведаў. За час існавання гімназіі ад 1922 па 1929 гады скончыла яе 120, а прашло праз яе 860 вучняў.

У 1925 г. летам пры гімназіі дзядзька арганізоўваў курсы для настаўнікаў беларускіх пачатковых школ. Дырэктарам курсаў быў Б.А. Тарашкевіч, які выкладаў гісторыю. Курсы гэтыя фактычна былі падрыхтоўкай кадраў сакратароў гурткоў Грамады.

У час адкрыцця гімназіі дзядзьку па спісу нацыянальных меншасцяў выбралі ў польскі Сенат.

Калі ён не ў Варшаве і не заняты, як канцэсіянер па арганізацыі гімназіі і інтэрнату для прыезджай моладзі, ён адпачываў у Мігаўцы.

Яго ўлюблёнае месца (калі ўпала) – малы зашклёны ганак. У куце на прымусе кіпіць чайнік, на стале – хлеб і кавалак шынкі, а кругом – шмат кніг і газет. Дзядзька босы, у саматканай вопратцы, папівае гарбату, паліць папяросы і чытае. А вечарам да яго збіраюцца суседзі – сяляне і ён ім тлумачыць, што дзеецца на свеце. У яго была добрая бібліятэка, якой карысталіся вучні і суседзі.

У 1925 г. Аляксандра Мікітавіч ажаніўся. Ягоная жонка – Аляксандра Паўлаўна – узялася за гаспадарку, але таксама, любячы моладзь, у Мігаўцы ладзіла “ёлку”, спектаклі, танцы.

У 1927 г., пасля разгрому Грамады, дзеячы ТБШ у Вільні клікалі да сябе Сашу, каб ён дапамог наладзіць працу. Ён дабіваўся ў Ваяводстве дазволаў на

з'езды ТБШ, разам з Р.Г. Шырмай ездзіў на гэтыя з'езды.

Дзядзька не быў ні партыйны, ні нават грамадоўца, але і тыя, і другія яму давяралі як сумленнаму, шчыраму чалавеку.

Па другіх выбарах ён ужо не пападае ў Сенат. А ў 1929 г. польскія ўлады зачыняюць гімназію як “комунізуюшчу”.

Дзядзька застаецца “без дела”, ён неяк гасне. А калі 17 верасня ў Ра-дашковічы прыйшла савецкая ўлада, ён прыйшоў да мяне поўны энтузіязму, што цяпер будзе пісаць і друкавацца як эканаміст.

Ён паехаў у Маладзечна прапаноўваць сябе як журналіста ў рэдакцыю газеты, а адтуль яго паслалі ў МУС па дазвол на гэтую працу. Там яму прапанавалі напісаць сваю аўтабіографію, якую ён і напісаў на 17 старонках. З МУС ён трапіў адразу ў турму, а аўтабіографія фігуравала ў судзе як акт абвінавачвання. З Маладзечна дзядзьку перавялі ў Вілейку, ён атрымаў 5 гадоў і павезлі яго на Усход. Па дарозе, недзе ў Марыйскай АССР, ён памёр.

А жонка з 2 сынамі была саслана ў Казахстан. Пасля XXII з'езду партыі Аляксандра Мікітавіча рэабілітавалі. Аляксандра Паўлаўна змагла вярнуцца ў свой родны Гомель і атрымала персанальную пенсію.

Але гумару дзядзька не страціў і ў турме, бо вартаўнік турмы казаў Аляксандры Паўлаўне: “Такі вялікі? Вусаты? Дык ад яго расказаў рабоча ўся камера”.

Яго за гумар, арыгінальнасць, як за старога беларускага рэвалюцыянера любілі амаль усе беларусы і часта адведвалі яго ў Мігайцы. Там я і пазнала Браніслава Адамавіча Таращкевіча...

Да юбілею Адама Станкевіча ў жніўні 1939 г. дзядзька яму напісаў: “Я належу ўжо да старэйшага пакалення і барабаню пра беларусаў гадоў 50. Усе нашы павадыры на беларускай справе кар’еры не зрабілі. Жыццё іх горкае, мучаніцкае і ідуць яны не па кветках, а па калочках...”

Вера Ніжанкоўская.

Дакладная запіска айца Мірановіча ў паліцэйскае аддзяленне (арыгінал) аб выбарах у царскую думу выдаўца “Нашай Нівы” Аляксандра Уласава:

“Его высокопреподобию священнику Камень-Спасской церкви. Честь имею просить Ваше Преподобие немедленно сообщить председателю Вилейского уездного комитета, Радошковичскому благочинному К.Железовскому: 1. Кто из священников и прихожан вверенного Вам прихода избран уполномоченным от волости, входящей в район прихода; указать местожительство, имя, отчество, равно принадлежность к партии. 2. Иметь ввиду, что от мелких землевладельцев прошёл крайне левым издатель “Нашай Нівы” Александр Власов, который на выборах 20-го октября будет агитировать в революцион-

ном направлении, имея соучастником единомышленника крестьянина Андрея Рак-Михайловского, ввиду чего на Вас возлагается обязанность всячески воздействовать на уполномоченных из крестьян, дабы не подавали в Вилейке за Власова и Рака, а выбирали бы инспектора народных училищ Евстафия Семеновича Клешицкого. Запоздалое доставление сведений под номером один ляжет на Вашей ответственности.

*Сентября 22 дня 1912 г. Вилейка.
Благочинный священник А.Миронович."*

***Документы з архіва КДБ, якія знаходзяцца ў
Вілейскім гістарычна-краязнаўчым музеі***

Власов Александр Никитович, родился в 1874 году, уроженец Вильно, проживал в фольварке Миговка, Радошковичской волости, Молодечненского уезда, белорус, профессия – журналист-литератор, образование высшее, окончил Рижский политехникум, владеет немецким и английским языками.

Отец – Власов Никита, умер в 1887 году, работал почтовым чиновником.

Мать – Власова Елена, умерла в 1904 году.

Сестра – Снитко Елизавета Никитична, проживала в Радошковичах.

Жена – Власова Александра Павловна, 1899 года рождения, учительница, в 50-60 годы проживала в г.Гомеле, ул.Ватутина, д.8.

Дети – Олег и Дмитрий, 1926 года рождения.

В Миговке имел дом, 60 гектаров земли, хозяйство. Землю сдавал в аренду, доходов практически не имел, жил всегда в недостатке.

С 1914 по 1917 годы служил в царской армии в чинеunter-офицера технических войск.

В 1909 году осужден на 4 месяца за публикацию статьи по поводу роспуска Государственной Думы и казни террористов.

В 1906 году в Вильно начал издавать и редактировать первый белорусский журнал “Наша Нива”, за что неоднократно подвергался преследованиям. В работе над журналом принимали участие Я.Купала и З.Бядуля, который к тому же был учеником Власова. В 1914 году редактирование журнала передал Я.Купале. Сам же в Минске в 1912-14 годах основал сельскохозяйственный журнал “Соха” и детский - “Лучинка”. В работе “Лучинки” участвовала Тетка (Алоиза Пашкевич).

В 1918 году входил в состав Рады “БНР”.

После изгнания немецких и польских оккупантов остался в Минске, издавал журнал “Экономическая жизнь”.

В местечко Радошковичи вернулся в конце 1920 года. В 1921 году был арестован польскими властями, просидел месяц в тюрьме за организацию

белорусской гимназии в местечке Радошковичи. Освободившись, все же добился разрешения на работу гимназии, которая просуществовала до 1922 года. За период работы гимназию окончили 860 человек.

С 1923 по 1928 годы избирался в польский сенат от белорусов Виленского воеводства. В 1928 году организовал курсы учителей 4-х белорусских гимназий Западной Белоруссии.

В период 1927-28 годов поддерживал отношения с советским Посольством в Варшаве и представителями КПЗБ.

Принимал участие в деятельности “Белорусской Громады”, в 1924 году на судебном процессе защищал организаторов партии Тарашкевича и Островского.

В 1939 году, 16 октября, был арестован НКВД в городе Молодечно. Следствие длилось до июня 1940 года, дело было направлено на рассмотрение преславутого Особого Совещания. Власову вменялось в вину то, что он “работал членом ЦК контрреволюционной организации “Белорусской Громады”, состоял членом Рады в период немецкой оккупации, выполнял задачи немецких оккупантов. Как помещик жестоко эксплуатировал крестьян и батраков, являлся членом бывшего польского сената”. Решением Особого Совещания Власов А.Н. “как социально опасный элемент”, был отправлен в исправительно-трудовой лагерь сроком на пять лет. Находясь в лагере, в Новосибирской области, 11 марта 1941 года Власов А.Н. умер.

Судебная коллегия по уголовным делам Верховного суда БССР 6 января 1961 года пересмотрела дело А.Н. Власова – он был полностью реабилитирован.

В КОМИТЕТ ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ БССР

Я, Луцевич Владислава Францьевна, знаю гр-на ВЛАСОВА Александра Никитича с 1908 года. После окончания педагогических курсов с 1 сентября 1908 года я работала педагогом-воспитательницей в детских учреждениях города Вильно. Учреждения эти находились в ведении Общества попечительства о бедных г. Вильно. Помимо воспитательной работы в детских учреждениях, я принимала участие в организации вечерних кружков для рабочих. Участвовала в проведении различных вечеров белорусской молодежи и в это время познакомилась с представителями белорусской интеллигенции: Тёткой, Якубом Коласом, Янкой Купалой, З.Бядулей и Александром Власовым – первым редактором газеты “Наша Нива”.

Власов был инициатором многих молодежных затей, популяризатором всяческих начинаний. По его инициативе были организованы библиотечки, драмкружки, литературные вечера.

Александр Никитич Власов отличался простотой, остроумием, гуман-

ностю.

В то время Власов материально жил неважко (очень скромно). Часто посещал свой хутор Миговку (около Радошкович). Хозяйства у него никакого не было. Землю своего хутора сдавал в аренду. Власов был популярен как среди студенчества, так и среди крестьян. Его родословной я в то время не интересовалась, знаю только, что его племянница (дочь сестры) была женой Б.Тарашкевича (в период буржуазной Польши).

До 1914 года А.Н.Власов был редактором и издателем газеты “Наша Нива”. Потом Власов издавал и редактировал сельскохозяйственный журнал “Соха” и детский журнал “Лучинка”, главным литературным редактором которого была Тётка (Алоиза Пашкевич).

Во время империалистической войны (1915 г.) Власов был мобилизован в армию.

В сентябре 1915 года, в связи с приближением немцев к Вильно, я выехала в Москву.

В 1919 году, после объявления Советской Белоруссии, я вернулась в Минск, где работала в качестве инспектора детских учреждений.

В 1919 году я еще несколько раз встречалась с Власовым, который не-которое время редактировал “Соху” в Минске. Кажется, в начале 1920 года Власов переехал в Вильно, после чего я с ним связь потеряла.

24.08.58г. В.Луцевич

ОТНОСИТЕЛЬНО ВЛАСОВА А.Н.

За годы моей подпольной работы в Компартии Западной Белоруссии (1925 – 1938 гг.) я знал ВЛАСОВА А.Н. как деятеля белорусского национального движения в Польше, хотя, будучи нелегальным, лично знаком с ним не был и никогда с ним не встречался.

ВЛАСОВ А.Н. в 1922 г. был избран депутатом в польский сенат (вторая законодательная палата в буржуазно-помещичьей Польше) по избирательному списку кандидатов выставленных блоком национальных меньшинств (белорусских, украинских, еврейских и немецких буржуазных и мелкобуржуазных националистических партий) и пребывал сенатором до весны 1928 года, это значит, до роспуска сейма и сената. Оставаясь в лагере белорусского национального движения, он не был белорусским националистом, находился в оппозиции к польской буржуазной государственности и ее оккупационной политике в Зап.Белоруссии и не участвовал в антисоветских выступлениях. Причем эта его позиция укреплялась с годами, по мере обострения в Польше режима фашистской диктатуры пилсудчины и усиления оккупационного и национального гнёта в Западной Белоруссии.

Доказательством этого являлось то, что Власов А.Н. в 1926-28 гг. (годы подъема в Западной Белоруссии национально-освободительного движения) приближался в своих взглядах к этому движению и практически с ним со-

трудничал.

В частности, после разгрома пилсудчиками в начале 1927 года национально-освободительной организации “Белорусская крестьянско-рабочая Громада”, созданной и политически руководимой КПЗБ и ареста ее руководителей (Б. Таращекевича и др.), Власов А.Н. некоторое время возглавлял белорусскую культурно-просветительную организацию “Товарищество Белорусской школы” (ТБШ), оказывал помощь МОПРу.

В последние годы (в тридцатых годах) Власов А.Н. уже активно в политической деятельности не участвовал, а что конкретно делал, не знаю.

Вот и все, что я могу сказать о Власове А.Н.

Н.ОРЕХВО

член КПСС с 1920 г. п/б № 07054451 (в прошлом активный руководящий работник КПЗБ).

г.Минск 29 августа 1958 г.

КОПИЯ

КОМИТЕТ ГОСБЕЗОПАСНОСТИ БССР

гор. Минск.

от гр-ки, проживающей г.Гомель, областной, ул.Ватутина, 6,
А.П.ВЛАСОВОЙ

ЗАЯВЛЕНИЕ

1939 Г. 6-го октября органами МГБ был арестован мой муж ВЛАСОВ Александр Никитич и 26 ноября 1940 г. был осужден Особым Совещанием. Не доехав до лагеря, он умер в Новосибирске в 1941 г. 11 марта.

Я с детьми малолетними была выслана в Кузбасс на работу лесных разработок. Всё наше имущество, в том числе библиотека: учение К.Маркса, Энгельса, Ленина, полная энциклопедия довоенного издания, Вселенная и человечество все экземпляры, произведения всех русских классиков: Пушкина, Гоголя, Тургенева, Жуковского, Льва Толстого, Алексея Толстого, М.Горького, Чехова, Лескова, Гаршина, Мамина-Сибиряка, Некрасова, Кольцова, Грибоедова, Фонвизина, Криншка, Белинского, Шолохова, Шиллера-Михайлова, Одоевского, Островского драматурга, Достоевского, Ильи Эренбурга, Плещеева, Майкова, Куприна, Державина,Darvina, Островского Н., Чернышевского, Герцена, Тютчева, Синкевича Генр., Войнич; иност. в переводе: Шекспира, Гётте, Виктора Гюго, Дюма Алекс., Гейне, Вальтера Скотта, Дибро, Толковый словарь Даля Влад., Диккенса, Драйзера; труды Вальтера, Лесича, композитора Глинка М., Римский-Корсаков, Мусоргский, Бородин, худ. Айвазовский, Леонардо да Винчи, Репин, Васнецов, Шишкин, Перов, сочинения Брема, “История Великого княжества Литовского”, “История древняя”, “История средняя”, глобус, географическая карта 5 ч.с., учебники: английского, французского, немецкого, белорусского яз., физический кабинет: приборы для

опытов физических и химических первоначальной школы, книга “Молочное дело”: производство масла и сыра голандского и друг., “Огородничество и садоводство” Шредера; белорусская литература: Якуб Колас, Янка Купала, Тётка, Ядвигин Ш., Крапива, Бровка и друг.; белорусские пьесы; экономическая литература в большом количестве (я не помню чьи труды).

Муж мой имеет экономические труды. Его же издательство первого белорусского журнала “Наша Ніва” от 1906 г. – 1912 г. и других два журнала: “Соха” и “Лучинка”, изд. в Минске в 1912 – 1914 г.г.

Домашняя утварь: стеллажи для книг, этажерка, письменный стол, письменный прибор, кресло, книжный шкаф, три кровати деревянных, шкаф для платья со стеклом, туалетный столик, умывальник, большой стол раздвижной столовый, буфет, этажерка для посуды, диван, две портьеры, часы, стулья, большой диван, круглый, продолговатый стол из ясеневого дерева, два ломберных стола, кухонный стол, шкаф для кухонной посуды, ларь большой для круп и муки, кастрюли 6, мясорубка, центрифуга для пропуска молока большая 160 л. в час, часы вмсячме и много других необходимых кухонных вещей, лампы 4.

Все эти вещи были изъяты.

Прошу помочь возвратить.

Свидетели: ЯБЛОНСКИЙ Иван, ГРИЧАЛЬЧИК Владимир прожив. в Миговке бывш Радош, ВЛАСОВА А. Ковичского р-на в 1-2-х км. от Радошкович.

10.2.1961 г.

г.Гомель, Ватутина, 6.

**Копия верна: СОТРУДНИК КГБ ПРИ СМ БССР
(ВАЛЕТОВ)**

“28” февраля 1961 г.

**СОВЕРШЕННО СЕКРЕТНО.
СПРАВКА**

по следделу № 56204, по обвинению ВЛАСОВА Ал-дра Никитича.

ВЛАСОВ был арестован 16 октября 1939 года Оперативной Группой Молодечненского уезда, на основании поступивших материалов о том, что он являлся депутатом Польского Сейма и подозревается в шпионско-проводительской деятельности, активным организатором “Белорусской Громады” на территории Западной Белоруссии.

В результате проведенного предварительного следствия было установлено, что ВЛАСОВ, 1874 года рожд., уроженец г.Вильно, житель деревни Миговка Радошковичской волости, с высшим образованием, владеющий немецким и английским языками, происходит из мелко поместичьей семьи, владелец 60 десятин земли, являлся одним из активных организаторов контр-

революционной Белорусской Рады, состоял ее членом.

Будучи допрошен по делу, ВЛАСОВ о себе показал: в 1909 году он был судим царским судом на 4 месяца за статью в белорусской газете “Наша Нива” по поводу роспуска Государственной Думы и казни террористов.

В 1905-06 г.г. работал членом Центрального Комитета “Белорусской Громады”.

В 1912-13 г.г. издавал два журнала в г.Минске – сельскохозяйственный журнал “Соха” и литературный – “Лучинка”.

В 1914 г. был мобилизован в чине мл. унтер-офицера технических войск, где пробыл до 1917 года. После чего был уволен в запас по возрасту.

Перед немецко-польской оккупацией являлся членом Белорусской Рады. После изгнания оккупантов с территории Белоруссии, часть Белорусской Рады разбежалась, часть из них ушла с отступающими, ВЛАСОВ остался в г.Минске и принимал участие в работе журнала “Экономическая Жизнь”, который издавался Советом Народного.....

В Польшу возвратился в конце 1920 года и стал работать в хозяйстве, а также занимался организацией белорусской гимназии в Радошковичах. Окончившим гимназию, ВЛАСОВ способствовал в переезде в Советский Союз.

В 1923 году он был избран в Польский Сенат от Виленского воеводства. Сенатором пробыл до 1928 года.

В 1927 году он занимался организацией курсов учителей белорусских народных школ, часть из которых после окончания уехали в Советский Союз.

В 1928 году им были организованы курсы учителей 4-х белорусских гимназий в Западной Белоруссии, где обучали польскому языку, впоследствие все учителя, обучавшиеся у ВЛАСОВА, являлись активными громадовцами (т. е. участниками “Белорусской Громады”).

ВЛАСОВ всячески способствовал переправке в Советский Союз членов “Белорусской Громады”. Так, например, в 1932-33 г.г. он послал в Советский Союз председателю “Белорусской Громады” Волковыцкому человека по имени Василий (фамилию которого он сейчас не помнит). В 1933 году им также был переправлен в Советский Союз инспектор Виленской гимназии КРАСИЦКИЙ.

По показаниям ВЛАСОВА А.Н., в 1927-28 г.г. он был связан с посольством в Варшаве через Ульянова, а в 1933 г. – с КПЗБ через президента из Праги, имевшего псевдоним Степан.

По заявлению ВЛАСОВА, УЛЬЯНОВ из Советского посольства в Варшаве субсидировал и инструктировал политическую работу в Западной Белоруссии, а Степан в 1933 году поручил ему издавать газету “Белорусская Вильна”, на что ВЛАСОВУ было отпущено 150 тысяч злотых. Выход этой газеты в свет им не был организован.

В 1929 году на процессе активно защищал организатора “Белорусской

Громады" ТАРАШКЕВИЧА.

По показаниям ВЛАСОВА, он также был хорошо знаком с белорусскими писателями Янкой КУПАЛОЙ, Змитроком БЕДУЛЕЙ, которые якобы являлись его учениками. По его словам, Янка КУПАЛА, Якуб КОЛАС и Змитрок БЕДУЛЯ были втянуты им в редакцию журнала "Наша Нива", который возглавлял ВЛАСОВ.

В настоящее время по делу ВЛАСОВА следствие ведется в направлении вскрытия его практической связи с УЛЬЯНОВЫМ и предательской работы "Белорусской Громады".

НАЧ. УЕЗДНОГО ОТДЕЛА НКВД
ГОР. МОЛОДЕЧНО – СТ. ЛЕЙТЕНАНТ ГБ. -
/ МАРТЫНОВ/
№ _____
“ ” Февраля 1940 года.

СЕКРЕТНО
ОПРЕДЕЛЕНИЕ

6 января 1961 г. Судебная коллегия по уголовным делам Верховного суда Белорусской ССР в составе председательствующего АБУШКЕВИЧ и членов: КАСТУЗИК и ЗАЙЦЕВА рассмотрела в закрытом заседании протест Зам. Прокурора БССР на постановление Особого Совещания при НКВД СССР от 29 ноября 1940 г., по которому осужден, как социально-опасный элемент

ВЛАСОВ Александр Никитич, 1874 года рождения,
уроженец г. Вильно, белорус, б/п, имеющий высшее
образование, житель Радошковичского с/с – д. Миговка
к пяти годам заключения в исправительно-трудовом лагере.

В протесте ставится вопрос об отмене постановления Особого Совещания и прекращении дела производством.

Заслушав доклад члена суда КАСТУЗИК, заключение пом. Прокурора БССР т. ЮРЕЛЬ, поддерживающего протест, Судебная коллегия

установила:

По обвинительному заключению Власову вменено в вину то, что он в 1905 – 1906 г.г. являлся членом "Белорусской Громады".

В период немецко-польской оккупации являлся членом контрреволюционной Рады Белорусской Республики. С 1923 по 1928 г. являлся депутатом Польского Сената.

В 1929 г. на судебном процессе защищал врага белорусского народа Таращекевича, бывшего организатора "Белорусской Громады", с которым имел политическую и деловую связь.

Протест Зам. Прокурора БССР по данному делу подлежит удовлетворению по следующим основаниям:

Из материалов дела видно, что Власов был арестован "за шпионско-

прокураторскую деятельность”, однако в чем она конкретно выражалась, в постановлении на арест не указано.

Особое Совещание, не находя в материалах дела конкретной контрреволюционной деятельности Власова, осудило его как социально-опасный элемент, принимая во внимание, что он в прошлом являлся помещиком.

В процессе произведенной проверки по делу, установлено, что Власов имел причастность к так называемому Белорусскому национальному комитету, состоял членом “Белорусской Громады”, а затем сенатором Варшавского Сената, однако это не образует состава уголовного преступления. Тем более, что из материалов дела видно, что в 1909 г. Власов был осужден царским судом за прогрессивную деятельность и на этих позициях оставался до последнего времени. Власов являлся редактором газеты “Наша Нива”.

Из материалов проверки также видно, что организатор так называемой “Белорусской Громады” Тарашкевич, связь с которым на почве общности антисоветских взглядов вменялась в вину Власову, реабилитирован.

На основании изложенного, Судебная коллегия по угловым делам Верховного Суда БССР

О ПРЕДЕЛАМ:

Постановление Особого Совещания при НКВД СССР от 29 ноября 1940 г. в отношении Власова Александра Никитича отменить и дело о нем производством прекратить за отсутствием состава преступления.

ПРЕДСЕДАТЕЛЬСТВУЮЩИЙ – АБУШКЕВИЧ

Члены: КАСТУЗИК и ЗАЙЦЕВ

Копия верна

Член Верхсуда БССР

/ Б.КАСТУЗИК/

KAMJU

Мікалай Шкялёнак

Уступ да студыяў над гісторыяй Беларусі

1. Тэрыторыя Беларусі і яе дагістарычнае насельніцтва.

Пад тэрыторыяй Беларусі мы разумеем абшар заселены беларускай этнографічнай масай. Граніцы гэтай масы азначыў ужо праф. Карскі¹, кіруючыся, як асновай, распаўсюджаньнем чыстай беларускай мовы, без яе пераходных да маскоўшчыны і ўкраіншчыны дыялектаў. Граніцы прынятыя Карскім на заходзе (з латышамі, літоўцамі і палікамі), ня выклікалі засцярог з боку пазнейшых дасыльчыкаў. Дыскусія ўзыялася толькі над маскоўскай і ўкраінскай межамі. У рэзультате новых і навейшых досыльдаў, маскоўская і ўкраінская межы папраўлены на карысць беларускай этнографічнай масы². Далейшыя досыльды могуць прынесці нязначныя змены гэтых межаў у той ці іншы бок, але спадзявацца паважных перамен ня прыходзіцца. Хочучы азначыць у галоўных нарысах этнографічныя межы Беларусі, мы паклічымся тут на А.Смоліча, беларускага географа, вывады якога ня толькі ня ёсьць супяречнымі з апошнімі досыльдамі ў гэтай галіне, але цалком з імі згаджаюцца. А.Смоліч візначае этнографічныя межы Беларусі наступнымі пунктамі. Мяж беларускага і польскага простораў ідзе ад м. Мельніка па рацэ Буг, Нурцу, Нарве і Бабру на Аўгустоў; мяж з літоўцамі ідзе каля мястэчка Другенікі, Рудзішкі, Еўе, Янішкі, Свянцяны,

Езяросы (б. Нова-Александраўск). Ад Езяросаў пачынаецца мяж з латышамі, якая ідзе каля м. Ілукшты, Вышкай, Люцына да ст. Корсаўкі. Ад Корсаўкі пачынаецца мяж з Расеяй. Яна ідзе каля м. Апочкі, Вялікіх Лукаў, вярхоў Дзвініны на Ржэў і Зубцоў, скуль звяртае на паўдзён і па верхнім Дняпры ідзе аж да Дарагабужу. Каля яго мяж паварачвае

Мікалай Шкялёнак (1899–1947) – гісторык, юрыст. Нарадзіўся на Дзвіншчыне. Скончыў юрыдычны факультэт Віленскага ўніверсітэта імя Стэфана Баторыя. Актыўны ўдзельнік беларускага нацыянальна-вызваленчага руху.

Аўтар шматлікіх прац па гісторыі Беларусі.

крыху на ўсход, а пасъля ідзець ізноў у паўдзённым кірунку на Бранск, скуль р. Дзясной да м. Грамяча. Каля Грамяча пачынаецца беларуска-украінская мяжа, якая дзелячы Чарнігайшчыну больш менш папалам кіруеца на Любеч. Ад Любеча граніца ідзе уніз па Дняпры да вытокаў Прыпяці і там трапляе на старую беларуска-украінскую гістарычную мяжу, якая лясамі і балотамі на паўдзён ад Прыпяці ідзе больш менш па даунейшай граніцы Менскае і Горадзенскае губэрніяў з Кіеўскай і Валынскай прыблізна да Уладавы, пасъля па рацэ Бугу да Мельніка³.

Гэты прастор займае 300.000 кв. вёрст і цягнецца з усходу на захад каля 700 вёрст і з поўначы на паўдзён каля 550 вёрст⁴.

Цяперашнія этнографічныя граніцы Беларусі не пагаджаюцца з тымі, якія займаў беларускі народ у працягу гісторыі, пайменна цяперашнія межы ёсьць значна меншымі ад гісторычных. Звужэньне межаў наступіла дзякуючы стратам на ўсходзе, паўд.-усходзе і поўначы ў землях, занятых дауней беларускімі плямёнаў Вяцічаў, Северанаў і часткава Крывічоў (Пскоўшчына). Стражчаныя землі гэта тыя, якія цяпер лінгвісты азначаюць як занятыя пераходнымі беларускімі гаворкамі. Сяныя трэба лічыць ужо даказаным, што гэтыя пераходныя гаворкі паўсталі на беларускай аснове, хоць яшчэ нядайна некаторыя расейскія філёлёгі (Шахматав і інш.) бачылі тут расейскую аснову⁵.

Калі на поўначы, усходзе і паўдні абшар заняты беларускай этнографічнай масай паменшыўся, на захадзе мяжа з літоўцамі і нават латышамі перасунулася на карысць беларусаў. Шляхам калянізацый пушчы, аддзяляўшай балтыцкія плямёны ад беларусаў, або нават асыміляцый суседніх балтаў, граніцы беларускай мовы пасунуліся тут крыху далей назахад.⁶ Бяспрэчнай хіба ёсьць рэчай, што гісторыя Беларусі не павінна абмяжавацца толькі да сучаснае яе тэрыторыі, але павінна наўперед прыймаць пад увагу г. зв. гістарычныя межы беларускага народу і выясняць той гістарычны працэс, шляхам каторага беларусы апынуліся ў цяперашніх этнографічных межах. З гэтага гледзішча гісторыка павінны цікавіць аднолькава побач з бяспрэчнай беларускай тэрыторыяй так-жэ тэрыторыі даунейшае Севершчыны, зямлі Вяцічаў, Пскоўшчыны, бо землі гэтыя былі населены беларускімі плямёнаў, трапіўшымі ў сілу асаблівых умоваў у сферу палітычнага жыцця небеларускіх цэнтраў і адыйшоўшымі праз гэта ад агульна-беларускага цэласці.

Лішнім было-б даказваць, якое вялізарнае значэньне ў жыцці народу маюць фізіёграфічныя ўмовы краіны, дзе ён жыве. Гэта ёсьць праўда агульна-ведамая і ня мыляючыся можна сказаць, што ня толькі культура матарыяльная, але псыхіка і агулам культура духовая народу ў значнай ступені залежыць ад прыродных умоваў, у якіх ён жыв і жыве. Характэрizuючыя коротка фізіёграфічныя ўмовы Беларусі на працягу гісторыі, трэба сказаць, што яны зводзіліся галоўна да трох дзейнікаў, каторымі былі: лес, вада і балоты. Ад найдайнейшых часоў тэрыторыя Беларусі была пакрыта вялізарнымі лясамі-пушчамі, даваўшымі добрую здобыч звярьяны каляністу і спрыяўшымі разъвіццю бортніцтва. Апрача таго, лясы ды

балоты хавалі насельніцтва ад нападаў ворагаў і перашкаджалі апошнім свабодна рухацца па Беларусі, як гэта было ў краёх бязлесных (прыкладам Украіна). Аднак, побач з гэтым, пры надта прымітывай тэхніцы, лес быў вялікай перашкодай для шыбкага разьвіцця земляробства. Калі для першабытнага асадніцтва лес праdstаўляў хутчэй непрыязны дзейнік, дык вада для яго была бязумоўна дадатным элемэнтам. Вада мела значэньне камунікацыі, была багата рыбай і па яе берагох былі натуральныя лугі, дзе затрымпіваліся першыя асаднікі. Гэтыя лугі згулялі ў Беларусі тую-ж ролю, як абшары лесу ў Сярэдняй Эўропе, пайменна прынялі найстарэйшае асадніцтва, якое пасоўвалася найахватней вадзянымі шляхамі і стабілізавалася ў вадкрытых мясцох, старончыся няпрыязных гушчаў. Асядаючы над берагамі рак, на краях спрадвечных лясоў, першыя каляністы паступова ўглыбляліся ў пушчу, цярэбячы дарогі для земляробаў, каторыя пачалі яе карчаваць. Аднак і земляроб асядаў пачатковая над ракой, дзе меў прыродныя лугі і без вялікага труду мог араць зямлю і павялічваць яе коштам лесу.

Прыродныя ўмовы Беларусі будуць больш зразумелымі, калі мы ўспомнім рэзультаты гэолёгічных досыледаў ейнае тэрыторыі.⁷

З гледзішча гэолёгічнага тэрыторыя Беларусі мае сваю цікавую гісторыю. Характэрным ёсьць факт, што ад найдаўнейшай эпохі – архэйскай – на тэрыторыі Беларусі ня было значнейшых горатворчых працэсаў, а наглядаліся толькі дужа памальная падніцці і апусканні асобных частак – г. зв. эпірогэнэтычныя рухі.

Дзяякоючы апошнім прастор Беларусі некалькі разоў да пасылядевіковае пары заліваўся морам і аслабаняўся ад яго. Досыледы съцвярджаюць, што ўжо у кэмбрыйскую пару блізу ўсю Беларусь заліло мора, прыйшоўшае з заходу. Гэта мора трывала праз усю сыніорскую эпоху, у канцы якой паверхня Беларусі пачала падымашацца з усходу і памалу ўся Беларусь выйшла з пад вады. У другой палавіне чарговай дэвонскай эпохі мора ізноў находзе на Беларусь, але гэтым разам з паўночнага ўсходу (г. зв. Цінанскае мора), залівае паўночна-усходнюю частку Беларусі і трывае там амаль да канца вуглявой пары. Толькі ў канцы гэтай пары ўся Беларусь робіцца сухаземлем. Сухасць клімату не дала магчымасці вытварыцца ў Беларусі значнейшым пластам каменнага вугальня. Праз цэлы шэраг наступных гэолёгічных пораў (пэрмскую, трыас, юра). Беларусь астаецца сухаземлем. У крэйдавую пару мора ізноў залівае Беларусь з заходу і займае паўдзённа-заходнюю частку прыблізна да р. Бярэзіны і Вяльлі і трывае да канца гэтай пары. У гэтым часе асядаюць пласты пішучас крэйды. Паўночна ўсходняя частка Беларусі астаецца ў гэтую пару сухаземлем. У наступную нумулітычную пару (олігоцэн) ўся Беларусь ізноў заліваецца морам, прышоўшым гэтым разам з паўночнага ўсходу, але ўжо ў канцы гэтай пары мора аканчальна аслабаняе тэрыторыю Беларусі. У навейшыя (чацьвертарадныя) часы ў Беларусі таксама адбываюцца эпірогэнэтычныя рухі, але даволі слабыя і ня змогшыя зъмяніць прастораў, занятых сухаземлем і водой. У рэзультате гэтых рухаў паўночная Беларусь крыху паднялася, а паўдзённая зыніжылася. Трэба аднак зацеміць, што да падымаймашыхся прастораў належыць і паўднёвы пояс узгор'яў, што цягнецца

ад Ваўкаўыска праз Наваградак за Слуцк.

Сучасную сваю паверхню і яе структуру Беларусь заўдзячвае ледавіку. Шмат тысячаў гадоў назад уся тэрыторыя Беларусі пакрываеца ледавіком, прыпушчым сюды з поўначы і прынёсшым з сабой многа каменіняў, пяску і гліны (морэна). Калі ледавік растаяў, усю паўдзённую Беларусь пакрыла вялізарнае возера, г. зв. Гэродотавае мора, з якога лішкі вады съякалі праз Польшчу і Нямеччыну ў Нямецкае мора. Гэта возера паступова высыхала і сяньня маєм толькі малыя яго астачы (возера Князь, Выганоўскае на Палесьсі і інш.). Ледавік пакінуў за сабой пласты, пад якімі ў глыбіні ляжаць іншыя, што сфармаваліся ў ранейшыя поры.⁸

Паводле формаў паверхні тэрыторыя Беларусі прадстаўляе фактычна нізіну, пакрытую, асабліва на заходзе і паўночным усходзе, шырокімі грамадамі ўзвышшаў. Тыповымі нізінамі зьяўляюцца полацкая і палеская. З узвышшаў на заходзе трэба адцеміць наступныя іхнія грамады:

Вялейскую Падкову Узгор'яў (у вадазборніку Вяльлі), Паўднёвы Ланцуг Узгор'яў (на паўдзён ад Нёмана), Паўночныя Марэны (між якімі плыве Дзьвіна) і Дняпроўскае Узгор'е (на паўдзён ад верхняга Дняпра і далей на заход). Уздоўж усходняй мяжы Беларусі цягнецца плоскае узвышша Вокаўскі Лес⁹.

Усе важнейшыя ракі Беларусі стварыліся не раней, як у ледавіковую пару¹⁰. Беларусь абыймае верхня часткі вадазборнікаў Дняпра, Нёмана і Дзьвіны. Найвялікшай ракой Беларусі ёсьць Дняпро. Гэта надта важная гістарычна артэрыя Беларусі. Галоўныя яго прытокі на тэрыторыі Беларусі; з правай стараны – Воп, Хмосьць, Друць, Бярэзіна і Прывяць, з левае – Сож і Дзясна. Другой ня менш важнай артэрыяй была Дзьвіна. Найважнейшымі яе прытокамі ёсьць з правага боку: Таропа, Усьвят, Вобаль, Палата і Дрыса, з левага – Мяжа, Каспля, Вула, Дзісенка.

Урэшце Нёман ёсьць трэцяй ракой Беларусі вялікага значэння. Найважнейшыя яго прытокі: з левага боку – Шчара, Зельва, Чорная Ганча, з правага – Бярэзіна, Марацанка, Вяльля.

На паўнач ад вадазборніка Дзьвіны праз тэрыторыю Беларусі цякуць верхніні сваімі часткамі ракі Лаваць і Вялікая. У мінуўшчыне гэтыя ракі мелі вялізарнае значэнне. Яны належалі да г. зв. вялікага воднага шляху “із Вараг у Грэкі”, праходзішага далей Дзьвіной і Дняпром праз тэрыторыю Беларусі. Па р. Лаваці ішоў гандаль з Ноўгарадам, а па Вялікай з Псковам, а далей па аднай і другай – з замор’ем.

Беларускія ракі ў гісторыі згулялі вялізарнае значэнне. Апрача падчыркненай вышэй іхнай камунікацыйнай ролі пры паўнэрэніі колёнізацыі, ракі Беларусі былі вялікімі гандлёвымі шляхамі. Беларусь ляжала на скрыжаваныні двух вялікіх водных шляхоў. Першым з іх быў ужо успомнены «із Вараг у Грэкі», які лучыў поўнач з паўднём і ішоў Дняпром, Касплей, Дзьвіной, Лаваццю або Вялікай. Другі лучыў усход з заходам і праходзіў Дзьвіной, Волгай або Дняпром. На тэрыторыі Беларусі знаходзіліся г. зв. «волакі» – сухаземныя дарогі, па якіх

перавозілі тавары ад аднае ракі ў другую, быўшыя істотнай часткай вялікіх шляхоў. Над рэкамі Беларусі ад зараньня гісторыі народу бачым вялікія і сельныя гарады: Полацак, Смаленск, Віцебск, Пінск, Тураў і інш. – быўшыя гандлёвымі цэнтрамі Беларусі. Аб вялічыне тагачаснага беларускага гандлю съведчаць раскопкі, асабліва апошніх часоў. Як даказаў праф. Шчакаціхін, Беларусь нават да пачатку сваёй эры была ў надта ажыўленых гандлёвых зносінах з гэткімі краямі, як Пэрсыя, Сырыя, Грэцыя,

Скандыванія, Нямеччына, Вугрыя¹¹. Ня трэба падчырківаць, што гэты гандаль ішоў успомненымі шляхамі.

Найвялікшым балотам на тэрыторыі Беларусі ёсьць Палесьсе. Побач з іншымі, яно ледавіковага паходжання. Часткава балоты могуць паходзіць ад высыхаючых вазёраў. У мінуўшчыне Палесьсе было натуральнай граніцай на паўдні, труднай да пераходу.

Пазнаёміўшыся з аблшарам Беларусі, яе геолёгічнымі і фізыёгеографічнымі ўмовамі, паўстае пытаныне, ці тэрыторыю Беларусі можна разглядаць у гісторыі, як нейкую фізычнагеографічную суцэльнасць, розную ад суседніх. А. Смоліч з гледзішча будовы паверхні Беларусі, яе расыліннасці, натуральных межаў, клімату, сеткі рэкаў рапчува выказваеца, што і цяпер Беларусь гэткую суцэльнасць творыць¹². З тым большым правам можна цвердзіць, што гэткай суцэльнасцю Беларусь была ў мінуўшчыне, калі ня было чыгункі, паходаў, тэлеграфаў, а ўесь прастор яе ў значне вялікшай ступені быў пакрыты непраходнымі пушчамі й балотамі. Гэта суцэльнасць рабіла з Беларусі трудны да здабыцца край, хоць ён і на мяў выразных натуральных граніц у форме напр. высокіх гораў. Тым ня менш, якраз іменна з гледзішча цэласці гэтых фізыёгеографічных умоў, тэрыторыю Беларусі асабліва ў гісторыі можна лічыць як маючую натуральныя граніцы. Ужо праф. Карскі з'яўрнуў увагу, што межы Беларусі, аддзяляючыя яе з захаду і ўсходу ідуць вялікімі вададзеламі, пакрытымі лясамі і маюць характар натуральных межаў.¹³ У мінуўшчыне гэтыя лісіцы былі куды большымі і тварылі большую перашкоду для непрыяцеля. Апрача таго. яны былі больш балотнымі, як цяпер. Дык можна лічыць гэтыя лісістыя вададзелы натуральнымі граніцамі.

Аб Палесці, як натуральнай граніцы на паўдні, мы сказаі вишней.

Труднасць здабыцца Беларусі, дзяякуючы яе асаблівым фізыёгеографічным варункам, была важкім дзеянікам, абяспічаўшым арганізацыі асobных беларускіх гаспадарстваў, з якіх найвялікшымі былі Полаччына, Смаленшчына і Турава-Піншчына.

(Працяг будзе.)

Заўвагі.

¹ Праф. Карскі, Бѣлоруссы, Вільна, 1904 г. Кн. 1, бач. 4 – 19. Паводле Карскага граніцы Беларусі прадстаўляюцца наступна. На заходзе ад ст. Корсаўка мяжа зварачвае на паўдз.-усход да р. Сінюхі, скуль ідзе праста на заход, а ад воз. Чарза на паўн.-захад, кіруючыся да межаў б. Рэжышкага павету. Адгэтуль ідзе ламанай лініяй ізноў на паўдз.-усход да граніцы б. трох паветаў: Люцынскага, себежскага і дрысенскага. Ад гэтага пункту граніца ідзе на паўдз.-захад па лініі аддзяляўшай б. Дрысенскі павет ад Люцынскага, Рэжышкага і Дзьвінскага ў кірунку Дзьвіны да Прыдруйска (прыблізна). Далей па Дзьвіне граніца ідзе да Дзьвінска, скуль на паўн.-захад да Ілукшты. На гэтай лініі суседзямі беларусаў зъяўляюцца латышы.

Ад Ілукшты мяжа ідзе на паўдзён, крыху на заход ад воз. Дрысьвяты да р. Дзісны, перарэзаўшы каторую праходзе ў Сьвянцяншчыне каля літоўскіх воласціць Цьверычы, Гадуцішкі, Сьвянцяны і далей на заход ламанай лініяй па мяжы даунейшага Віленскага павету амаль да Кернава, калі якога пераходзе на левы бераг Вяльлі ў паўдзённым кірунку. Ад ст. Рудзішкі ідзе на паудз.-усход і ўсход да мяжы б. лідзкага павету, скуль пераходзе ў Ашмянскі павет, дзе каля Гаранава зварочвае на паўдз.-захад да Бастун і Забалацця, а пасыль на поўнач да Эйшышак. Ад Эйшышак ламанай лініяй зварочвае на паўдз.-захад і заход да Другенік. Суседзямі беларусаў на гэтай лініі зъяўляюцца літоўцы.

Каля Другенік (па беларускім баку) граніца ідзе ў Сувальшчыну, займаючы частку Сэйненскага і Аўгустоўскага паветаў, дзе суседзямі беларусаў зъяўляюцца ўжо палякі. У Сувальшчыне граніца ідзе на Копцева да аўгустоўскага каналу, далей каналы і р. Нэтай да Горадзеншчыны. Тут граніца ідзе на паўдзён каля Сухаволі (на заход) на Кнышын, Хорашч, Сураж, да р. Нарвы. Суседзямі на гэтай лініі зъяўляюцца палякі.

За р. Нарвай на паўдзён ідзе ўжо ўкраінская мяжа па р. Нарве праз Бельскі павет да Белавескае пушчы і далей па р. Нараўцы да м. Шэрашава, скуль на Пружану (па ўкр. баку) да Картускае Бярозы. Адгэтуль звяртае на паўн.-усход да р. Шчары, пасыль ідзе р. Бобрыкам на паўдз.-усход праз Лунін, Лунінец да р. Прывіці, а пасыль гэтай ракой да Дняпра, далей па Дняпры да м. Любечча, скуль ідзе на ўсход праз м. Рэпку на Седнева. Ад Седнева граніца паварачвае на поўнач ламанай лініяй. Каля Хрэнаўкі граніца зварочвае на ўсход аж да р. Дзясны, пасыль ідзе гэтай ракой аж да б. Арлоўская губэрні. Суседзямі беларусаў на гэтай лініі ёсьць украінцы.

У Арлоўскай губ. пачынаецца граніца з расейцамі, якая ідзе на заход ад Бранску праз Жукаўку, далей на поўнач, адразаючы да Беларусі заходнія часткі б. Жыздрынскага і Масальскага паветаў і пераходзіць у Смаленшчыну. У Смаленшчыне граніца ідзе ламанай лініяй па межах даунейшых паветаў Дарагабужскага і Бельскага. Каля Зубцава ў Цьвершчыне граніца зварочвае на паўн.-захад,

ідзе на паўдзён ад Ржэва і падходзе да вытакаў Дзьвіны і Волгі, скуль кіруеца на захад.

² Над падрабязнейшым азначэннем маскоўскай і ўкраінскай межаў працавалі галоўна: Н. Дурново, Н. Сокалаў і Д. Ушакоў – аўтары “Опыта дialektologicheskoy kartы russkogo jazyka v Evropе” съ приложениемъ очерка russkoy dialektologii”. Москва, 1915, стр. 132, там-же мапа; I. Голанаў: “Несколько новых данных к вопросу о географическом распространении диссимилятивного языка”, – Сборник статей в честь акад. Д.І. Соболевского А.Н.С. Ленинград 1928; П. Раствореў: “Северско-белорусский говор. Исследования в области диалектологии и истории белорусских говоров”, Изд. И.В.К. Ленинград 1927, Московская Диалектологическая Комисия; П. Бузук: “Да харахтарыстыкі паўночна-беларускіх дыялектаў. Гутаркі Невельскага і Вяліскага паветаў”, Менск, 1926; В. Ганцаў: “Диялектолёгична клясыфікацыя украінскіх говораў, Зап. Іст. Філелёг. Вид-дилу У.А.Н.. Кіев. 1924 і іншыя. Апіраючыся на гэтых і іншых досьледах др. Я. Станкевіч усьлед за Маск. Дыялект. Камісія азначае ўсходнюю граніцу з маскоўшчынай гэтак: пачынаеца на граніцы б. пав. Сычоўскага і Зубцоўскага, далей ідзе ўздоўж ракі Вазузы, дзелячы Сычоўскі павет прыблізна на дзьве роўныя часткі, потым праз Вяземскі павет бліжэй да яго заходняе граніцы, далей ўздоўж граніцы 5. паветаў Дарагабускага і Юхнаўскага і праз паўн.-усх. частку б. Ельнінскага уваходзе ў б. губ. Калусскую, ідзе тут па р. Балве, наступна ў б. Арлоўскай губ. пераразае б. пав. Бранскі ў паўднёва-заходнім кірунку і уваходзе ў б. пав. Трубчэўскі, у якім адразае невялікі заходні кут на карысць чыстае беларушчыны; у б. Мглінскім пав. у Чарнігаўшчыне адразае невялікі ўсходні кут да пераходных беларускіх дыялектаў; уваходзячы ізноў у б. Трубчэўскі павет праходзе ўздоўж яго граніцы з б. Мглінскім і Старадубскім паветамі і далей па р. Дзясянне. Граніца ўкраінская на аснове тых-же досьледаў адсоўваеца на паўдзён ад граніцы Карскага і праўягае па старой гістарычнай мяжы прыблізна па даўнейшай адміністрацыйнай граніцы б. губ. Мінскай і Горадзенской з б. губ. Кіеўскай і Валынскай (J. Stankiewicz: Stan badań nad klasyfikacją dialektów języka białoruskiego. Balticoslavica, T. II, b. 122–126. Тут-же аўтар рачова аналізуе выводы вышэй успомненых і іншых дасьледчыкаў).

³ А. Смоліч. Географія Беларусі, выд. 3. Вільня, Віл. Выд. Клецкіна, б. 145-146.

⁴ Ibidem, б. 4.

⁵ Я. Станкевіч, о. с. і ягож “Беларуская плямёны і іхнєе разсяленыне”. Родная мова, М 1.21 3-4, 1930 г. 1930 г. Вільня. У гэтых працах аўтар грунтоўна даказаў беларускую аснову пераходных гаворак. Дле апрача філелёгічных ёсьць і гістарычныя аргумэнты на карысць беларускае асновы, да чаго ны яшчэ вернемся.

⁶ Існаваныне пушчы між балтамі і беларусамі, калянізаванай з абыдву бакуў дапушчае і Лаўмянскі. – N. Łowmiański. Studia nad poczatkami społeczeństwa i państwa litewskiego, t. I. b. 50–56. Дапушчэнье гэта ёсьць надта праўдападобным.

⁷ Глядзі Н.Łowmiański. o.c. б. 50–56.

⁸ А. Смоліч. Географія Беларусі, Вільня, 1923 г. выд. 3. бач. 12–20. Глядзі так-жа Siemiradzki. Geologja Ziem Polskish, Wołłosowicz – Litwa i Białoruś.

⁹ А.Смоліч, о. с. б. 21–40.

¹⁰ Ibidem, б. 55.

¹¹ Праф. М.Шчакаціхін. Нарысы з Гісторыі Беларускага Мастацтва, т. I Менск, у розных мясцох.

¹² А.Смоліч. Географія Беларусі, Вільня, 1923, б. 113–11в.

¹³ Карскі, о. с. бач. 24–28

Генадзь Каханоўскі.**КРОКІ МАЙГО ЖЫЩЦЯ****(Працяг. Пачатак у № 1)**

Асабліва сумна школа выглядала зімой. Апала было мала. Вокны застаўлялі фанерай, бо шкла не хапала. У класах была сцюжа. Сядзелі апранутыя, калі ў каго было ў што апрануцца. Чарнілы замярзлі, рукі былі скрэпшыты. вучыліся ў дзве змены. Вечарам запальвалі лямпы керасінавыя, а стаялі яны на стале настаўніка, так што было цымнавата. Электрычнасці тады не было. Так што тады не дзіва было, калі дзецы маглі цэлую зіму сядзець дома. Гэта адносіцца і да мяне. Усё ж дзецы стараліся вучыцца, бо ўсім хацелася выйсці ў людзі.

Дзецы і дома не былі беларучкамі, дапамагалі па гаспадарцы. Змалку прывучаліся да працы: пасвілі свіней, кароў, коней, жалі і касілі, выбіралі бульбу, барабанавалі, ездзілі ў лес па дровы, збіралі ягады, грыбы, і многае іншае. Тады яшчэ калгасаў не было і ўсе працавалі на сваёй зямлі. Так што дзецы па доўту не спалі. Басанож хадзілі ў школу да самай зімы і ранняй вясной. Адзінае, за што лаялі нас настаўнікі, каб ногі былі чыстыя, бо ў многіх яны былі парэпаныя, брудныя. Апрануты таксама быўлі хто ў што. Я сам знайшоў нейкі нямецкі мундзір, ададраў пагоны і нашыўкі, нават свяціліся тыя цені на выгарэлым адзенні. Мундзір тапыршчыўся на маіх худых дзіцячых плячах. Зімой насіў буркі, абытая ў склеенныя высокія самаробныя галёшы. Камеры рэзалі і з іх клеілі галёшы. Добра, калі каму трапляцца чорныя, а некаторыя хадзілі і ў чырвоных галёшах. У мяне былі чорныя. Маці са стар'я сама шыла буркі. Так апраналіся ўсе. Рэдка ў каго былі касцюмчыкі. Іх не было нават у настаўнікаў. Тады яны бедна атрымлівалі і бедна апраналіся.

Неяк зайшла адна настаўніца і сказала: “Хто хоча запісацца ў піянеры, падніміце руکі”. Амаль увесь клас падняў, можа, пару чалавек не ўлавілі ситуацыі. “А вам заўтра

Генадзь Каханоўскі і Вячаслаў Ляшковіч.

трэба прыйсці ў школу з бацькамі". Вось так! Усе пагалоўна пайшлі ў піянеры, як і пасля, у камсамол. На ўроках спеваў пелі тады "Идет война народная, священная война". Праўда гэтаму вучыла нас ужо другая настаўніца, а Марыя Дзмітрыеўна як раз нас вучыла беларускім народным песням. Лепш за ўсіх у нас тады спявала дзяўчынка Лук'янцава. Голос сапраўды быў багаты, добры слых. Многіх маладых хлопцаў палявы ваенкамат браў без падрыхтоўкі на фронт. На некаторых адразу ж прыйшлі пахаронкі, а некаторыя вярнуліся з фронта без рукі ці без нагі, ці яшчэ што было пакалечана. У Дамашы прыйшла пахаронка на Сцёпку Голуба, якога я добра ведаў, бо гэта быў брат Алена Семашкевіч, нашай суседкі. Вельмі шкада, бо было яму толькі 20. Каму было толькі па 16 гадоў бралі ў шахты. Мішу Вольчынага, майго стрыечнага брата, таксама скапілі і на вакзал. Мой бацька на-гледзіў вагон і ён разам з Піліпам Кукелем "украіл" Мішу і Пецю Кукеля. Памятаю як бацька прывёў Мішу дамоў. Схаваў яго на печ. Праляцеў "чартапалох", тады бацька пайшоў у эпо і спэйніў для Міши работу. Так ён у 16 гадоў стаў вучнем-токарам.

Толькі ў 1959 г. ён перайшоў на станкавазвод і так працаваў да пенсіі, пакінуўшы пра сябе самыя найлепшыя ўражанні. Ён не быў у партыі, але майстэрства яго адзначалі медалямі і ордэнамі. Вельмі разумна прайшоў жыццё. Гэта быў самы інтэлігентны рабочы.

Бацька, не адкладваючы надоўга, пачаў рыхтавацца да будаўніцтва. Ужо зімой 1945 года бацька стаў траляваць дрэва. На санях, на кульгавым кані ён пасля сутачнага дзяжурства на станцыі адпраўляўся ў лес. Маленькі ростам, худзенькі, але вельмі спрытны, ён падважваў адзін канец бервяна, тады другі ўзвальваў на сані-бабу і па два бервяны цягнүў дамоў. Пару разоў арганізоўваў талаку з дапамогай дамашоўцаў. Вясной 1945 года ўжо наняў цесляроў і тыя рубілі зруб. Праўда, тады рабочая сіла была танная, часта, проста за яду ды яшчэ за які пуд жыта ці два. Летам ужо закладваў падмурак. Паклаў пад камень манету і пайшла работа. К 1948 году дом быў гатовы. Вялікія вокны, столь-суфіт, падлога добрая, гонтавая страха. Не выглядала на бядніцкую хату. Маці часта не верыла ў яго

Міжнародны кангрэс беларусістаў. Генадзь Каханоўскі і Нікола Ермаловіч.

планы, калі ён маляваў, як будзе выглядаць дом. І сапраўды гэта стаў лепшы дом, як той, што згарэў. Той быў даўжэйшы трохі: пакой, спальня, кухня, камора, сені, варыўня. Тут бацька перайначыў і зрабіў зручней. Будаваць было вельмі і вельмі цяжка. Зарабляў бацька 360 рублёў у месяц. Суткі дзяжурыў, а двое дома. Потым графік перайначыўся. Дзень дзяжурыў, назаўтра ішоў нанач, а потым да вечара адпачывала, а фактычна працавала на гаспадарцы, а на наступны дзень ішоў зноў на дзень. Дысцыпліна была жорсткая. Начальнства было прыслана ўсё з усходу, сваіх, тутэйшых, не дапускалі ў начальнікі.

Цікава, што бацька пры ўсіх цяжкасцях, купляў мне дзіцячыя газеты і часопісы, асабліва, беларускія. Я яму ўдзячны, што не шкадаваў грошы на кнігі, хоць яны былі нетаннымі.

У верасні 1945 года ў нашых суседзяў Алены Семашкевіч і Міхася Семашкевіча нарадзіўся сын Рыгор, будучы паэт. Я з маці пайшоў паглядзеў яго, які маленъкі, чырвоненкі, плаксівы. Праз паўтара месяца ў нас нарадзіўся хлопчык, далі яму імя па дзеду Лявон. Вось так яны разам і раслі, а потым і дружылі, хадзілі разам у школу. Бацька Рыгора Міхась перавёз нямецкі драўляны складзік і зрабіў з яго хату. У гэтай хате і нарадзіўся будучы паэт. Потым яго бацька задумаў пабудаваць новую, а гэтую прадаў у Паляны – татарам. Так што хата Рыгора цяпер стаіць у вёсцы Паляны.

...Дзеці ёсьць дзеці. Усё карцела ўбачыць, пачуць. Дабягаў у Маладэчна, Лебедзева, Мароські... Маладэчна я трохі памятаваў даваеннае і ваеннага часу. Цяпер яно было разбітым, спаленым. Шмат чужынцаў. Мне здавалася, што да вайны горад быў даволі людскім, даверлівым, інтymным, свойскім. Яго яшчэ не паспелі разбесціць. У час вайны мне ён здаваўся нейкім небяспечным. Можа гэта ад таго, што недзе ў 1942 годзе мы з маці ехалі на кані на поле дзядзькі Колі па лён. Сабралі лён. Вязём у Дамашы. Нас сустракаюць два гітлераўцы. Гэта на скрыжаванні дарог з Галянова на Бухаўшчыну з Віленскай, каля дома Самаля. Давай трэсці воз, чорт ведае, што яны ў нас шукалі. Бачыў і савецкіх палонных, якіх гналі на работы. Гэта страшны выгляд. Памятаю дамы (сучасны Дом юнага тэхніка), якія былі вымаляваны па маскіровачны рабы-плямісты ўзор. Памятаю і тыя цікавыя цацкі, якія тады вырабляліся, вельмі цікавыя па выкананню, асабліва, домікі гатычнага стылю ды іншае. Вось такая стракатасць Маладэчна.

Бываў у Лебедзеве. У час вайны тут былі вялікія пагромы яўрэй. Іх палілі ў гумнах. Крыкі і смурод краналі душы і дамашоўцаў. Вось гэта фашизм. У бальніцы, куды мяне маці вадзіла да доктара, вісеў вялікі партрэт Гітлера. А пад нізам быў надпіс (так мне прачыталі) “Гітлер-асвабадзіцель”. Пасьля вайны я бегаў туды, бо там былі добрыя магазіны, нешта купіць і назад. Мястэчка было выпалена, асабліва Віленская вуліца. Любіў я бываць і ў Баярах, там таксама пасля меўся магазін. Прadaўцом быў Бурачонак.

Летнім часам я ўсё пасвіў карову, а бывала, што і на начлег ездзіў – коней

вартавалі. Начлег пры вогнішчы. У гэтым было нешта рамантычнае...

Тады ў школе экзамены пачыналіся з чацвертага класа. І аж да дзесятага. Вымучвала гэта дзяцей, але і дысцыплінавала. Вучыўся я няблага, а за шосты і сёмы класы меў граматы. У старэйшых класах справа ішла слабей. Вельмі захапіўся шахматамі. Не ведаў спакою. І Жоржык Калівоча купіў мне цудоўныя шахматы. Безумоўна, я мог цэлымі днямі гуляць. Бацька зразумеў небяспеку і паступіў даволі грозна: узяў каробку з шахматамі ды ў печ.

У Насілаўскай школе мы хадзілі капаць калгасную бульбу, ганялі ў лес садзіць хвоі, збіраць шышкі ды іншае. У 1952 г. я скончыў Насілаўскую школу і далей пайшоў у Лебедзеўскую сярэднюю. Гэта была большая школа. Хадзілі з многіх далёкіх вёсак, з Беніцы, Маркава, Турэц-Баяраў, Боркаўшчыны, Грудак ды іншых. Некаторыя жылі ў Лебедзеве на кватэры. Я гэтая 4 км хадзіў штодзень. Ішлі як бурсакі: то пяём, то б'емся, то мірымся і г.д. Аўтобусы тады не хадзілі.

Узровень педагогаў Лебедзеўской СШ быў адчувальна вышэйшы за насілаўскіх. Калі з насілаўскіх, я магу прыпомніць як запамінальных толькі самую першую Марыю Дэмітрыеўну (шкада прозвіща не ведаю) ды Пятра Мікалаевіча Зяновіча (1926-1967). Усе астатнія былі ніжэй сярэдняга ўзроўню, без “ізюмінкі”. У Лебедзеве найболыш выразным быў Леанід Аляксандравіч Радзішэўскі, пазней стаў заслужаным настаўнікам Беларусі. Ён вырваўся з нямецкага палону, працаў у баўэра, быў рахункаводам, вярнуўся з добрым веданнем нямецкай мовы. Вось ён нас вучыў нямецкай мове і фізіцы. На ўроках быў поўны парадак, ён шмат імправізаваў. У вольны час вучыў нас фотасправе, вывучаў з намі матэматыкі. Памятаю, як у маі 1953 г., калі цвілі сады, раптам пайшоў густы снег. Дрэвы проста ламаліся ад снегу. На вуліцах, палях – снег. Вось Л.А.Радзішэўскі і фатографаваў гэты прыродны казус. І нас фатографаваў.

*Ля старажытных муроў.
Генадзь Каханоўскі і Мікола
Капыловіч. Навагрудак. 1992.*

У 1953 годзе памёр Сталін. Нас вывелі ў школыны калідор, паставілі ў некалькі радоў. І Уладзімір Навумавіч Міляўскі сваім артыстычным голосам (быў матэматыкам) са слязамі на вачах пачаў гаварыць пра страту, што напаткала нас. Я тады думаў, а можа “хапун” адменяць, бо вельмі ж яго баяліся. Толькі ў адных Дамашах пасля вайны вывезлі некалькі сем’яў і ніхто з іх дамоў не вярнуўся. Прычым, самых лепшых людзей вывозілі, добрых гаспадароў. Мне неяк шкада было сям’ю Міхася Мікітавіча Каханоўскага. Жыў на хутары, толькі адбудаваўся. Я з яго дачкой, яшчэ маленькой, кароў пасвіў. А ноччу іх скапілі і ў Сібір. І гэта кволенская дзяўчынка аказалася выкінутай ва ўсесаузны маразільняк. Але ў тым цесным Лебедзеўскім калідоры мы яшчэ нічога не ведалі аб сапраўдным ліху. Рады былі, што ў дзень пахавання не трэба было ісці ў школу. Слухалі радыё, тэлевізараў тады яшчэ не было. Толькі Л.А.Радзішўскі расказваў пра розныя чуды тэхнікі, у тым ліку і пра такую.

Яшчэ ў насілаўскай школе я пачаў хадзіць і пасвіціць калгасных коней, хадзіць на ток. А з узростам ездзіць у млын малоць жыгта, ячмень. Вазілі мы ў Пруды, у млын Стасіновіча. Гэта для мяне было проста забаўкай. Працаўштаб пры малатарні, арфе, церабіў лён, быў на сенакосе, вазіў з поля жыта і г.д. словам, была самая звычайная сялянская праца.

Помніца, як у 1949 годзе арганізоўваўся ў Дамашах калгас “Улада Саветаў”. Дамашы – вёска вялікая. Стварылі дзве брыгады, але перад гэтым заганялі ў калгас самым дзікім чынам. Людзі жылі не бацата, але кожны меў свой кавалак зямлі. І ніхто не хацеў з ім развітвацца. Нават у майго бацькі і двух гектараў не было ворнай зямлі. Гэта зусім мала. Да таго ж, пясчур пясчуром. Але і бацька не хацеў ні за што ўступаць, хаваўся ад тых “агітатаў” з пісталетамі. Людзей абкладвалі непамернымі падаткамі. У цёткі Волькі было 10 га зямлі. Ёй прыслалі падатак 5 тыс. рублёў. Гэта проста не реальная плата. Трэба было ўсё збыць, каб разлічыцца. А што далей? Не дзіва, што ў людзей лопала цярпенне і яны рабілі тое, на што ў звычайных умовах ніколі не адважыліся б. У 1948 годзе забілі першага сакратара Маладэчанскага РК ЛКСМБ А.Ермака, калі той паехаў агітаваць у калгас. Некаторыя ішлі ў лес, стваралі баявія групы. Словам, час быў вельмі цяжкі. Ніхто не хацеў у вёсцы падаваць першым заяву ў калгас. Зламаліся самыя слабыя, нявопытныя, абманутыя. Восенню 1949 г. сабралі апошні ўраджай са сваёй зямлі і развітліліся з уласнасцю. Бацька павёў і паказаў мне капцы, што сталі на граніцы з зямлём суседа:

– Гэта наша зямля. Калі мне не давядзеца ёй карыстацца, дык каб ты ведаў, дзе яе межы. А можа калі знясе іх які віхор...

Я любіў хадзіць глядзець на навінкі. Як забудоўваліся пасля вайны новыя раёны: Зялёны Гарадок, Галянова, а тады Бухаўшчына. Вёска яшчэ была моднай, моладзь наладжвала вечарынкі. У Дамашах часта арганізоўваліся танцы ў розных хатах. Танцавалі да раніцы, толькі пыл ішоў стаўбом. Потым

пераарыентаваліся на клуб у Насілаве (карчме, у старой школе). Ідэалізаваць тут не трэба. Бо і бойкі былі і выпіўкі. А пачыналася ўсё паважна, карэкtnа. Найбольш любілі традыцыйныя танцы беларускія. Іншых не ведалі. Я таксама любіў хадзіць на вечарынкі ў Насілава, Лебедзеў, Маросыкі. Аднакласнікі запрасілі адзін раз аж у Маркава. Усё было даволі прыстойна, культурна. Гэта застаецца такой светлай старонкай памяці. Былі і школьнныя вечары. Таксама бываў. Тады гуртам дамашоўцы ішлі дамоў. Як звычайна, ужо раніцай.

Была тады і мастацкая самадзейнасць. Яна была даволі масавай. Шмат хто ўдзельнічаў. Асабліва мне падабалася ў Лебедзеве. Тут быў тэатральны гурток. Вельмі папулярнай была капэла. Усё ж гэта давала эстэтычнае выхаванне. Мы часта не даацнъваем ролю царквы. Мы самі не заўважаем, што прыйшоўшы ў царкву, мы трапляем у своеасаблівы тэатр, дзе ўсе ролі распісаны, дзе ёсьць хор, дзе ёсьць абразы, а гэта тая ж мастацкая галерэя. Такім чынам мы далучаемся да мастацтва, да культуры. Але... Але нас ганялі ад царквы, а самі храмы хутка пачалі зачыняць, разбіраць, разбіваць. Прынесены такі ўдар, які доўга яшчэ будзе адчувацца.

Я даволі рана стаў хадзіць у Галіянова на футбол. Бывала грошаў няма на білет, тады залазілі на браму і зверху назіралі. Хадзілі ў кіно. Фільмы тады былі ўра-патрыятычныя і выхоўвалі ў дзяцей нейкае шапказакідальніцтва. Так што, духоўная традыцыя была парушана.

Пасля заканчэння сярэдняй школы я паспрабаваў паступіць у Вышэйшую рабочую вучылішча ў Рыгу. Паехалі туды разам з Генадзем Клімовічам, майм аднакласнікам па Лебедзеўскай СШ. Рамантыка, захацелася нечага незвычайнага. Гэта было першае знаёмства з Рыгай. Горад вельмі прыгожы. Першы раз убачылі мора і вялікую раку. Я пабываў у гасцях у свайго дзядзькі Аляксандра Івашкевіча, ураджэнца Вывіраў, стрыечнага брата маці. Яго жонка – вядомая драматычная актрыса, як і яе сястра. Жылі яны ў двухгавярховым асабняку. Там я пераначаваў адну ноч. Яны самі бывалі ў нас у Дамашах. Так што, мы ведалі адзін другога. Але мне не хацелася адлучацца ад сваіх хлопцаў. Конкурс быў страшні і мы з Клімовічам аказаліся за бартом. Вярнуліся дамоў. Ён тут жа ўкаціў у Крывы Рог у горна-рудны інстытут. Яму склаў кампанію Віктар Трышкін, з якім я некалі гуляў у шахматы, таксама мой аднакласнік. Абое паступілі і скончылі. Трышкін вярнуўся ў Менск, а Клімовіч так і застаўся ў Крывым Розе, завёўшы там сям'ю і забраўшы да сябе маці з Асанава.

Мяне тут жа падбіў ехаць у Менск Віктар Цадка здаваць экзамены ў народнагаспадарчы інстытут. Я не думаў і не быў унутрана падрыхтаваны. Але ж я нічога і не губляў. Як не дзіва, але здаў і някепска, толькі аднаго балу не хапіла. Сумна і крыйдна.

У tym жа 1955 годзе я пайшоў у войска. Щётка Ліза працавала ў ваенкамаце і папрасіла начальніцтва, каб мяне далёка не гналі. Сапраўды, я трапіў на ст. Зябраўка, што за Гомелем, а дакладней, гэта поруч з вёскай Прыбыткі.

Гэта быў артылерыйскі полк. Яшчэ сталінізм быў вельмі моцны і дысцыпліна заставалася палачнай. Афіцэры, ў асноўным, былі франтавікі, без адукцыі, але жорсткія, здзекваліся як хацелі. Так што адразу адчулі ўсю іх дурасць і гэта выклікала толькі нянявісць. Пару чалавек не вытрымалі і накінуліся на тых скалазубаў, пабілі. Ваенны трывунал і... хлопцаў след прастыў. Пра нейкую справядлівасць і гутаркі быць не магло. Нават начальнік палітчасткі падпалкоўнік Крачак быў малаадукаваны. Перад днём Каstryчніка ён чытаў даклад. І завяршыў словамі: “Подготавил текст майор Фірсов”. Гэта быў начальнік штаба, малады афіцэр.

Нас разбіralі па ваенных школах. Тады з сярэдняй адукцыяй было не так шмат. Мяне накіравалі ў Менск, на Лагойскі тракт, у Копцеўскія казармы. Там нават была не школа, а нібы падрыхтоўчыя курсы. Прабыў у Менску са снежня да сакавіка 1956 г.

Кастусь Харашэвіч.

УСПАМІНЫ

Вёска Літва (раннje дзяцінства)

Мой бацька Янка Харашэвіч, 1898 г.н., і маці Вераніка Харашэвіч (дзяючае прозвішча Саўлавец, родам з в. Журэвічы), 1908 г.н., беларусы сялянскага паходжання праваслаўнага веравызнання. Пажаніліся ў 1925 г. Пэўны час жылі разам з сям'ёю дзеда Мікалая Харашэвіча ў в. Літва на Маладзечаншчыне. Тут у невялікай хатцы на ўскраіне вёскі 6 ліпеня 1927 г. я і нарадзіўся. Да тім Кастусь. Хрысцілі ў Гарадзілаўскай царкве, што ў 2,5 км ад вёскі Літва па дарозе на захад у бок чыгуначнай станцыі Валожын. Гэта быў час, калі Заходняя Беларусь пасля першай сусветнай вайны апынулася пад Польшчай. Жылі мы бедна. Мікалаю Харашэвічу ў спадчыну дасталася 1,5 га ворнай зямлі і 0,5 га сенажаці. Землі вяскоўцаў звычайна былі раскінуты вузкімі палоскамі па наваколлі і падзелены межамі. Плуг, барана, каса, серп, калёсы – вось галоўны інвентар тагачаснага заходнебеларускага селяніна. Коней мелі не ўсе. У хатцы з круглякоў, без падлогі, з нізкай столлю і маленькімі вакенцамі было цеснавата. Да таго ж у дзеда Мікалая і бабулі Насці былі яшчэ дзве дачкі – Вера і Наталля. Старэйшы сын Язэн не вярнуўся з вайны. Па чутках, дзесяці загінуў у грамадзянскую вайну, ваюючы на баку бальшавікоў за савецкую ўладу. Бацька часта адлучаўся на заробкі. Ён быў працавіты чалавек і здольны да цясяльства. Рабіў людзям вокны, дзвёры, дапамагаў будавацца. Пэўны час працаваў і ў Маладзечне, калі польская ўлады ўзводзілі ў Галянове кашары для вайскоўцаў і афіцэрскі клуб. У такіх малазамельных сем'ях была адна мара – сабраць грошы і дакупіць надзелы. Некаторыя на заробкі ехалі за мяжу, пераважна ў Амерыку або Аргентыну, або ішлі ў парабкі да паноў, якія валодалі часам вялікімі абшарамі і

Кастусь Харашэвіч з маці. 1935.

з больш урадлівымі глебамі. Так, напрыклад, у паселішчы Яхімоўшчына, што непадалёку ад Літвы, жыў пан Свентарэцкі. Меў прыкладна дзве тысячы гектараў зямлі, бровар. Да яго з навакольных вёсак хадзілі на сезонныя работы і нашы вяскоўцы. У гарачую пару ўборкі ўраджаю, калі дваравыя не спраўляліся, плаціў пан добра. Хадзіў да яго і дзед Мікалай. І ўсё ж вясною адчувалася нястача хлеба і ў нашай сям'і. Пазычалі ў людзей. Потым жанчыны адраблялі на жніве. Больш дарослыя дзецикі і дзяўчата ехалі на заробкі летам і ў суседнюю Латвію. Там, пасля нацыяналізацыі і аграрнай рэформы, калі зямля размяркоўвалася сярод сялян, а панам пакідалі не больш 60 гектараў, спатрэбіліся дадатковыя руکі для яе апрацоўкі. Зараблялі за лета хто веласіпед, хто швейную машынку або проста бралі латамі, а затым абменьвалі іх на злоты. З ранняга дзяцінства ў памяці дарога, ля якой стаяла наша хата. А на ёй бярозы і клёны, ля якіх я любіў бавіць час.

На поўнач ад дарогі чыгунка з Маладзечна на Ліду. І хатя цягнік, у асноўным пасажырскі, хадзіў адзін раз за суткі – гэта ўжо была для мяне падзея. На пагорках стаялі ветракі, на якія я заглядаўся, калі ў ветраны дзень яны, як жывыя істоты, махалі крыламі. На поўдзень ад вёскі прасціралася пойма ракі Заходній Беразіны, што дзесьці за Бакштамі ўпадае ў Нёман. Там заўжды пасвіліся каровы, касілі сена, капалі торф. Вясковыя краявіды тагачаснай Заходній Беларусі – драўляныя хаты, крытыя саломай, разгалістыя дрэвы ўздоўж дарог, пагоркі, жытнёвые гоні і чорная ралля – пакінулі ў памяці значны след. Але галоўнае, што паўплывала з дзяцінства на маё выхаванне, – гэта жыццё сярод тагачасных людзей – блізкіх родзічаў і вясковых суседзяў. Дзядуля Мікалай быў малапісменным, але працаўтым і добрым чалавекам. Ніколі не курыў і не піў гарэлкі. Дарэчы, сярод сялянства ў тия гады гэта лічылася нормай. Расказваў мне розныя байкі, прыгоды са свайго жыцця. Асабліва я любіў слухаць пра першую сусветную вайну, калі ім давялося быць бежанцамі. Але даехалі яны толькі да станцыі Ветка Магілёўскай губернії. Вярнуліся, калі царская армія начала рухацца зноў на заход. Цікавай жанчынай была бабуля Насця. Цалкам непісменная, але прыгожая, чарнівая, са смуглым абліччам, нават нетыповым для беларускі. Было ў ёе душы штосьці патаемнае, цяжка зразумелае. Бывала, возьмем мяне малога на рукі, вынесе з хаты і гаворыць, гледзячы на летнія неба: “Глядзі, глядзі, як хмаркі гуляюць, ганяюцца адна за адной, куляюцца. А сярод іх конікі брыкаюцца, нейкія жывыя істоты глумяцца”. А то, бывала, зімовым падвячоркам пасадзіц мяне на калені і, углідаючыся ў маленькае аckenца перад заходам сонца, скажа: “А гэта ўсё людскія костачкі бліщаць на марозе”. Магла кінуць усю працу дамавую і хуценька схадзіць у Лушанскі лес па грыбы і прынесці кошык адборных баравікоў. Або збегчы на паднівак, нарваць цудоўных пахучых кветак. А неўзабаве перад другой сусветнай вайной прызналася, што ноччу з прасоння бачыла, як па небе ляцелі жалезныя птушкі. Але ж пра самалёты ніхто з нас у той час не меў ніякага ўяўлення. А мо нездарма лічыцца, што творчыя натуры валодаюць дарам прадчування і прадбачання. Напэўна, у гэтай жанчыны былі нераскрытыя мастакоўскія задаткі. Бо адкуль тады ў майго бацькі праяўляліся схільнасці да малявання, а ў мяне, яе ўнука, мастацтва

Гарадзілаўская школа.

стала ў свой час сэнсам усяго жыцця?! Дый ablіччам, гаварылі, я больш падобны быў на бабулю Насцю, чымсь на сваіх бацькоў. Валасы чорныя, як смоль, бровы зыходзіліся на пераносіцы, смуглы колер твару. Нездarma мяне ў юнацтве звалі або цыганом, або яўрэем. Мой бацька, Янка Харашэвіч, быў кемлівым чалавекам. На той час лічыўся нават больш-менш адукаваным. Вучыўся да вайны ў Гарад-

зілаўскай школе. Набыў прыгожае каліграфічнае пісмо. Добра складаў паданні як на польскай, так і на расейскай мове. Таму часта да яго звязраліся знаёмыя па гэтай справе. Калі будавалася брукаваная дарога з Палачан цераз Літву, а затым на Валожын замест драўлянай грэблі цераз балота, пасля кароткатэрміновых курсаў працаўваў дарожным магістрам на гэтай будоўлі. Яго паважалі за працаўітасць і сумленныя адносіны да даручанай справы. Нават тагачасныя польскія ўрадоўцы заўважалі яму прыкладна так: “Мы вемы, же пан патышы на всхуд. Але пан пожондны чловек, і мы за то пана такіе поважамы”. А падставы наконт схільнасці да суседа на Усходзе ў майго бацькі былі. Калі ён служыўшы ў царскай арміі ў артылерыі, іхняе злучэнне ў часе 1-й сусветнай вайны пэўны час стаяла пад Крэвам. Там яго і засталася рэвалюцыя ў Рasei ў 1917 г. Пад уплывам бальшавіцкай агітацыі (памятаў выступленне Троцкага), ён, як і старэйшы брат Язэп, уступіў у Чырвоную гвардыю. Вельмі ўжо прывабнымі падаліся лёзунгі: “Канец вайне”, “Уся ўлада Саветам”, “Зямля сялянам” і г.д. Але так здарылася ў перапетыях той вайны, што пад імклівым наступленнем пілсудчыкаў ён неяк адстаў ад свайго атрада і не паспей уцячы на Усход (брат Язэп паспей і загінуў дзесяці на Данскім фронце пад час грамадзянскай вайны).

Прабраўшыся ў сваю родную вёску, пэўны час скрываўся ад польскіх уладаў. А калі вайна скончылася, усё неяк заспакоілася. Але рэвалюцыйны настрой, прыхільнасць да савецкай улады, мара пра аўяднанне з Усходнім Беларуссю засталіся, як і ў многіх тагачасных заходнебеларускіх грамадзянаў, асабліва малаземельных.

Польскае панаванне мае бацькі ўспрымалі негатыўна. Уся радня па маці таксама была прасавецкай арыентацыі. Брат яе бацькі Аляксандра, Канстанцін, быў чырвонагвардзейцам, ваяваў у грамадзянскую вайну за савецкую ўладу. Застаўся жывы і заснаваўся ў г.Грозным.

Калі ў Заходній Беларусі пачала дзейнічаць “Грамада” пад кіраўніцтвам

Браніслава Тарашкевіча, мае бацькі далучыліся да яе культуралагічнай дзейнасці на глебе беларушчыны. Адраджэнскія і вызваленчыя настроі імкліва пашыраліся ў грамадстве. Па вёсках ствараліся гурткі самадзейнасці. Ставіліся п'есы па творах беларускіх пісьменнікаў, ладзіліся харавыя і танцевальныя гурткі.

Вось у той час мае бацькі і пазнаёміліся, а неўзабаве і пажаніліся.

Мая маці таксама вучылася ў Гарадзілаўскай пачатковай школе. Марыла стаць настаўніцай. Але ваеннае ліхалецце, польская акупацыя, а затым сямейнае жыццё не далі здзеісніцца гэтым марам. А вось прага да ведаў панавала ўсе заўсёды. Яна сама любіла чытаць і скіляла мяне да гэтага занятку. А кніжкі ў нашай хаце былі і не абы-якія.

У перыяд дзейнасці “Грамады” было нямана распаўсюджана па вёсках беларускай літаратуры нашаніўскай пары, віленскіх выданняў. Нават пасля разгрому “Грамады” захоўваліся яны ў нас доўгі час.

І вось у святочныя дні або ў працяглыя зімовыя вечары я памятаю, як маці аднекуль іх даставала і чытала мне Янку Купалу, Іётку, Багдановіча. Асабліва засталася ў памяці “Папараць-Кветка” Янкі Купалы. Мо таму, што і я нарадзіўся ў Купальскую ноч. Зачароўвалі п'есы “Чорт і баба”, “Мікітаў лапаць” і шэраг іншых твораў. Такім чынам маці паўплывала на маё духоўна-інтэлектуальнае выхаванне ўжо з дзяцінства. А за адно і на нацыянальнае ўсведамленне, тым больш, што ў тагачаснай беларускай вёсцы родная мова, звычаі, старожытныя абрарады былі пануючымі.

Паланізацыя, калі і закранала, то хутчэй установы народнай асветы. Але пэўны час і беларуская мова выкладалася ў школах. Існавалі беларускія гімназіі і настаўніцкія семінары. У Польскім Сойме быў нашы беларускія паслы. Гэта калі ўзнялія рэпрэсіі супраць грамадоўцаў, сітуацыя пачала мяніцца. Характэрнай рысай тагачасных больш свядомых беларускіх грамадзян, відаць, было тое, што адраджэнскія і незалежніцкія настроі спалучаліся з сацыялістычнымі ідэаламі, з прыхільнасцю да Саветаў. Гэта я адчуваў па сваёй сям'і і радні. І гэта ў той час, калі ва Усходній Беларусі жорстка падаўлялася ўсё нацыянальнае, знішччаўся інтэлектуальны і творчы патэнцыял усёй нацыі, праводзілася русіфікацыя народнай асветы. Але і жорсткая ізалацыя не дазваляла нам усведамляць рэчаіснасць. Варта адзначыць, што пры ўсіх наступствах каланіяльна-паланізатарскай палітыкі тагачаснай Польшчы, Заходняя Беларусь панесла ў гэтым намнога меншыя страты.

Асабліва гэта праявілася ў перыяд нямецкай акупацыі 1941–1945 гг., калі ўся асветніцкая дзейнасць апнулася ў руках нацыянальной беларускай інтэлігенцыі. Праўда, і польская інтэлігенцыя праяўляла значную актыўнасць, разлічваючы ў будучыні бачыць Заходнюю Беларусь у складзе Рэчы Паспалітай.

А ў 1931 г. здарылася ў нас бяда. У спякотныя жнівеньскі дзень згарэла старэнская дзядулева хата. Згарэла як свечка. Быццам бы па неасцярожнасці пастухоў, якія клалі за нашым хлеўчуком вогнішча на аржонні, пяклі бульбу. Жывёла захавалася, была ў полі. Усе былі на жніве. Я – у суседзяў. Добра, што не ў хаце. Часам мяне пакідалі малога аднаго. Прывязвалі матузом да стала, каб

не залез дзе непатрэбна. Доўга не хадзіў, хварэў рахітам. Пакуль прыляцелі, засталіся адны галавешкі. Але, напэўна, нездарма існуе прымайка: “Лепш некалкі раз гарэць, чым адзін раз галець”. За страхоўку, якую мы атрымалі, з дапамогай радні і добрых людзей цераз год бацькі на тым месцы пабудавалі новую, больш прасторную, хату з большымі вокнамі, вышэйшай столлю і драўлянай падлогай. Менавіта ў новай хаце ў той час пачалі празуляца мае схільнасці да выяўленчага мастацтва. Седзячы на падлозе, на чистых жоўтых дошках, я крамзоліў штосьці, дастаўшы вугаль з прыпека. І вось аднойчы, прыехаўшы з кірмашу, бацька дастаў з кішэні прыгожы, абвіты каляровымі палоскамі аловак. Радасці маёй не было канца. Нават клаў яго пад падушку на ноч. Шкада толькі было, што ён памяншаўся, калі я ўжо малываў на маргінэсах кніжак, вокладках, сыштках, на картоне. У куце аднаго пакойчыка бацька паставіў стаярны вярстак і зімовымі вечарамі майстраваў заказы – вокны, дзвёры, розную мэблю. Былі ў хаце і некаторыя алейныя будаўнічыя фарбы. Яны вабілі мяне безупынна. А я ўжо быў не адзін. У гэтай хаце нарадзіўся мой малодшы брат Сяргей, які, на жаль, заўчасна памёр. Але вось так здарылася, што на ім я паспрабаваў свае здольнасці як жывапісца. Калі нікога не было ў хаце, я раздаў свайго браціка і памалываў усяго з ног да галавы вохрыстай алейнай фарбай. Пасадзіў пад парогам ля дзярэй, а сам залез пад стол і назіраў, як жа будуць дзівіцца на мой твор. Ад нечаканасці і пэўнай разгубленасці мяне нават не пакаралі. Маці часта ўспамінала пра гэты моі учынак не то з дакорам, не то з асаблівым здзіўленнем.

(працяг будзе).

СПАДЧЫНА

Пяцьтро Бітэль.

РАЗВАЛ

Гістарычны раман

ПРАДМОВА

Нейкі фатум павіс над Рэчпаспалітай у час каралеўства Яна Казіміра Вазы. Здавалася, што змовіліся нячыстыя сілы і абрушылі на краіну ўсю сваю злую моц. Пошасці, войны, нашэсці ворагаў, бунты, стыхійныя бедствы – усё гэта зведала краіна і зносила больш дзесятка год.

Крыававы патоп, узняты ў 1648 годзе казакамі пад камандай Багдана Хмяльніцкага ва ўкраінскіх ваяводствах, паширыўся з нашэсцем арміяў маскоўскага цара Аляксея Міхайлавіча на землі Вялікага Княства Літоўскага і заліў паходамі шведскага караля Карла X Густава ўсю Рэчпаспаліту, хлынуўшы адначасова хваляй сямігородскай ваеншчыны пад камандай Ракочага, што дакацілася ад Карпат да Варшавы.

Летам 1654 года, пасля пераходу Хмяльніцкага на бок Масквы, цар абрушыў на наш край 200 000 армію. Галоўныя сілы пад яго асабістай камандай пасля трохмесячнай аблогі здабылі горад-крэпасць Смаленск, які абараняўся пад камандай ваяводы Піліпа Абуховіча. У той час армія Шарамецьева заняла гарады Невель, Полацк, Дзісну, Другу, Іказнь і Усвят. Трубецкой і Чаркаскі завалодалі Магілёўшчынай, а казак Залатарэнка, правая рука Хмяльніцкага, апанаваў Рэчыцу, Гомель, Чарэйск, Новы Быхаў і іншыя гарады на захад ад Дняпра.

Нашэсці гэтых арміяў стрымлівалі войскі Вялікага Княства Літоўскага пад камандай гетманаў Януша Радзівіла і Вінценцага Гасеўскага, аднак пад напорам перавышаючых сіл яны былі змушаны адступіць і здаць тэрыторыі з гарадамі Слуцк, Нясвіж, Менск і іншыя. Толькі зіма паўстрымала тады ваенныя дзеянні.

Пяцьтро Бітэль (1912 – 1991) – беларускі паэт і перакладчык. Нарадзіўся ў мястэчку Радунь на Гродзеншчыне. Скончыў настаўніцкую семінарыю і Вышэйшыя настаўніцкія курсы ў Вільні (1939). Працаўваў настаўнікам. Быў рэпрэсаваны. Аўтар кніг «Замкі і людзі», «Паэмы», «Дзве вайны». Пераклаў на беларускую мову ўсе творы Адама Міцкевіча. Памёр у Маладэчне. Пахаваны ў мястэчку Вішнева на Валожыншчыне.

Наступны 1655 год адзначыўся далейшай акупацыяй маскоўскімі войскамі абшараў Княства, заняццем сталіцы Вільні і гарадоў Коўна, Трок, Турава, Давід-Гарадка, Століна і Пінска.

У гэты ж час шведы ўступілі ў Заходнюю Прусію, заваявалі горад Гданьск, а затым паўночныя нашы гарады Браслаў, Другу ды іншыя. Пасля таго скіраваліся ў паўднёвым напрамку ў Польшчу і занялі ўсю яе тэрыторыю...

Розныя прайдзісветы, выкарыстоўваючы каралеўскія ўніверсалы аб мабілізацыі, прысвойвалі сабе бяспраўна званні капитанаў і ротмістраў, арганізоўвалі банды і рабавалі ў вёсках, мястэчках і на дарогах. Многа школы рабілі марадзёры, якія цягліся за рэгулярнымі арміямі. Сеймавыя ўхвалы з тых часоў перапоўненыя артыкуламі аб злачынцах і разбойніцкіх групоўках, адносна якіх прадпісвалася прымяняць самыя суровыя рэпресіі.

Народ пакутваў не толькі ад ворагаў, але, як гэта бывае заўсёды ў час вайны, ад пошасціяў, голаду і бязладдзя. Гарэлі сёлы і шляхоцкія двары, гарэлі мястэчкі і гарады. Людзі пакідалі свае сялібы і хаваліся па лясах і пустырах.

Раман “Развал”, напісаная на падставе гістарычных матэрыялаў, знаёміць чытача з першым перыядам гэтай мартыралогіі, якая на доўгі час пакінула на жыцці нашай Бацькаўшчыны вельмі глыбокія сляды.

Часціка першая

Вільня перажывала вельмі цяжкі час. У мінулым 1652 годзе пошасць абязлюдніла яе – шмат народу загінула, многія ў паніцы раз’ехаліся па іншых гарадах і сёлах, бедната шукала ратунку ў лясах. Аднак, калі з пачаткам новага, 1653-га года смяротнасць сярод насельніцтва сталіцы і наваколля выразна зменшылася, горад пачаў ажываць і вяртацца да нармальнага жыцця. Адчыніліся крамы, майстэрні і святыні, аднавіла заняткі галоўная наўчальная ўстанова Вялікага Княства Літоўскага – езуіцкая калегія. Народ ізноў пачаў памалу ажываць свае сялібы, супактывацца і забываць пра нанесеныя нядаўна страты. Нічога, як быццам, не прадвяшчала ўжо бяды, і вось так званае “маровае паветра” пачало лютаваць нанова і акрыла горад жалобай...

Аднойчы ў прыгожы майскі дзень, калі вокал Замкавай плошчы цвілі каштаны і ў паветры насыціўся водар вільготнага бэзу, калі сонца залаціла крыжы на купалах цэркваў і касцёлаў ды серабрыла ўзнятая лёгкім ветрам хвалі паўнаводнай Віліі, на Троцкай вуліцы перад домам купца Лазоўскага спыніўся падарожны. Гэта быў сярэдняга росту кучараўскі сінявокі бландзін гадоў трыццаці. Ягоны твар і вопратку пакрываў шэры слой дарожнага пылу, у руках трymаў ён невялікі куфэрак.

З вуліцы ў дом уваходу не было, а брама аказалася зачыненай знутры. Падарожны паходзіў уздоўж будынка, стараючыся зазірнуць у вокны, але нікога і нічога не ўбачыў. Тады, пастаяўшы хвіліну, пастукаў у браму, аднак ніякага адказу не пачуў.

“Ясна, – прамармытаў, – людзі баяцца заразы і адасобіліся, пазамыкаліся

або зусім выехалі з горада. І ўсё ж я мушу даведацца, дзе знаходзіцца патрэбны мне чалавек. Няўжо ў доме так нікога і няма? Паспрабуем пагрукатаць яшчэ”.

І ён зноў пачаў стукаць у фортку.

Праз некаторы час на двары пачуліся павольныя цяжкія крокі, брамка прыадчынілася, і сівы барадаты твар запытаў:

– Чаго ламаеш дзвёры? Нікога тут няма, гаспадары выехалі. Загадана нікому не адчыняць.

І калматая галава схавалася.

Аднак падарожны быў не з тых, што лёгка здаюцца.

– Пачакай, чалавечча, – выкрыкнуў ён услед старому, – не зачыняйся, дай слова прамовіць!

– Ну чаго яшчэ табе трэба? – прашаплявіў, высунуўшы зноў частку сваёй сівой барады, вартайнік. – Сказана: гаспадароў няма!

– Не трэба мне твае гаспадары, – ухватіўшыся за прыадчыненую фортку, прамовіць падарожны. – Скажы мне вашэцца, ці пражывае тут у вас студэнт па прозвішчу Пятроўскі?

– Гэта кватарант, ці што?

– Ага, малады чалавек родам з Полацка.

– Жыве тут адзін, а скуль ён родам, я не ведаю, гэта да мяне не залежыць.

– Як бы мне з ім убачыцца?

– А хто ваша яму, брат ці сват?

– І не брат, і не сват, а проста зямляк.

– Не такая цяперара, каб у госці хадзіць, – забубнёў стары. – Ну, я пайду гляну, калі ён дома, дык скажу яму. А ваша тут пачакай.

І зноў, зачыніўшы фортку на засоўку, стары пашлэпаў углыб двара.

Праз некалькі хвілін за агародкай пачуліся жывавыя крокі і чысьці бадзёры голас:

– Я чую стукат, але думаў, што гэта ты тут свае парадкі наводзіш.

Брамка адчынілася, і ў ёй з'явіўся малады каранасты брунет.

– Добры дзень, – прывітаўся падарожны.

– Добры дзень, – адказаў малады чалавек, з цікавасцю прыгляджаючыся да новапрыбыўшага.

– Скажыце, калі ласка, ці не вы бакалаўр Пятроўскі-Сітняновіч? – запытаў госць.

– Так, гэта я.

– Вельмі мне прыемна, вельмі рады, што застаў вас дома. Я – Ігнат Іяўлевіч, настайнік з Полацка.

– Іяўлевіч? Паэт? Надзвычай рады вас бачыцца! Заходзьце, калі ласка. Я атрымаў ваш ліст, але не спадзіваўся сустэрэцца з вамі ў такі неспрыяльны час, – загаварыў Пятроўскі. – Я даўно марыў пазнаёміцца з вамі, каб выказаць маё захапленне вашай творчасцю і маю пашану. Прашу аказаць гонар майму паддашшу.

— Я сюды прыбыў не на доўга, — адказаў з падзякай Іяўлевіч. — Праўду сказаў мне тут ваш стары, што не пара цяпер на візіты. Выязджаочы з Полацка, не спадзяваўся я, што ў такі благі час сюды траплю. Вядома, чуткі ў нас хадзілі пра новыя наступ заразы ў сталіцы, але мы думалі, што гэта звычайнія плёткі. Апынуўшыся ў Вільні, я рагашыў, па магчымасці, сустрэцца з вамі, хоць і сумняваўся, ці застану вас дома. Па дарозе давялося бачыць уцекачоў, якія расказалі мне пра пошасць і railі вяртацца. Не хацелася заварочваць з-пад самага горада, а ўехаўшы, убачыў на вуліцы хворых, знямоглых і трупы...

— Так, пошасць наведала нас зноў, — з уздыхам пацвердзіў Пятроўскі, — і, мне здаецца, што яна стала пашырацца з яшчэ большай інтэнсіўнасцю, чым у мінулым годзе.

— А вы ж як? — запытаў госьць, — не збіраецца пакінуць горад?

— Відаць, трэба выяздышы і не, толькі яшчэ не ведаю, куды падацца, — адказаў гаспадар кватэры. — Тут мяне ўжо нічога не трymае. Хацеў вось толькі данесці да ладу цыкл вершаў, распачатых яшчэ ў Кіеве ды атрымаць з калегі грамату аб заканчэнні вучобы.

— А ўсё ж, дзе вы хацелі б жыць і працаваць, калі гэта не сакрэт? — запытаў госьць, увайшоўшы на крутых сходках у невялікі нізкі пакой.

— Раней меў намер уладкавацца тут, а цяпер... не ведаю.

— А пра родны горад не думалі? — дапытваўся Іяўлевіч.

— Вы маецце на ўвазе Полацк? — запытаў Пятроўскі. — А ці знайдзеца мне там адпаведнае поле для дзеяння?

— Чаму ж, — казаў, распранаючыся, госьць, — наша брацкая школа пры Багаяўленскім манастыры — павышанага тыпу, у ёй цяпер больш двухсот вучняў. Калі б было дастатковая выкладчыкаў адпаведнай кваліфікацыі, дык можна было б і ў нас арганізаваць калегію на ўзор Кіеўскай ці тутэйшай.

I. Кенданкоў.
Жаўнеры Вялікага
Княства Літоўскага

Пятроўскі задумаўся. Прайшоўшыся па пакоі, ён сказаў:

– Як я ўжо зазначыў, тут мяне нішто не трymае. Была задумка назаўсёды абсталаўвацца ў Вільні, але бог рассудзіў інакш. Тая, якую я выбраў на спадарожніцу жыцця, стала ахвярай пошасці мінулай восенню, калі нам здавалася, што бяда ўжо адышла... Вучоба ў тутэйшай установе закончана, нічога больш даць мне яна ўжо не можа. Дый цяпер яе аўдыторыі свеціць пусткамі – слуханы і выкладчыкі разбегліся хто куды. Наогул, як вы бачыце, горад апусцеў і невядома, калі вернецца ў ім жыццё да нормы... Аднак, мы загавырыліся, а вы ж з дарогі. Абмыйце дарожны пыл, а я тым часам пашукаю чаго-небудзь перакусіць.

Седзячы за небагатым сталом, Іяўлевіч пачаў гутарку пра справы, якія прывялі яго ў сталіцу.

– Прыйшоў я сюды, – казаў ён, – каб здаць у друкарню сваю кніжыцу і заадно заказаць некалькі царкоўных кніг для нашага манастыра, ды вось так выглядае, што не будзе з кім дамовіцца.

– Зусім магчыма, што нікога не застанеце. Людзі паміраюць і разбягаюцца. Аднак многія не могуць выехаць з розных прычын. Бедныя не маюць куды падацца, а багатым цяжка пакідаць свой набытак без нагляду... Людзі са слязамі просяць ратунку ў бога. Духавенства наладжвае працэсіі з крыжамі і харугвамі і бесперапынна моліцца ў святых. Біскуп Юры Тышкевіч, – працягваў Пятроўскі, – аж з Італіі прывёз копію іконы Найсвяцейшай Дзевы Ласкавай, якую абносілі ва ўрачыстай працэсіі па горадзе, а пасля памяцілі ў касцёле Пятра і Паўла на Антокалі. Там цяпер ідуць кругласутачныя набажэнствы. Наладжваюцца таксама штодня працэсіі з рэліквіямі святога Казіміра. Ды памалу і капітула пакідае ўслед за вернымі горад.

– А Вільня, як я паспеў заўважыць, горад вялікі і прыгожы, – зірнуўшы ў акно, з якога віднела катэдра святога Станіслава, – казаў Іяўлевіч. – Хоць, можна сказаць, мяльком глянуў, але змог гэта з прыемнасцю сцвердзіць.

– І прыгожы, і багаты, – падтрымаў яго думку Пятроўскі. – Кажуць, не ўступае Krakavu, якім ляхі вельмі ганарацца.

– Горад, як я бачыў, абаронны.

– Ну, не вельмі. Знатакі кажуць, што не прыстасаваны для сур’езнай абароны. Але наогул акружаны мурам дайжыней больш за тры вярсты, мае дзве яцкіе брамы. Да мінлага года налічваў каля 15-ці тысяч жыхароў. У сваёй большасці гэта мяшчане, якія займаюцца гандлем і рамёствамі.

– Тут вельмі многа святыніяў, – заўважыў госць, запіваючы цвёрдую кураціну халодным квасам.

– Гэта праўда, – сказаў Пятроўскі. – Каталіцкіх касцёлаў 23, апроч таго ёсць 9 уніяцкіх цэркваў (праваслаўная засталася толькі адна), па адным лютаранскам і кальвінскім зборы, адна мячэць і дзве сінагогі.

– Сапраўды, дамоў малітвы багата. А наконт асветы як? Ці шмат школ ў горадзе?

– Из асветай, я сказаў бы, нялага. Перш за ўсё ёсць тут, як вядома, – працяг-

ваў гаспадар кватэры, – слайная езуіцкая калегія, або, як яе называюць, акадэмія, а апроч таго пры многіх касцёлах і манастырах, між іншым і пры праваслаўным Святадухаўскім манастыры, існуюць школы, якія выхоўваюць вучняў як з горада, так і з правінцыі.

– У адрозненне ад іншых гарадоў, – гаварыў далей Іяўлевіч, – амаль усе дамы тут мураваныя. Я заўважыў нават і двухпавярховыя.

– Як ні дзіўна, – усміхнуўся Пятроўскі, – але прымаўка, што пажары ўпрыгожваюць гарады, зусім справядлівая.

Вільню часта наведвалі пажары. Асабліва апусташальны здарыўся ў 1610 годзе. Тады выгарэў амаль увесь цэнтр, пацярпеў нават Ніжні замак. А на сённяшні дзень горад адбудаваўся і стаў шмат харащэйшым, чым быў дагэтуль. Значна ўпрыгожваюць яго палацы магнатаў і велічныя касцёлы, збудаваныя ў розных замежных стылях. Затое прадмесці з іхнімі хацінамі-буданамі выглядаюць і не-прырабна, і бедна. Жывуць там маламаёмыя гандляры, рамеснікі, раміznікі, паслугачы і наогул усякая галота. Іх найбольш і гіне ад пошасці, ад недаядання і бруду.

Пасля сіплага палудня і шчырай сяброўскай гутаркі Іяўлевіч сказаў:

– А ўсё ж мне трэба было б зайсці ў друкарню паглядзець, можа, там яшчэ не ўсе разбегліся. Можа, прынялі б мой заказ, бо вяртацца дамоў з пустымі рукамі вельмі не хацелася б.

– Давайце пройдземся, – сказу Пятроўскі, – я вас правяду. І заадно глянем, што чуваць у горадзе. Я ўжо некалькі дзён не выходзіў з дому.

Яны выйшлі і падаліся ў бок друкарні, якая калісьці належыла братам Мамонічам і набыла шырокую славу. Цяпер валодалі ёю езуіты.

Вуліцы былі пустынныя, брамы наглуха пазачыненныя. Кідаліся ў очы шматлікія. пазабіванныя дошкамі вокны і дзвёры – знак, што гаспадары выехалі. Зрэдку трапляўся адзінокі праходжы, які, убачыўшы незнаёмых, кіраваўся за вугал або ў браму. Ад часу да часу можна было спаткаць сумную працэсію з некалькімі збедаваных людзей, якія праводзілі на магільнік чарговую ахвяру пошасці. Праз насцеж парасчыненныя дзвёры касцёлаў можна было бачыць агенчыкі запаленых свечак і групкі пакленчыўшых людзей, якія ў шчырай малітве прасілі бoga, каб ён спыніў строгае пакаранне.

Друкарню засталі зачыненай, і нават не было ў каго запытаць, дзе друкары і ці прымуць заказ.

– Ну што ж, – сказаў Іяўлевіч, – няўдача. Трэба падавацца ў зваротны шлях, толькі цяпер невядома якой аказіяй. Сюды дабраўся з гандлёвымі людзьмі, якія паехалі далей, а як вярнуцца, не ведаю.

– Рашыў выехаць і я, – прамовіў пасля хвіліны маўчання Пятроўскі. – Падэдзем разам у Полацк. Я знаю аднаго вельмі спрытнага раміznіка, які жыве за Вострай брамай у Слабодцы. Калі нічога з ім не здарылася, дык ён падвязе нас да Міцкун, гэта вёρст з дзесятак адгэтуль. Там жыве адзін мой добры сябра. Мы ў яго прыпынімся, і ён, ведаю, дапаможа нам адправіцца далей.

За гарадскім мурам убачылі адразу некалькі ахвяр бедства. Два чалавекі цягнулі, а два папіхалі самаробнью каліску, на якой без труны ляжалі два нябожчыкі – маладая жанчына і гадоў двух-трох дзіця. Побач выносілі з хаты з галашэннямі і плачам труп рослага мужчыны з сівізной на скронях. При парозе на зямлі ляжала, відаць, нядайона памёршая жанчына, а над ёй плакала двое невялікіх дзяцей у брудных лахманах. Ва ўсёй Слабодцы стаяў плач і лямант.

Апнінушыся ў такім жудасным асяроддзі, сябры стаялі збянтэжаныя, і пачуццё, што нічым нельга дапамагчы гэтым няшчасным, сціскала іхня грудзі.

Стара кабета, праходзячы міма з напакаванай нейкім зеллем торбай за плячыма, раптам спынілася і сказала:

– Куды вы ідзяце, панічы? Хіба жыццё вам не міла!

– Ці ж вы не ведаеце і не бачыце, што тут робіцца?

– Ведаем, бабка, і бачым, – адказаў Пятроўскі, – але нам вельмі патрэбны адзін чалавек, які тут пражывае.

– Нікога вы цяпер тут не знайдзеце, – працягвала старая, – адны людзі паміраюць, другія іх хаваюць. Уцякайце лепш адгэтуль, паکуль вас пошасць не зваліла!

Але ў туго хвіліну адгучыўся ад группы мужчын, якія ішлі за нябожчыцай, малады кучараўы бландзін. Ён быў без шапкі, і з-пад палатнянай расхрыстанай сарочкі праглядвалі яго шырокія загарэлія грудзі. Пад светлымі густымі бровамі свяціліся жывыя сінія вочы; невялікія вусны, акружаныя ледзь прыкметнай бародкай і яснейшымі за яе вусамі, расхіліліся ў прывітальнай усмешцы.

– О, пан настаўнік! – здзівіўся ён. Як жа вы сюды трапілі і што тут робіце ў нас такім небяспечным часам?

– Якраз, дружка, ты мне і патрэбен, – адказаў Пятроўскі. – вось прыехаў да мяне мой сябры з Полацка і цяпер не ведае, як адгэтуль выбрацца. Ды заадно і я хацеў бы выехаць. Ці не памог бы нам у гэтай бядзе?

Малады чалавек на хвіліну задумаўся і злёгку пачухаў патыліцу.

– Вядома, каб не нажыць бяды, вам трэба аваўязкова выехаць, – сказаў ён. – Цяпер усе, хто можа, пакідаюць горад. А калі б вы хацелі паехаць?

– Чым хутчэй, тым лепш, – адказаў Пятроўскі.

– А ці не маглі бы вы пачакаць да заўтра? У нас тут гора. Заўчора пахавалі маю сястру, а сёння ў суседстве вось бяда ды не адна...

– Няхай будзе заўтра зрання.

– Тады згода. А ці далёка паедзем? – пацікавіўся фурман, – і ці шмат у вас рэчаў?

– Падвязеш нас вёрст з дзесятак да аднаго маёнтка. А рэчаў у нас не багата. Запражы ў брычку і пад’едзь да мяне. Мы будзем напагатове.

– Добра, прыеду, калі цяпер можна што-небудзь напэўна абыцаць. А

цяпер прашу мне прабачыць, пайду даганяць сваіх.

І, махнуўшы на развітанне чубам, хуткім крокам накіраваўся следам за жалобнай працэсіяй.

— Гэта вельмі талковы хлопец, — сказаў Пятроўскі, калі праз ту ю ж Вострую браму яны вярталіся на кватэру. — Гэта мой вучань. Вельмі цягнецца да ведаў. Я заўважыў яго ў мінулым годзе ў брацкай школе. А пасля ў свабодны час ён прыходзіў да мяне. Я памог яму шмат у чым разабрацца. Шкода, што ён не з прывілеяваных; каб быў шляхоцкага роду, дык з яго галавой мог бы дайсі вельмі высока. А так, відаць, фурманам, як быў яго бацька, і змарнуеца.

— Ён мог бы падацца ў духоўныя. Сан памог бы яму выбіцца ў людзі, — выказаў думку Іяўлевіч. — Цяпер гэта наогул амаль адзін спосаб...

— Мы гутарылі з ім на гэту тэму, але яго больш спакушае вайсковая кар'ера.

Назаўтра амаль з усходам сонца з'явіўся на брычцы, запрэжанай у худаватую, але даволі жывую каніну, раміznік Віктар Ясень. Маладыя вучоныя не прымусілі яго доўга чакаць. Пачуўшы стук у браму і ўбачыўшы праз акно на вуліцы фурмана, хутка сабраліся і выйшлі, несучы ў руках свае нешматлікія і небагатыя пакункі. Развіталіся са старым вартаўніком Захарам, які праводзіў іх аж за браму, пажадалі яму моцнага здароўя і занялі месцы ў брычцы. Ясень узяў лейцы ў рукі і ўладкаўся на пярзднім сядзенні. У хуткім часе, мінуўшы браму ў гарадскім муры, падарожнія выехалі на шырокі паўночны ці так званы Полацкі шлях.

Частка другая.

Маёнтак Міцкуны быў размешчаны на ўзгорку над быстрачечнай рэчкай Віленкай. Акружаны высокімі таполямі і абнесены сцяной з грубога бярвення, двор выглядаў, як замак, у які, каб дабрацца, трэба было мінуць мост і нізкую акаваную жалезам браму.

За брамай быў шырокі дзядзінец, у канцы якога стаяў жылы панскі дом. Гэта была аднапавярховая будыніна з крытым ганкам, абапал якога размяшчалася па пяць вялікіх вокнаў з масіўнымі дебувымі аканіцамі. За домам наглядаўся стары вялікі сад, налева, водзаль ад дома быўлі стайні, аборы, скляпы, клеці, стадолы і парабкоўскае жытло — трох нізкія будыніны, так званыя чваракі, бо кожная з іх была разлічана на чатыры сям'і.

Направа ад дома, на схіле ў бок рэчкі, якая рабіла тут круты разворот, стаяў бровар з жылым пакоем, лазня са святліцай, а за садам над ставам, пад ценем вольх і вербалозу — вадзяны млын. За гаспадарскімі будынкамі распрастыраліся шырокія палі і лугі аж па ўскрай лесу, што цягнуўся далёка, мо да берагоў многаводнай Віліі ці яшчэ далей.

Насупроць маёнтка, на правым беразе ракі, скупілася даволі значная той самай назвы вёска, праз якую пралягаў пясчаны шлях, названы Паўночным або Полацкім.

Уладальнікам гэтага багатага маўнтка і панам прыгонных з некалькіх навакольных вёсак быў патомак знатнага і заслужанага для Рэчпаспалітай роду Леапольд Запольскі, чалавек перадавых на той час ідэй, які, закончыўшы Віленскую езуіцкую акадэмію і дапоўніўшы адукацыю за граніцай, служыў некаторы час пры двары віленскага ваяводы Кышыштафа Хадкевіча, а пасля яго смерці і з выбухам “маровага паветра” перасяліўся ў свой двор.

Пан Леапольд меў вялікі, багата абсталяваны дом у Вільні, які ўжо другі год свяціў пусткамі – пошасць абнавілася, і вяртанне ў горад зноў прыйшлося адкласці на нейкі невядомы час. А тут, у такім, здавалася б, зацішным і спакойным месцамі становілася і не спакойна, і нават небяспечна. Па лясах пачалі цягніцца падазронныя людзі, якія заходзілі ў вёскі, дамагаліся харчоў і нярэдка рабілі напады, рабавалі і нават учынялі забойствы.

Не аблінулі яны і Міцкун. Некалькі дзён таму назад напалахалі двух пастушкоў-малалетак і загарнулі паўкапы авечак. А гэтай ночы напалі на млын, зблізі старога млынара і павезлі на падводах у невядомым напрамку ўсю, якая там была, муку.

Прыгожым майскім раннем вяртаўся пан Леапольд з млына, куды хадзіў пераканацца на свае вочы, якую шкоду нанеслі яму начныя рабаўнікі. Быў ён усвяляванны, злы і ў думках лаяў злачынцаў.

“Гэта лайдацтва так развялося, – мармытаў сам сабе, – што толькі глядзі, каб не ўварвалася ў двор... разлад у нашай дзяржаве, няма каму сачыць за парадкам, поўны развал. Да чаго ўсё гэта нас давядзе?..

Ён ішоў узбрярэжкам ракі, а пасля праз вузкую брамку, ледзь прыкметную сярод лазняка, шчыльна аступіўшага агароджу, увайшоў у квітнеючы сад.

Хоць сад быў немалады і даволі занядбаны, але дрэвы цвілі дружна і прыгожа, дык пан Леапольд, удыхнуўшы паветра, напоўненага водарамі вясенняга рання, і напесціўшы вочы белай і бледна-ружовай квеценню, трохі супакоіўся і пачаў разважаць спакайней.

“Як-ніяк гэта была не апошняя мука, – суцяшаў сам сябе, – значныя запасы зерня і мукі ляжаць у свірнах, голад яшчэ не пагражае ды і да новага ўраджаю не так далёка. аднак трэба сур’ёзна падумаць, як зберагчы тое, што ёсьць, і як забяспечыцца ад далейшага шкодніцтва”.

I, падумаўшы, што будучыня не прадракае нічога радаснага, а наадварот, абяцала быць змрочнай і невядомай, глыбока ўздыхнуў.

Выйшаўшы з саду на дзядзінец, гаспадар сустрэў свайго аканома, пажылога шляхціца Барэйку, які, прывітаўшыся здалёк і нізка пакланіўшыся, запытаў:

– Ці былі вы, пане дзедзіч, у млыне? Ці бачылі, што там нароблена?

– Быў і бачыў, – адказаў пан. – Цяпер неабходна кожны вечар прывозіць у двор увесеь дніёўны памол. На ноч нельга там пакідаць ні мукі, ні збожжа. Дапільнуйце гэта, пан Барэйка.

– Будзе зроблена па загаду пана дабрадзея. А ці чулі вы, пане дзедзіч, што ўшчэнт згарэў і зрабаваны маўтак ксяндза біскупа Тышкевіча?

– Не, не чую. А калі? Як?

– Прыйяджаў тут атрад ваяводскіх стральцоў, што патрулююць шлях; яны спыніліся ў вёсцы, пайлі коней і расказвалі.

– А які маўтак спалены? У ксяндза біскупа іх шмат.

– Ды дзесьці там убок Міхалішкаў.

– А хто тыя злачынцы, невядома?

– Ды, мусіць, схізматыкі, збунтаваныя халопы, якія і нас не абмінулі.

– Гэта благая вестка, – сказаў пан Леапольд, – вельмі непрыемная вестка.

– Ды ўжо ж не з лпшых, пане дабрадзею, – пацвердзіў стары слуга.

– Вось што, пане Барэйка, – сказаў пасля кароткага раздуму пан Запольскі, – сачыце, каб брамы ў двор былі зачынены і ўдзенъ і ўночы, каб людзі пільна вартавалі. Без майго дазволу нікога ў двор не пускаць. Цяпер у Вільні пошасць, дык могуць і да нас яе прывалачы. Ды і так, час такі цяпер неспакойны...

– Я за гэтым гляджу, – адказаў аканом. – Пры абедзьвюх брамах вартуюць па два чалавекі. А ўночы ўсе мужчыны будуць напагатове.

– Наnoch няхай прыходзяць па чалавек дзесьць з вёскі для аховы двара.

– Я ўжо вызначыў варты, – сказаў Барэйка. – Усё будзе ў парадку, вяльможны пане.

– Ну глядзіце і пра ўсе нечаканасці давайце мне неадкладна знаць, – закончыў гутарку Запольскі і падаўся ў бок дома, дзе яго ўжо чакалі са снеданнем жонка, пані Эмілія, і дзве дачушки-малалеткі Лаўра і Камілія са сваёй выхавацелькай.

– Сняданне даўно астыла, чакаем цябе, чакаем, – сустрэла яго папрокам Эмілія, – а ты ўсё дзесьці прападаеш цэлую раніцу.

– Справы, пані дабрадзейка, справы! – адказаў гаспадар, – і з кожным днём прыбаўляеца клопатай.

– А што? Знаў што-небудзь здарылася?

– Млын абрабавалі, – адказаў пан Леапольд.

– Як абрабавалі? – здзівілася гаспадыня дому.

– Прыехалі ўначы на падводах, пагрузілі муку і збожжа і паехалі, – вытлумачыў муж.

– Хто? Куды павезлі? – дапытвалася пані Эмілія.

– А хто ж знае? Рабаўнікі, злачынны зброд, якога развязлося цяпер, хоць адбайляй, – сказаў гаспадар, сядкочы за стол.

– Слухай, Поль, – пасля кароткага раздуму сказала пані, – яны ж так могуць і ў наш двор уварвацца!

Пан Леапольд нязначна паказаў ёй вачыма на пільна заслуханых у іхнюю гутарку дачок і выхавальніцу панну Кляру.

– Ну не, – сказаў упэйненым голасам. – Наш двор абнесены надзейнай агароджай. У нас ёсьць зброя і пільная варта. Будзьце спакойныя, такое нам не пагражае.

Пры канцы снядання служанка далажыла пану, што яго пільна хоча бачыць аканом.

– Што здарылася? – запытаў ён, выйшаўшы ў пярэдні пакой.

– Каraleўскі пасол стаіць пад брамай, – далажыў Барэйка.

– Хто? Які пасол? – здзівіўся гаспадар дому.

– Я не ведаю, – адказаў аканом, камечучы ў руках шапку. – Ён так сябе назваў.

– Ён адзін? – дапытваўся далей пан Леапольд.

– Да не. З ім ахова, не менш дваццаці збройных коннікаў.

– Цікава! Пойдзем, я сам гляну, хто там такі, – заспяшаўся Запольскі.

І вось праз фортку брамы ўбачыў ён атрад спешаных коннікаў, якія трymалі за павады ўпацелых коней, а на адхоне прыдарожнага рова сядзеў, відаць, іхні камандзір, рыцар у лёгкім панцыры. Шлем ляжаў побач на траве – валасы госця былі мокрыя ад поту.

Прыгледзеўшыся пільна, пан Запольскі выкрыкнуў:

– Каго я бачу! Гэта ж пан Мадэкша!

– Ён самы ва ўласнай асобе, – адказаў, устаючы, рыцар.

– Вітай нам, дарагі друга! – распрастёршы абдымкі, кінуўся да яго пан Леапольд.

– Як я рады, як я рады цябе бачыць! – паўтарыў гаспадар. – Прашу, прашу ў мае сціплыя парогі!

Ён загадаў адчыніць браму, атрад увайшоў на дзядзінец і размясціўся на плошчы каля стайні, а паны накіраваліся ў бок дома.

– Скажы мне, Стэфан, – звярнуўся Запольскі да госця, – калі гэта не сакрэт, адкуль і куды ты вандруеш?

– Вядома, сакрэт, – адказаў Мадэкша, – але табе яго адкрыю. Еду з Гародні з паручэннямі яго міласці карала Яна Казіміра да кашталянаў і камандуючых на паўночных рубяжах, а менавіта у Полацк, Другу, Дзісну, Іказнь, Браслаў...

– А праз Вільню ты праезджаў?

– Мы праехалі не спыняючыся, хоць пачаткова там быў у нас запланаваны адпачынак. Вільня цяпер – вымершы горад.

– Вокны і брамы пазачыненныя і пазабіванныя наглуха. Чалавека на вуліцы не ўбачыш... Дарэчы, перш чым паказацца тваім дамам, варта было для мене атрэсці дарожны пыл і памыцца. Нашы лекары кажуць, што каб зберагчыся ад пошасці, дык трэба сачыць за чысцінёю цела.

– Я і сам хацеў запрапанаваць табе лазню, – сказаў гаспадар. – Пойдзем, памыешся, а пасля могуць памыцца і твае жайнеры.

– Вельмі дзякую і за сябе, і за сваю ахову.

А праз нейкую гадзіну пасля гэтага спынілася ля брамы брычка са знаёмымі ўжо нам падарожнікамі. Фурман Ясень, сардечна развітаўся са сваім настаўнікам і ягоным сябрам, пасля чаго павярнуў сваю каніну ў бок Вільні.

Пан Запольскі, звычаем сваіх гасцінных продкаў, згодна з прымаўкай “Госць у хату – бог у хату”, гасцінна прывітаў маладых бакалаўраў і пасля лазні, якой і им мінуць не дазволіў, яны былі запрошаныя ў становую на багаты з прычыны з’яўлення гэтакіх гасцей, абед.

Частка трэцяя.

Запольскаму вельмі хацелася распытаць Мадэкшу пра тое, як стаяць справы наогул у Рэчпаспалітай і ў Вялікім Княстве Літоўскім у прыватнасці, але не распачынаў гэтай гутаркі за столом, каб магчыма благімі весткамі і панурымі перспектывамі не пасаваць настрою вельмі ўражлівай пані Эмілі. Пасля шчодрага пачастунку, пры якім гаспадар не паскупіўся ні старапольскім мёдам, ні венгерскім віном, мужчыны выйшлі ў сад.

Дзень быў пагодны, цёплы і ціхі. Сонца пачынала хіліцца ўжо у бок заходу, але яшчэ не спадала. Пан Леапольд запрасіў гасцей у алъянку, дзе на століку засталі загадзя падрыхтаваны збан халоднага квасу і ў плеценай талерцы рознае пячэнне хатняга вырабу. У гэтай адмысловай пабудове панаў прыемны паўзмрок, пахла квеценню сада, свежым пячэннем і сыраватай прахалодай.

Праз навісі густалістага дзікага вінаграду, які старанна абліяпіў драўляную рашотку, зредку прабіваліся сонечныя коскі і залатымі плямкамі клаліся на белым абрусе, на высокім запацелым збане, на гліняных кубках, на лазовым падносе і на лаўках вакол стала.

– О, дык тут у вас, як відаць, святыня Сыбіллі, – сказаў, уваходзячы, Мадэшка. – Вось вам, паны піты, – звярнуўся ўбок Пятроўскага і Іяўлевіча, – куток, у якім можна сустрэцца з музай.

– Сапраўды, чудоўны зацішак для шукальнікаў адпачынку і натхнення, – пацвердзіў Іяўлевіч.

– Прашу прыесці, – запрапанаваў Запольскі. – Я запрасіў вас сюды, каб без перашкод і лішніх вушэй даведацца ад цябе, дружка Стэфана, што адбываецца ў нашай краіне, бо ніхто ж лепш за цябе, пасла яго каралеўскага міласці, гэтага не ведае.

– Што адбываецца? – адказаў пытаннем Мадэшка. – Паکуль што справы – дрэнь, і многае варожыць на тое, што стануць яшчэ горшымі.

– Няўжо? – здзвіліся слухачы. – Дык не да лепшага ідзе, а трэба чакаць горшага?

– Так выглядае, – патакнуў каралеўскі пасланец.

— Маеш на ўвазе казацтва? Хмяльніцкага? — запытаў Леапольд.

— Каб жа толькі Хмяльніцкі! — уздыхнуў Мадэкша. — І апроч Хмяльніцкага набіраеца ворагаў, хоць адбаўляй! Па-першае, нічога добра га не магаць з чакаць ад Масквы. Маём пэўныя звесткі, што цар Аляксей рыхтуе супроць нас небывалы паход. Калі не выступіць яшчэ сёлета, дык на наступную вясну напэўна. Па-другое, шведы нарыхтаваліся супроць нас і толькі чакаюць зручнага моманту. Іхні кароль Карла X Густаў марыцц зсадзіць з трона свайго суайчынніка і сваяка, нашага караля Яна Казіміра і намерваеца нанесці нам з поўначы свой смяртэльны ўдар. А з поўдня заяўляе свае прэтэнзіі сямігродскі гаспадар Ракочы, які ўжо нават распачаў зачэпныя дзеянні. Вось вам агульная сітуацыя, у якой знаходзіцца сёння Рэчпаспалітая.

— А як гледзяць на гэта дзяржаўныя дзеячы, кароль, сейм? — запытаў Запольскі.

— Усе за тое, каб наладжваць адпаведную абарону, — працягваў Мадэкша, — толькі ніхто не знае, як за гэта ўзыцца. Карабельская каса пустая, армія не падрыхтаваная і расцірушаная па ўсіх паграніччах. Але нельга сказаць, што нічога не робіцца. Сейм прыняў ухвалу змабілізаваць у Кароне 36 тысяч, а ў Вялікім княстве 15 тысяч войска. Аднак пры такім палітычным становішчы гэтага вельмі недастатковая як у колькасці, так і ў якасці аспектце. Дапусцім, што людзей у нас набирайцца дастаткова, а вось наконт узбраення, асабліва артылерый, пакуль што перспектывы надзвычай змрочныя. Дабаўце да гэтага “маровае паветра”, што перакідаецца з месца на месца або, сціхнуўшы на нейкі час, зноў вяртаецца, як гэта наглядаем у Вільні, прыміце пад увагу амаль паўсяднія бунты чэрні, выкліканыя рэлігійнымі, нацыянальнымі і сацыяльнымі супяречнасцямі, і будзене мець поўныя малюнак палітычна-грамадской сітуацыі, у якой знаходзімся.

— А казакаў жа ўсмірылі! — падбадзёрваючы прысутных, сказаў Запольскі.

— Ну, не вельмі... — запярэчыў Мадэкша.

— Як не вельмі? — стаяў на сваім Леапольд. — Як нам вядома, Януш Радзівіл, на той час гетман польны літоўскі, дабіўся немалых перамог: пад Загаллем разгроміў армію атамана Галоты, які там жа і загінуў, а пад Рэчыцай разбіў 30-ці тысячную армію казака Крачкоўскага, пасля аж двойчы перамог чаркаскага палкоўніка Нябабу і прайшоў праз Кіеў аж да Белай Царквы. У гэтым паходзе ўдзельнічалі нашы знакамітыя суайчыннікі, як напрыклад, падканцлер Леў Сапега, краічы літоўскі Казімір Тышкевіч, які камандаваў асабістым карабельскім палком, князь Багуслаў Радзівіл на чале наёмнай нямецкай пяхоты і шмат іншых, якія ў баях сумесна з кароннымі сіламі нанеслі казакам канчатковы ўдар. Там жа быў і заключаны з імі мірны дагавор.

— Усё гэта было, — пацвердзіў Мадэкша, — але, на жаль, сплыло. Цяпер казакі, заручыўшыся падтрымкай Масквы, зноў актыўізіваліся, і Януш Рад-

зівіл з Гасеўскім адбіваюцца ад іх на Прыдняпроўі ў раёне Рэчыцы. Казакамі камандуе Залатарэнка, правая рука Хмяльніцкага. Паводле чутак, гэта вельмі здольны і люты атаман.

— Прабачце, калі ласка, — умішаўся ў гутарку Пятроўскі, — а дзе цяпер знаходзіцца наш кароль? Якія яго дзеянні і загады?

— Найяснейшы пан цяпер найчасцей спыняеца ў Гародні. Нядайна аб'яўлена паспалітае рушэнне, ваенныя сілы гуртуюцца пакуль каля Ковеля. Апошнім часам яго міласць быў у Кобрыне, адтоль я і выехаў з яго даручэннямі.

— А як вы ацэньваеце ўнутранае становішча тут у нас, у Вялікім Княстве Літоўскім? — запытаў Іяўлевіч.

— А тут бадай-што цяжэй разабрацца, чым у міжнародным становішчы, — адказаў пасол. — Тут так пакрыжаліся інтэрэсы рэлігійныя, нацыянальныя, рэгіянальныя, класавыя, асабістыя і іншыя, што нельга ў гэтым заблытаць клубку знайсці канец.

— Як вы лічыце? — звярнуўся да яго Пятроўскі, — унія аб'яднала людзей нашага краю ці з'явілася адной з прычын цяперашняга ўнутрыдзяржаўнага разладу?

— Мне здаецца, — хвіліну падумаўшы, адказаў запытаны, — што задумана яна была з неблагімі мэтамі, але як гэта часта бывае, добрае мерапрыемства ў часе яго ажыццяўлення ператварылася ў такое, што начало прыносіць шкоду. Мне здаецца, што крутыя меры, якімі пачалі ўкараняць свой светапагляд нашы рымска-каталіцкія духаўнікі, а перш за ёсё езуіцкія ды іншыя ордэны, а ўслед за імі неафіты-уніяты, у значнай меры прычыніліся да разладу, выклікаўшы ўсе пазнейшыя паслядоўнасці.

— А я думаю, — сказаў Пятроўскі, — што унія, як сродак экспансіі каталіцызму на ўсход, нашаму рускаму, ці, дакладней кажучы, беларускаму народу нічога, апроч гора, не прынесла. У нашым Вялікім Княстве і без таго хапала рэлігіяў, бо апроч асноўных — праваслаўнай, якая існавала тут здаўна і рымска-каталіцкай, што прыйшла да нас з нашчадкамі Ягайлы, прыжыліся веравучэнні іншых напрамкаў (лютаране, кальвіністы, антытырынітары ды іншыя). І вось князі рымска-каталіцкага касцёла задумалі навязаць нам і ўкараняюць дагэтуль яшчэ адну веру — уніяцкую. Выходзіць па-іхняму, што наш народ быў яшчэ замала раздроблены, каб можна было ім, як уздумаеца, камандаваць.

Магчыма, з пункту гледжання рымскага каталіцызму гэта прагрэс, але з пункту гледжання злітнасці, адзінства нацыі, народа, яго жыццяздольнасці, традыцыяў і ў сувязі з гэтым абароназдольнасці краіны, нам нанесен вялікі ўрон і непатрэбныя непапраўныя шкоды.

— Праўду кажучы, — адказаў Мадэкша, — у гэтыя матэрый я лішне не заглыбляўся, але тое, што з прычыны уніі ўзніклі ў грамадстве непаладкі, я признаю. Завялікая ўлада і зашмат прывілеяў дадзена ў нас духавенству...

- Рымска-каталицкаму, – удакладніў Пятроўскі.
- Так, яго я мей на ўвазе ў першую чаргу, – закончыў Мадэкша.
- А ці робяцца цяпер якія-небудзь заходы з боку сейма ці карала, каб нармалізаваць становішча? – запытаў Іяўлевіч.
- Наколькі мне вядома, – адказаў пасол, – тое-сёе ў гэтым напрамку зроблена. Напрыклад, у 1650 годзе атрымалі прывілеі на карысць праваслаўных такія гарады, як Трокі, Ліда, Навагрудак і некаторыя іншыя.
- Ці не запазнелая гэта акцыя? – усуніўся Пятроўскі.
- Што ж, вядомая прымайка кажа, што лепш позна, чым ніколі, – закончыў дыскусію Мадэкша. – А цяпер абмяркуйма нашы асабістыя справы. Як я зразумеў з гутаркі пры абедзе, паны бакалаўры маюць намер дабрацца да Палацка. Калі пажадаецце, дык я вам, паны вучоныя, магу ў гэтым дапамагчы.
- Як? – запыталі абодва.
- Калі ўмееце трymацца на сядле, дык я не супроць забраць вас з сабой, бо еду я ў вашым напрамку. Ёсьць у мяне запасныя коні, дык пасаджу вас на іх, і паедзеце ў маёй свіце. Ці згодны?
- О, вялікі вам дзякую! – адзваліся палачане. – Вядома, згодны! А конна ехаць нам не навіна!

– Ну вось і парадак, – сказаў пасол. – А цяпер хачу табе, Леапольд, сказаць тое, аб чым маўчаў дагэтуль, каб не азмрочыць нашай сустрэчы. Я прывёз загад пана віленскага ваяводы, падмацаваны вось гэтым пісьмом, (тут ён дастаў з унутранай кішэні кафтана ліст з ваксовой пячаццю) у якім загадана табе з'явіцца з адпаведным твайму становішчу і маёмасці атрадам коннікаў на канец месяца чэрвеня, а больш дакладна к дню святых Пятра і Паўла пад кіраўніцтва нядаўна назначанага вялікім гетманам літоўскім князя Януша Радзівіла ў Нясвіж.

Усе звярнулі вочы на гаспадара дома, ён жа, хоць раптам моцна збліднеўши, узяў ліст цвёрдай рукой, распячатай, прабег хутка вачыма і сказаў:

– Я гэтага спадзяваўся кожны дзень. Я ведаў, што доўга адседжвацца дома не ўдасца. Горшшая справа ў тым, што нельга перавесці ў сталіцу сям'ю, што ў такі няпэўны час прыйдзецца маёй пані Эміліі заставацца з дзецьмі ў маёнтку. Ну, але ж абавязак вышэй за ўсё...

На гэтым бяседа мужчын закончылася, і яны пакінулі сад. Неўзабаве госці началі рыхтавацца ў дарогу, бо Мадэкша спяшаўся і намерваўся выкарыстаць для падарожжа час начной прахалоды. А пан Леапольд, паклікаўшы аканома, пачаў даваць яму настаўленні.

Раздел чацверты.

Малады раміznік закіраваўся, памахаў рукоj сваім седакам, з якімі перад тым сардэчна развітаўся, і памалу рушыў у зваротны шлях. Закруціў лейцы за пярэднє сядzenie, перамяsciўся на задніе і, даўшы каніне свабоду самой выбіраць дарогу на выбоістым шляху, аддаўся невясёлым думкам. Вось ён

вяртаецца ў Вільню, у апусцелую хаціну ў Слабодцы, дзе яго ніхто не чакае. Жыў разам з сястрой-удавой і яе малалетнай дачушкай, ды вось пошасць скасіла іх у адзін дзень, і пахаваныя яны ў адной магіле.

“Людзі ў горадзе мруць, як мурашкі. Усе, хто можа, уцякаюць са сталіцы, а я туды вяртаюся, – працягваў свае думкі юнак. – Калі мне нават і ўдасца захаваць жыццё (не ўсе ж мо вымруць ад той пошасці), дык нічога добрага мяне не чакае. Каму ў вымерлым горадзе спатрэбіцца раміznіk?

Цяпер лета, каня можна выпасвіць на пустырах і дарогах, а што есці самому? Як зарабіць на жыццё? Найначай прыйдзецца падацца ў які-небудзь двор і наняцца ў батракі. А што рабіць з каніной, з брычкай? Можа, цыганы купілі б, але вельмі шкада раставацца з Зоркай, яна такая паслухмяная і разумная жывёліна… Ды колькі за яе дадуць? Аддасі і каніну, і брычку за бесцань і застанешся поўным галышом… А пасля за гэтыя гроши ўжо такой не купіш… Што рабіць?”

А гэтым часам Зорка, не адчуваючы лейцаў, калі апынулася ў лесе, звярнула з дарогі і, на колькі дазваляла ёй вупраж, пачала падмацоўвацца ў прыдарожным рове сакавітай травой.

“Правільна робіш, малая, – сказаў гаспадар, злазячы з брычкі, – пара табе перадыхнуньць і перакусіць, сонца ўжо схілілася з паўдня”.

Ён накіраваў павозку на прыдарожную палянку, выпраг сваю, як ён яе называў, карміцельку з аглобляў, прывязаў лейчынай да кола і пусціў у збруі на траву. Сам, разаслаўшы пад бок світку, лёг пад разгалістым дубам і пачаў жаваць захоплены на дарогу акраец чэрствага хлеба.

У лесе панавала невымоўная прыемная цішыня, пахла вільгаццю, ляснымі кветкамі, што разлажыліся на паляне ў цудоўны арнамент, і тым падбадзёрваючым лясным паветрам, якое бывае пасля начнога жыватворнага дажджу. Дзесьці недалёка прагукала сваё “ку-ку” ўвішная зязюля, у гушчары над галавой цвyrкала нейкае дробнае птаства, у траве бесперапынна чырыкалі конікі.

Юнак жаваў сціплы палудзень і разглядаў на паляне залацістыя сонечныя плямы, якія, калі вечер ускалыхваў лісты на дрэвах, то патухалі, то перамяшчаліся з месца на месца або ўспыхвалі нанова яркім мігатлівым святлом.

Дарога была пустая, не было відаць ні пешых, ні конных.

“Дзіўна, – падумаў хлопец, – Віленска-полацкі шлях заўсёды такі рухлівы і многалюдны, сягоння, як вымер. Вось што нарабіла пошасць – людзі ўжо і дарогі сталі баяцца… І ўсё ж нехта там з-за павароту паказваеца… Нейкія коннікі. Ці не ваяводскі патруль? Не, гэта нейкія цывільныя, шляхта”…

Калі пад’ехалі бліжэй, юнак разгледзеў пециральных ездакоў, прычым адразу заўважыў, што ўся кампанія знаходзіцца пад моцным хмелем. Наперадзе ехаў мажны шляхціц на распасвеным рыжым жарабцы. Здалёк было відаць, што сядзеў ён у сядле мешкавата, і галава ягоная пацялепвалася ў тант конскіх

кракаў. За ім паводдаль сунуліся памалу яшчэ чатыры коннікі з расчырванелымі тварамі, нешта выкрыкаючы, рагочучы і размахваючы рукамі. Вопраткі іхня былі расхрыстаныя, шапкі збітая набок...

Рыжы жарабец, заўважыўшы каніну на паляне, заржаў пасвойму перарывіста, і пакуль яго гаспадар ахамянуўся, скочыў у бок брычкі. Спуджаная Зорка рванулася наўцёкі, але спыненая моцнай лейчынай, стрымалася і з выцягнутай шыяй спaloханымі разумнымі вачыма ўтаропілася ў нахабніка. Віктар узарваўся са свайго месца і з распасцёртымі рукамі бег наступроць няпрошанага госця.

П'яны яздок, разбуджаны ржаннем і раптоўным ажыўленнем скакуна, ахамянуўся, рвануў на сябе павады і ўзняў каня на дыбы.

– Хто такія? – прыглядаючыся мутнымі вачымі да юнака, азверыўся таўсцяк.

– Праезджы, – адказаў Віктар.

– Што гэта мне за адказ? Без цябе бачу, што праезджы! – спыняючы цуглямі неспакойнага каня і ablізаючы непаслухмяным языком слонявыя губы, гарачыўся пан. – Я цябе пытаю, адкуль ты і чый ты. Адказвай, бо зараз загадаю разлажыць цябе на дарозе і ўсыпаць сто палак! Ну! Ясна?

Над'ехаўшыя спадарожнікі спыніліся побач і моўкі з'едліва сачылі за допытам.

– Нічый я, сам свой, а жыву ў горадзе, – адказаў юнак.

– Лык!¹ – вырваўся адзін з коннікаў.

– А конь у цябе чый? – працягваў допыт таўстапузы з вышыні раз'юшанага жарабца.

– Мой. Я раміznіk.

– Раміznіk? Ну дык запрагай сваю клячу і падвязеш мяне мілю-другую! – загадаў пан.

– Не магу. Каніна з дарогі, стомленая, вось я выпраг яе на папас, – апраўдваўся Віктар.

– Не можаш? Ці не хочаш? Запрагай, я табе сказаў! Смерд пракляты! Шляхціцу аказваеш непаслухмянасць!

Ясень стаяў, злажыўшы рукі на грудзях і смела глядзеў у затуманеных п'яных вочы нахабнага самадура. А той, не вынесшы позірку юнака, адварнуўся і гукнуў:

– Пан Зубковіч, пакажы гэтamu смаркатаму лыку неба. А вы, – загадаў у бок іншых, – запрагайце ягоную падлу ў брычку. Толькі жыва! Надакучыла мне трэсціся ў сядле, хачу сесці на воз і трохі падрамаць.

Паслухмяная загаду таўсцяка сабутэльнікі саскочылі з коней і, хістуючыся, з расстаўленымі рукамі кінуліся выконваць даручэнне. Здаравенны вярзіла, названы Зубковічам, наблізіўся да юнага фурмана, які памкнуўся ісці ў бок сваёй каніны, і гыркнуў прапітым басам:

– Стой! Ці бачыў ты неба?

І калі юнак узвёў на яго пытальны здзіўлены зрок, зусім нечакана раптам атрымаў такі моцны ўдар у скронь, што адразу, як сноп, зваліўся ў траву і страціў прытомнасць.

Калі прачнуўся з надакучлівым шумам у вушах і няспечным болем галавы, ні той звярынай кампаніі, ні Зоркі з брычкай на паляне ўжо не было. Сонца хілілася да заходу і, рассцілаючы доўгія цені ад высокіх дрэў, сядала за лес.

Юнак падняўся і некаторы час не мог зразумець, што з ім здарылася. Аднак памалу прыйшоў да памяці, і тады невымоўнае пачуццё крывауды, жалю, злосці і прагі помсты агарнула ягоную істоту... Устаў на ногі, але захістаўся і ўсхапіўся, каб не ўпасці, за куст. Пастаяў так, пасля зрабіў некалькі кроکаў. Зямля кружылася і выходзіла з-пад ног, дык падняў нейкі сукаваты кій і памалу павалокся ў напрамку роднага горада. Дрэннае адчуванне не мінала. Хвілінамі нудзіла і адольвала слабасць, тады сядаваў пры дарозе і нейкі час адпачывала. Калі выйшаў з лесу на прыстор палёў, пачынала ўжо змяркацца, а ўдалечы над Вільняй узніялася незвычайная зара...

“Пажар у горадзе, – падказвала свядомасць. – Мала адной бяды, дык прыбавілася яшчэ другая. Бедны горад! Як часта наведваюць яго пажары! Бедныя жыхары нашай стації!”

Калі так ішоў і думаў пра лёс спакутаваных ад пошасці пагарэльцаў, якім не мог дапамагчы, яго ўласная бяда памалу адступала, пераставала быць балюча-адчуўальнай, як быццам забывалася...

Паступова неба над горадам пачало бліднечы, чырвань пажару пераходзіла ў нейкі бялёсы водсвіт.

“Затухае, – зрабіў вывад юнак. – Невядома дзе гарэла, якой шкоды нарабіў пажар? Адначасова з гэтай думкай усвядоміў, што наступае змрок, пацягнула вячэрнім халадком, і па целе прайшлі дрыжыкі. Схамянуўся і ўбачыў, што на ім толькі палатняная сарочка, а світка, якую падаслаў пад бок, кладучыся пад дрэва, там у лесе і засталася. Вяртацца па яе было немагчыма – цяннела, і трэба было падумаць пра начлег.

У не вельмі далёкай адлегласці маячылі на фоне неба высокія дрэвы і чарнелі дахі будынкаў. Прыймінаючы дарогу, здагадаўся, што перад ім прыдарожная карчма, за ёй вёска, а водзаль збоку маёнтак пані Асецкай, пра якую хадзілі між простымі людзьмі неверагодныя чуткі. “Гэта ведзьма,” – казаў ці іншы і жагнаўся на ўспамін яе імя.

Намацаў за пазухай вузельчик з заработкаў, які атрымаў ад Пятроўскага, і вырашыў зайсці ў карчму папрасіцца нанач, а заадно прамачыцца перасохлае горла ды што-небудзь перакусіць, бо шчымліва пачынаў дакучаць голад.

Падышоўшы бліжэй, убачыў пазачыненія аканіцы, запёртыя дзвёры і зразумеў, што стукацца дарма. Карчмар, устрашаны пошасцю і розным бад-

зялым людам, не адклікненца і дзвярэй не адчыніць. Трэба шукаць іншага сховішча.

Разглядаючы навокал, убачыў паводдаль нейкую нізкую доўгую будыніну. “Вось, можа, уласца трапіць у гэту стадолу, дык там на сене і дачакацца наступнага дня”, – падумаў ён. Аднак, калі падышоў бліжэй, разгледзеў, што гэта не будыніна, а сцірта леташнія саломы, значна з аднаго канца расцяганая.

“Што ж, на благі канец, – сказаў сам сабе юнак, – можна тут прыпыніцца. Неба яснае, дажджу не прадбачыцца”. Зайшоў з-за ветранага боку, выцягнуў трохі саломы, змайстраваў сабе нары, прасунуў туды ногі і, падклаўшы пад галаву сноп, самкнуў павекі і стараўся задрамаць. Аднак сон не прыйходзіў. Да��учаў боль галавы, шумела ў вушах, хацелася піць і есці, было зябка і няўтульна. Дзесьці ў глыбінях сцірты шасталі і папісквалі мышы.

Варочаючыся з боку на бок, праз некаторы час пачуў нечыя крокі. Павярнуў галаву і на фоне неба разгледзеў дзве чалавечыя постацы. Незнамыя падышлі бліжэй, спыніліся каля пачатага канца сцірты і пачалі шастаць у саломе, відаць, рыхтавалі сабе пасцель.

“Падрэmem тут, – казаў сцішка адзін, – дый падамося далей. Лезці глыбока ў сцірту я не хачу, бо там, трасца на іх, мышы ды пацуکі, а тутака з берагу іх няма”.

“Перадыхнём, – сказаў другі, – але ўжо і да світання не вельмі шмат засталося”.

Праз некаторы час пачулася іхняе залівістае храпенне.

Хлопец павярнуўся на бок і таксама пачаў драмаць. Разбудзіла яго прыцішаная гутарка, перарываная кашлем. Адкрыў очы і зразумеў, што пачынала світаць. Спачатку не мог сабе ўсвядоміць, дзе ён знаходзіцца, але, намацаўшы вакол сябе салому, прыпомніў, як тут апынуўся. Зразумеў, што суседзі ўстаюць і збіраюцца ў дарогу.

– А пеўніка як? Пусцім? – прадмовіў адзін.

– Пусцім, – адказаў другі. – Няхай ведзьма трохі пашалее. Прыйдзе час, што і з гнізда яе выкурым.

– Выкурым, не дзе дзенеца, – пацвердзіў з глухім кашлем першы.

Ранішні халадок пачаў даймаць, дык малады раміznік павярнуўся на другі бок, глыбей зашыўся ў салому і заплюшчыў очы. Яму здалося, што пачаў зноў драмаць, ды раптам у яго ноздры ўварваўся горкі пах дыму. Канчаткова прачнуўшыся, убачыў незвычайнае святло – над яго галавой палала салома, і вецер разносіў па полі палымяныя вехі. Марудзіць не было калі, дык адным руцём выкаціўся са свайго логавішча і схапіўся за галаву, бо адчуў, што затлеліся валасы…

Аднак не паспуў устаць на ногі, як раптам навалілася на яго некалькі чалавек. Яны ўсселі на яго і, б’ючы чым папала і па чым папала, крычалі:

– Ага! Папаўся, падпальшчык! Звязаць яго!

- Забіць гада!
- Да пані яго! Вядзіце да пані!..

I ўзваліўшыся на галаву і на ногі, два здаравякі заламалі яму рукі за плечы і моцна закруцілі іх вяроўкай.

Хлопец спрабаваў вырвацца, гаварыць, апраўдвацца, але ніхто яго не слухаў. Па загаду старэйшага з-паміж іх, гайдука ці старасты, з біщём і гіканинем грамадой пагналі яго ў двор.

На ганку з'явілася прысадзістая пажылая жанчына. З-пад яе чапца вытыркалі пасмы злёгку запарошаных сівізной валасоў. Сціснутыя тонкія губы і пранізлівія прыжмураныя очы сведчылі аб яе самаўладнымі характары. У руках, скрыжаваных на прыкметным чэраве, яна трymала ружанец з буйных бурштынавых пацерак, пад якімі вісеў вялікі бліскучы, упрыгожаны каштоўнымі каменнямі крыж.

Калі натоўп з пакрываўленым вязнем наблізіўся да ганка, яна саступіла на некалькі прыступкаў ніжэй і хрыпаватым мужчынскім голасам запытала:

- Каго прывялі?
- Падпальшчыка! Ён сцірту саломы падпалиў! Злавілі на месцы злачынства, ясная пані! – адрапартаваў старэйшы з грамады, рыжабароды слуга.
- Падвядзіце бліжэй! – загадала пані.

Зняволенага піргнулі ў плечы, і вось ён апынуўся перад ёй без шапкі і босы, з падцёкамі на твары, у акрываўленай і парванай сарочцы.

“Як пан Езус!” – прамільгнула ў яе нечаканае параўнанне, але, адагнаўшы яго, строга запытала:

- Ты падпалиў сцірту?
- Юнак смела вытрымаў яе калочы позірк і адказаў:
- Не. Не падпальваў я вашай саломы.
- А хто падпалиў?
- Я не ведаю.

Тут вырваўся наперад адзін з гайдукоў і крикнуў:

– Ён хлусіць, ласкавая пані! Мы злавілі яго, як ён выскакваў са сцірты і збіраўся ўцякаць.

- Хто яшчэ быў пры гэтым? – запытала грозна.

Тут аклікнулася некалькі галасоў:

– Я!

– I я!

– I я! Усе бачылі тыя, хто найперш прыбег на пажар, – сказаў на заканчэнне рыжабароды гайдук.

– Даць сто палак і павесіць! Зараз жа! – зрабіла свой прысуд грозная пані, падымаючыся на ганак. Але раптам, нешта ўспомніўшы, павярнулася і сказала:

- Стойце! Не сёння! Сёння святая нядзелька. У нядзелю караць грэх.

Зачыніце ў клець і няхай сядзіць да заўтра.

Два здравенныхых мужчыны падхаплі яго пад пахі з двух бакоў і павалаклі праз дзядзінец у напрамку гаспадарчых будынкаў. Адчынілі пад пярэклекцыю вялікага свірна нізкія масіўныя дзвёры і піргнулі няшчаснага так, як быў са звязанымі рукамі, у глыбокую вільготную цемру. З грукатам запёрлі на завалу ўваход і апрач таго павесілі на дзвярах велічэзны замок.

Ударыўшыся галавой аб нейкую бочку ці скрыню, вязень зваліўся на сырую цагляную падлогу і адчуў, што з разбітага носа зноў цячэ кроў, якой нічым нельга суняць. Страшна ныла ўсё цела, а найгорш мучыў боль у плячах ад заламаных за спіну рук. Спрабаваў падняцца, але зноў-такі зваліўся ніцма на падлогу. Праз некаторы час, калі вочы асвоіліся з цемрай, зауважыў, што аднекуль з-пад столі прабіваецца слабае святло, дык падсунуўся ў той бок і, напрагаючы ўсе сілы, каб не крычаць ад болю, сеў і абапёрся плячыма аб аслізлу бочку. Тады ўбачыў насупроць невялікае закратаванае аckenца. Адтуль прасочваўся ў затхлы падвал струменьчык свежага паветра і свяцілася вузунькая палоска сіняга неба. Было ціха, як у магіле...

Мінула гадзіна ці больш, а болі не ўнімаліся. Кроў, што выцекла з разбітага носа, заляпала вусны і грудзі, і немагчыма было яе выцерці. Пачала праймаць холадам запляснелая вільгаць. Знікаў апошні ценъ надзеі на выратаванне.

І калі так сядзей, безнадзейна скіраваўшы зрок на закратаванае аконца, раптам зауважыў у ім нейкі ценъ, а пасля разгледзеў круглы дзіцячы тварык і скіраваны ў яго цямніцу вочы.

- Гэй, чалавек, дзе ты? – пачуўся шэпт.
- Я тут, – адказаў Віктар, – а чаго ты хочаш?
- Я хачу ў цябе нешта запытадзь.
- Ну што ж, пытай.

Па кучараўых светлых валасах, перавязаных праз лоб вузенъкай стужачкай, здагадаўся, што гэта была дзяўчынка. Яна, відаць, ляжала на зямлі, на ўзроўні якой было аckenца, прыпёршыся тварыкам да кратады.

- Ты ненавідзіш маю маму?
- Не. Я яе зусім не знаю. А хто твоя мама?

Дзяўчынка, нібы не пачуўшы гэтага пытання, працягвала допыт да-лей:

- А навошта ты спаліў салому?
- Я яе не падпальваў. Я начаваў у сірце і ледзь там не згарэў.
- А чаму ты не начаваў дома?
- Не паспеў дайсці да дому.
- А дзе ты жывеш?
- У Вільні.
- А як ты называешся?
- Віктар. А ты?

- Я Анечка. Аня. Табе там вельмі дрэнна?
- Найгорш, што рукі звязаны, не могу выцерці твару. А так можна цярпець.
- Ты мне кажаш праўду? Усё, што казаў, праўда?
- А навошта ж мне лгаць? Я ніколі не лгут.
- Гэта добра. Я не люблю лгуноў і сама стараюся гаварыць толькі праўду.

І тварык знік. Зноў запанавала мёртвая цішыня, а прыглушаныя на хвіліну болі пачалі даймаць з яшчэ невыноснейшай сілай.

Мінула яшчэ гадзіна ці больш. Раптам грукнула завала, заскрыгатаў ключ у замку, дзвёры адчыніліся, і ўніз па сходках спусціўся знаёмы ўжо рыжабароды гайдук з вялікім нажом у руках.

“Няўжо рашилі зарэаць звязанага, як барана?” – прамільгнула думка, і пранізлівы халадок працяй усё цела. Інстынктыўна памкнуўся ўстаць, бараніца, хоць разумей, што супраціўляцца не можа.

А праз момант гайдук схапіў моўчкі сваёй магулпнай даланёй ягоную руку ніжэй локця і спрытным рухам нажа перарэзаў вяроўку. Пасля гэтага звярнуўся да другога, які стаяў высока ў адчыненых дзвярах:

– Давай сюды.

Падышоў да сходкаў, узяў з яго рук збан, прыкрыты акрайцам хлеба, і без слова паставіў ля ног зняволенага.

Дзвёры зачыніліся, заскрыгатаў іржавы замок і зноў стала ў падвале змрочна і глуха. З вялікай цяжкасцю і з невымоўным болем здолеў вязень адвярнуць здзервянелыя рукі. Не адразу змог варушыць далонямі і пальцамі, а калі яны ажылі, тады пацягнуўся да збана і хціва прыпаў вуснамі да вады, не звяртаючы ўвагі на тое, што яна здалася салёнай, відаць, ад уласнай, заліўшай твар і вусны крывы.

Калі наталіў смагу, абмыў збольшага змочанай даланёй свой апухлы знявеchanы твар. Пасля ўзяў у рукі акраец і пачаў прагна есці. Адначасова яго не пакідала думка пра дзяўчынку: ён зразумеў, што ягонае аблегчанне становішча мае з яе цудоўным з'яўленнем.

“Цікава, чыя гэта дзяўчынка Анечка? Хто яе маці? Сама яна адважылася падысці да гэтага закратаванага акенца, ці хто яе выправіў?”

Такія пытанні паўставалі ў ягоных думках, але адказу на іх не было.

(Працяг будзе).

НА ХУТКІХ КРЫЛАХ ВОЛЬНАГА ПЕГАСА

Мар'ян Дукса

Музыка Агінскага

1

У сонечнай купающа лагодзе
Палеткі навакольныя і лес.
З былога паўзабытага стагоддзя
Цячэ крыніцай чыстай паланэз.

Душа жадае музыкі ягонай,
Душа квітнене ад яго, як бэз.
Усё спіхае над зямлёй зялёной,
Калі гучыць тужлівы паланэз.

Чароўная мелодыя ліещца
І запаўняе наваколле спрэс.
І жаўранкі тутэйшыя, здаецца,
Выконваюць тутэйшы паланэз.

Ах, колькі тут і роздуму, і жалю!
А можа, кампазітар уваскэрэс
І сёння з намі ў прыщіхлай зале
Натхнёна грае ўласны паланэз.

2

Маўчанне зорак, ззянне сінявы,
Шчаслівых птушак перазоў світальны,
Дыханне ветру, пошумы травы –
Усё ўвабраў наш творца геніяльны.

Усё, што красавала і расло,
Усе быўшыя песні-адгалоскі...
І падарылі музыцы цяплю
Святлістыя залескія бярозкі.

І аддала чуллівая зямля
Ёй моц і гарп, каб вечна не спіхала...
І музыку пяшчотная Вялля
Над залатым пяском ускалыхала.

Гады, як гусі, мчаць за небакрай –
Няхай мацнее памяці падмурак.

Мар'ян Дукса (1943)

– паэт, публіцыст. Нарадзіўся на хутары каля в. Каракулічы Мядзельскага р-на. Скончыў філфак БДУ (1969). Працаваў настаўнікам на Смаргоншчыне. Жыве ў Солах. Член СП Беларусі з 1969 г.

Аўтар кніг паэзіі «Спатканне» (1967), «Крокі» (1972), «Забытая словы» (1979), «Заснежаныя ягады» (1989) ды інш. Лаўрэат Літаратурнай прэміі СП Беларусі імя А. Куляшова (1990).

Спявай і грай, увесь смаргонскі край –
Калыска слынных вальсаў і мазурак.

3

Смычкі і струны, спавяціце хутка
Пра радасць, што пануе як ніколі.
О, музыка ты сонечнага смутку,
О, музыка такой жаданай волі!

Ты будзь бравурнай ці жывой гарэзай,
З глыбінь душы на белы свет пазванай.
Усе былія маршы й паланэзы –
Вы галасы Айчыны закаванай.

І не бывае большай асалоды,
Не паспытаеш большага натхнення,
Як слухаць, слухаць музыку свабоды,
Што ўсім нясе святло і наталенне.

Яна людскія размывае болі,
Яна ж у сонца акунае скруху.
О, музыка, – ты сімвал нашай волі,
Ты наш узлёт параненага духу.

Голос Багушэвіча

Здалёку ён пльве
Задумна-урачыста –
Бы ў дымнай сіняве
Нябесаў променъ чысты.

Праз дождж, густы туман,
Што еў зямлі акрасу,
Праз колішні падман
І завіхрэнні часу.

Ужо ён як праз сон
Праз гулкі пошчак гаю,
Праз гушчу шэрых дзён
Да слыху далятае.

Да наших рвецца дум
І патрабуе ўвагі –

Цераз халопскі тлум
І дробязныя звязі.

І сэнс яго жывы
Пяршыць і сёння ў горле:
“Любіце мову вы,
каб назаўжды не ўмёрлі”.

А мова ледзь ліпіць,
Канаюць нашы слова...
Ён заклікаў любіць,
Ах, каб жа толькі мову!

Ён завяшчаў абняць,
Свой кут любіць да змогі –
Палеткі й сенажаць,
Азёры і дарогі.

Любіць без перамен
Святлістая ўзгоркі,
Цяпло бацькоўскіх сцен,
Бусліныя падворкі.

І жайранка ўтары
Трымценне-трапятанне,
І родны бляск зары
Малочнага світання.

І Нёман, і Віллю,
Свет мілы за парогам --
Усю любіць зямлю,
Нам дадзеную Богам.

У ёй жа продкі спяць
Непадалёк ад дому.
Яе ні занядбаць,
Ні распрадаць нікому.

Сплысці, сплысці з водой
Назойлівай спакусе!..
Душа сям'і адной
Вісіць над Беларуссю.

Пакуль яе яшчэ
Не даняла гангрэна,
Той голас хай цячэ,
Звініць, нібы сірэна.

Той голас – медны звон
Ляціць, хаця й не шустра,
Праз летаргічны сон
Стабуненага людства.

Да нас як дойдзе ўсё ж
Ягоны кліч прарочы,
Хай танны лёс, як грош,
Вяльможным стаць захоча.

Праз попел векавы
Слоў стрэлы шлях прадзёрлі –
“Любіце мову вы,
пакуль яшчэ не ўмерлі”.

Няхай... душа гарчыць
І сэрца ціха ные.
Пакуль наказ гучыць,
Датуль мы і жывыя.

Драма Купалы

Хацеў з апошніх сіл
Ты перайначыць долю,
Як кроў з адкрытых жыл
Рванулася на волю.

І біў яе фантан –
Як сімвал непакоры.
Ты пажадаў, тытан,
Даверыць дух прасторы.

Свой вузел развязаў
Пад бокам подлай стражы.
Тады ты ўсё сказаў,
Каб лепей – і не скажаш.
А што было пасля,

Якім ты стаў паятам...
 Цябе твая зямля
 Прызнала перад гэтым.

Хоць моц пайшла на звод,
 Ступай ты ціхім крокам,
 Але цябе народ
 Ужо назваў прарокам.

Начныя павукі,
 Што поўзалі ля вокан,
 Далі табе Ляўкі –
 Утульны цёплы кокан.

Хацелі дагадзіць
 Бунтоўнаму паэту?
 Хутчэй адгарадзіць
 Глухой сцяной ад свету.

І пагасіць усё ж
 У твайм сэрцы страйкі,
 Каб не хапіў больш нож,
 Выдумваючы байкі...

Не страціў шчырых слоў
 Пад назіркамі гниюсаў --
 Ты вымаўляй любоў
 Да мілых беларусаў.

Праз горкай славы чад
 Плыве да нас з ахвотай
 Лагодны твой пагляд,
 Разбаўлены маркотай.

Памяці Максіма Танка

Зямляк мой, геній з нарачанскай вёскі...
 Было нялёгка на зямлі гасціць.
 А твой агонь, які лічыўся Боскім,
 Чырвоным д'яблам не жадаў свяціць.

Ты не хацеў лічыць агонь палонным
І полымя не шкадаваў свайго.
І нават люд захаладзела-тронны
Грэў руکі не аднойчы ля яго.

Ён і дыміўся ў гэткія хвіліны,
І ўпартка кідаў водбліскі наўсцяж –
Было цяплей і соснам, і ялінам,
Край беларускі асвятляўся наш.

І смех, і плач, і дым, і промені першы –
Усё ўзяла душа без берагоў.
Пакутліва вылузліваліся вершы
З падпольнай цемры, з ярасці сцягоў.

Ляцелі ўверх нябеснаю дарогай,
Іскрыліся, звінелі, як званы.
І колькі раз з ілжываю эпохай
Ніяк не рыфмаваліся яны.

Ужо не ззяла вера дыяментам,
Начных сумненняў дапякала моль.
Міжволі сціхнуў гром аплодысментаў,
І толькі ў сэрца барабаніў боль.

З бядой-журбой застаўшыся сам-насам,
Калі ў запасе лічаныя дні,
Як хочацца зноў памірыцца з часам,
Хоць гэта й час мышынай мітусні...

Ты спіш, накрыты сонцам і блакітам,
Ад Нарачы сваёй непадалёк.
Як жаўранак, закалыханы жытам,
Спявае над табою твой радок.

Гады ірвуцца, і яны мінуцца,
Тваёй жа песні не апасці ніц.
Да роднай маці захацеў вярнуцца,
Адвергшы пантэоны ўсіх сталіц.

Плыве твой голас з вечнага прадоння –
Сардэчны, мудры і зямны такі.
А па цябе так жаласна – і сёння
Ніяк не сціхнуць – плачуць кулікі.

Лявен Цімохін

Курган

Пісаць пра зоры, пра аблокі,
 Пра ружы цвет, пах палыну
 Прыйшоў я на курган высокі...
 Не атрымалася — імкну
 У даль вякоў у свет змагання,
 У ранні золак тых часоў,
 Якія толькі на кургане
 Сівым пачуеш. Хоць зышоў
 І сплыў той час у далягляды:
 Час не павернеш наўзварат,
 Дарог яго не змерыш! Рады
 Яму не даць. Ды каб хто змог
 Той час вярнуць. Кургана клады
 Рукой крануць — то бы аглох
 Ад тупату святой пагоні,
 Ад рэха, што ідзе з зямлі
 З кургана. Чуеш? — Грозна коні
 Зайржалі, бітву пачалі
 З прыблудкам браткі-беларусы
 За свет шчаслівы, вольны край
 Каб іх нашчадкі без прымусу
 Ішлі на працу — цёмны гай
 Палілі спосабам падсечным,
 І з мёду хмельны мёд варылі
 Каб смела, шчыра і сардэчна
 На роднай мове гаварылі
 З сябрамі. З ворагам дастойна
 Жалезнай мовай размаўлялі
 І на граніцах kraю вольнага
 Каб веру моцную трымалі.
 Памежны сыпалі курган
 Каб з-пад нябёс варожы стан
 Угледзіць, раць на бой сабраць
 Насмерць стаяць!
 За памяць продкаў спарахнелых,
 За волю ў сваёй зямлі
 Што клічуць у свеце Руссю Белай!
 Яны так многае маглі...

Лявен Цімохін (1944)

— паэт, гісторык. Нарадзіўся на Маладзечаншчыне. Скончыў гістфак БДУ. Працуе настаўнікам гісторыі СШ №5. Жыве ў Маладечне.

Друкаваўся на старонках рэспубліканскіх і мясцовых выданняў.

А мы? Стаяу я на кургане
А ён, як востраў у акіяне,
Наўкол цунамі, землятрус
Курган вось-вось у нетру кане...
Пад гром і стрэлы Перуновы
Зблудзіўся, бачу свет ізноў я
Курган сівы, з’імшэлы, ціша,
Узвей-вецер травамі калышыць
Бярозкі, сосны, верасок...
Спі, продак мой, я незнарок
Прыйшоў сюды, складаю вершы.
Я не апошні — прыйдуць лепшыя!

Гляжу на полымя кастра,
Пад белым попелам вуголле...
Бядой крываавай у нядолю
Мая Айчына паплыла.
Сыны Хрыстовы — касінёры
Расейскім сколаты штыком
Над Краем, дзе патухлі зоры
Не замаўкае Божы гром.
Касцёр палае, мкнуць у нябёсы
Да Бога іскры-пасланцы,
Сям-там шчэ у лузе звоняць

косы

мне ж у сэрца стукаюць ганцы —
завуць мяне, завуць у Пагоню,
лунае полымя, як сцяг
гарцуе ў іскрах срэбны коннік
ён вечна дома — мы ў гасцях!

Малітва

Калі на чорных хмараах бліскавіца
Узрывае цемру глыбіня вякоў
Шапчу малітву, хачу памаліцца
За Беларусь, за край маіх бацькоў.

Крый, Бог, народ мне родны ад прымусу,
Што гоніць люд наш ад Твойго святла.

Крый, Бог, сыноў і дочак Беларусі,
Што пад бядой чарнобыльскай ляглі.

Дай, Бог, бязмежна мудры, літасцівы,
Дай моц! — нам не хаваць сваіх грахоў,
Хай міласэрднасць пераможа хцівасць
У тых, хто волей нам хвалюе кроў.

Дай, Бог, майму народу паяднанне,
І сілы дай абараніць свой лёс.

Дай, Божа, нам рашучасць пакаяння
За талерантнасць злу і мора слёз!

Крый, Божа, нас ад жудаснай напасці —
Бяспамятствам нашчадкаў не карай
І каб лукавы зноў не змог украсці
У Края Веры, а ў Веры Край!

Мой Бог! Я грэшны і смяротны,
Але прадстаўши прад Судом Твایм
Маліць я буду зноў за люд мне родны:
Крый, Божа, край наш, злітуйся над ім!

Звяртаюся да ўсіх, хто ў паняверцы.
Каго знявечый прайдзісвет і хлус:
Прыслушайцесь да свайго вы сэрца...
Калі ў ім БОГ — жыць будзе Беларусь!

Чысты позні вечар
На зыходзе восенъ,
Шэрая гадзіна,
Светлы зорны Шлях.
Уздоўж дарогі сосны,
Мары аб сустрэчы,
А па-над дарогай
Зорны, вечны дах.
Па-над нашым Краем
Цішыня і неба,
Часу лёт нячутны —
Таямніца сну
Вольных думак повязъ —
У бессмяротнасць грэбля
Праз бядв акрутнасць
Здраду і ману.
Чысты позні вечар,

Зорны шлях над намі,
 Веліч Таямніцы,
 Крокі нішых ног...
 Росстані Спаткання,
 Мары аб сустрэчы!
 Просім: хай спрыяе
 Нам у дарозе Бог!

Ала Клемянок

Нада мною неба зорнае,
 Як дзіравы парасон,
 Ненаглядны мой, каханы мой
 Бачыць зараз пятны сон.
 Я не буду надаедлівай,
 Абяцаю наўздангон:
 Нават пасля смерці з'едлівай
 Я ні сумнай, ні прыветлівай
 Не прыйду к табе ў сон...
 Я цябе не напалохаю,
 Я цябе не разбуджу,
 Проста хмаркай сіней, лёгкаю
 Над страхою пакружу.

Ала Клемянок (1961) – паэтка, публіцыст. Нарадзілася ў Маладэчне. Скончыла факультэт журналістыкі БДУ. Працавала журналісткам, рэдактарам гарадской газеты «Наш дзень». Жыве ў Смаргоні.

Аўтар кнігі паэзіі «Яны не ведалі мяне» (Маладэчна, 1999).

ВЕРАСЕНЬ

Жоўтым крылом мяне восень рудая жагнае,
 Шэры туман свае ветразі сушыць над полем,
 Там за туманам лета маё дагарае,
 Восень у вогнішча шчодра падкідвае голле.
 Сум і спакой над зямлёй уладараць. А з неба
 Зорным дажджом пераспелым ляціць леаніды,
 Недзе на хвоях успыхваюць нітачкі срэбра
 У брыліянтавых росах з далоняў Планіды.
 Лес, здратаваны за лета, спакою чакае,
 Кветкай пунцовай блішчыць пры дарозе рабіна,
 Верасень вогненны шустрай вавёркай знікае,
 Скача, страсаючы лісце і срэбра з галінаў.

СЯБРУ

Пагавары са мной на роднай мове,
Не лайся, не чурайся, не журыся,
А ѿплай прастатой у кожным слове
Пяшчотай мне да сэрца дакраніся.

Дай водар мне адчуць бароў і пушчаў,
Пахучае паветра сенажаці,
Дзе сонечныя промні колас лушчаць,
Дзе клікае да дому голас маці.

Пагавары са мной на мове роднай,
Такой квяцітай, срэбна-галасітай,
Няхай не папулярнай і не моднай,
Але на нашых вуснах такой чыстай.

Вярні мне сонца яснага дзяцінства,
А хочаш, мы з табою разам знайдзем
Чаромхавы туман уздоўж гасцінца
І дзынькаючы жаўрукамі поўдзень.

Пагавары са мною, мілы дружа,
Алеем родных слоў лячы мне раны.
Няхай навокал вар'яцее сцюжа –
Нас ахінула дзіўная нірвана.

НА ДЗЯДЫ

Запалю надвячоркам грамнічную свечку,
Кожны кут у кватэры ёй перажагнаю,
Сёння варта падумаць, успомніць аб вечным,
Сёння прыйдуць жаданыя госці – я знаю.

За сталом сабяруцца мае ўспаміны,
Памяць продкаў і памяць жывая аб продках,
Сёння самыя важныя ў свеце навіны
Нам заменяць з куфэрка бабулі знаходкі.

Саматканы абрус са стала звесіць крылы,
Перапечкі на ім і кілішачкі з квасам,
Хай закруціць віхор нас прыемны і мілы,
Сёння з вечнасцю мы размаўляем сам на сам.

А за шыбамі першага снегу пушынкі
З чорнай бездані неба ляцяць, як анёлы,
Ды па свечцы грамнічнай збягаюць слязінкі
Мо за нас – за жывых,
мо за іх – за памёрлых.

Я.Р.

Над нашым лёсам чорны Ахеронт,
Ён паглынае памяці скарбонкі,
У небыццё вядзе стары Харон
Стагоддзяў летапісныя старонкі.
Вадой атрутнай з Леты пояць нас
Пярэваратні прагнені да ўлады,
І разбурае няумольны час
Імёны і сядзібы, і прысады.
А над зямлёй Гісторыя гудзе,
Звышрэактыўным лайнераам імчыцца,
Нам не спыніць, не павярнуць яе
І застaeцца – лёсу пакарыцца.
І застaeцца зберагчы душу,
Каб не баяцца плыць па Ахеронту.
Я памяць продкаў у сабе нашу
І берагу імёнаў пазалоту.
Калі надыдзе час і мне ступіць
У лодку раёнадушнага Харона,
Усё сынам пакіну, так і быць,
Мне – толькі голас паміналъны звона.
Мне толькі сумны
светлы ўспамін,
Пра тых, хто не пускаў
мяне да Леты,
Няхай мяне даруе
кожны сын –
Я не аддам ім
гэты сум мой светлы.

ЯЗЭПУ

Ты без слёз мяне плакаць вучыў,
Як цымбалаў празрыстыя гулі,
Ды музыка няўрымслівы быў –
І сяброўкі мяне не пачулі.

Ты вучыў мяне плакаць без слёз,
Як у трауні квяцістым зязюлі,
Ды вятырска мой голас панёс –
Мае дзеткі мяне не пачулі.

Я ўмейо праз слёзы спяваць,
Я скроўзь слёзы смяяцца ўмейо.
Просіш ты мае слёзы хаваць.
Я магла б.
Толькі сэрцам счарсцею.

* * *

А душа яшчэ баліць,
Як яе пераканаць мне,
Што ў першародным сне
Па бяспуціцы-вясне
Мне зусім нядоўга плыць...
А душа ўсё баліць...
А душа, як немаўля,
Крыўдзіцца, крычыць, галосіць,
Ласкі і пяшчоты просіць,
Ды халодны позірк восень
Зоркай кідае здаля,
Бо душа, як немаўля:
Ёй балюча, крыўдна ёй,
А прызнацца не ўмее:
Перад жорсткасцю нямее,
Стане дзень за ноч чарней.
Цёплых мала, мала дней...

* * *

Апошняя восень дваццатага века:
Халодныя ночы, трывожныя дні,
Хаваецца сонца за хмараштабісткі,
За вокнамі вечер шапоча: “Засні...”
І нейкія цені мяне ахінаюць...
Так хочацца жыць, калі сілы знікаюць.

Генадзь Пшэннік

Я іду па сцяжынцы глухой,
Дзе паўзбоччы трава пажаўцела,
Дзе лістота асенняй ракой,
Нібы летнім дажджом, адшумела.

Дзе ў вышынях пурпуравы дах,
З-пад якога ў віхуры блакітнай
Кружыць, кружыць у маіх валасах
Ліст барвовы — вяртлявы і спрытны.

Дзе з вышынь нежаўцеючых шат
Павуцінне ажурам пляцеца.
На зямлі маёй лістапад
І пяшчотаю поўніца сэрца...

ВЕЧАР У РАКУЦЁЎШЧЫНЕ
Амшэлля хаты ды вузкія вулкі,
І вербы гамоняць за сонным слялом.
Гамоняць з крынічкай
Ні ў голас, не гулка
Пад срэбраным месяцам-маладзіком.

Застыла крынічка,
Накрылася шалем,
Сівым туманом засланіўся абшар.
І гонкія вербы
Прыгнуліся з жалем,
Нібы астудзіць захацелі ў ёй твар.

Жытнёвае поле
Расой налісося,
І драч цішыню парушае здалёк.
Ды свеціць прыветна
Між росных калоссяў
Блакітны і чуйны
Цвяток-vasilёk.

Генадзь Пшэннік (1971) – актор, паэт. Нарадзіўся на Маладзечаншчыне. Скончыў актorskасае аддзяленне Беларускай акадэміі мастацтваў. Працуе ў гарадскім аддзеле культуры Маладзечна. Жыве ў г.п. Чысьць Маладзечанскага р-на.

Піша вершы з маленства. Друкаваўся на старонках мясцовых і рэспубліканскіх выданняў.

І можна ўяўіць побач з той прыгажосцю,
Як крочыць па сцежцы,
Любуеца ўсім,
Жаданым сябе адчуваючы госцем,
Зусім малады
Багдановіч Максім.

... І кветкі кладуцца да чыстай крыніцы —
Вяргіні і ружы,
Язмін, гваздзікі...
І ў гэтым жывым карагодзе, зірніце, —
Усё свецяць блакітам сваім васількі.

КВЕТКІ З ЧУЖЫХ ПАЛЁЎ

Генрых Гейнэ

Вярнуўся май прыгожы,
Цвітуць кусты і кветкі,
Плывуць хмурынкі-ружы
Праз сінія палеткі.

Спей льеца салаўіны
З вышынь, з лістоў густэчы,
У травах канюшыны
Гуляе гурт авечы.

Мне ж не пад сілу скокі,
Ляжу ў траве я хворы,
Я чую звон далёкі,
Блукаю ў мар прасторы.

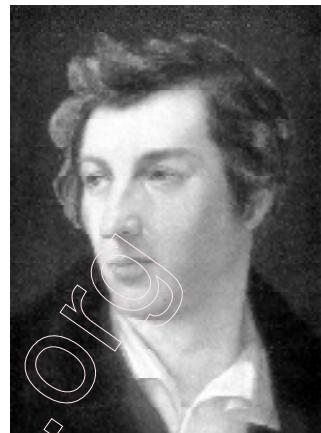
* * *

Мінаючы хацінку
Тваю, прыемна мне
Цябе, малая, бачыць
Штораніцы ў акне.

Цікавым чорным вокам
Ты сочыш з-пад павек:
“Хто ты, чаго ты хочаш,
збалелы чалавек?”

“А я ж пясняр германскі,
Вядомы ўжо у нас –
Сярод імёнаў слайных
Ёсць і маё якраз.

Жадаю ж я, малая,
Патрэбнага для мас:
Боль самы найстрашнейшы,
Мой гэта бль якраз”.

Генрых Гейнэ (1797–1856) – класік нямецкай літаратуры. Нарадзіўся ў Дзюсельдорфе. Вучыўся ў Бонскім і Берлінскім універсітэтах. Жыў у Берліне, Францыі, дзе актыўна займаўся літаратурнай дзейнасцю. Памёр у Парыжы і пахаваны на могілках Манмартр.

Аўтар шматлікіх зборнікаў паэзіі.

ДВА ГРЭНАДЗЕРЫ

У Францыю два грэнадзеры ішлі
 З палону ўздоўж рускіх прастораў,
 Ды вось, да нямецкай дайшоўшы зямлі,
 Галовы спусцілі ад гора.

Тут новая вестка іх выбіла з сіл:
 Французаў ізноў разграмілі,
 Скрышылі вялікую армію ў пыл
 І кесара на'т паланілі.

І слёз грэнадзёры не могуцю стрымаць –
 Навіна прыйшла нечакана.
 І кажа адзін: «Болю мне не суняць,
 Старая заныла зноў рана».

Другі адазваўся: «Канец усяму!
 З табою памёр бы я ў жалі,
 Ды жонка чакае і дзеци, таму
 Як-небудзь ісці трэба далей».

«Што значыць мне дзеци, што доля жаны!
 Не быў бы мой жаль так бяздонны,
 Каб нават і торбы адзелі яны! –
 Вось наш імператар палонны!

Ты выканай просьбу, мой дружа стары:
 Калі я памру за граніцай,
 У Францыю труп мой з сабой забяры,
 Засып яго роднай зямліцай.

І з ордэнам, што я ў баях заслужыў,
 Няхай у магілу я лягу,
 У рукі маёй ружко палажы,
 А збоку прышпіліш мне шлагу.

Так буду ляжаць я ў магіле сырой,
 Як быццам на варце ў маўчанні,
 Аж покууль гарматы не клікнуць на бой
 І конь над магілай не стане.

Асадзіць тут кесар свайго скакуна,
І зброя зазвоніць, зайскрыцца,
Я скочу з магілы туды, дзе вайна,
За кесара нашага біцца.

Адам Міцкевіч

ДА НЁМАНА

О Нёман, родная рака! Дзе тыя воды,
Што чэрпаў я ў дзіцячыя далоні,
А потым у зацішша плыў па іх улонні
Шукаць для сэруца ўзбуранага ахалоды?

Там часта Лаўра, улюблёніца прыроды,
Любіла плесці косы, квецем стройць скроні,
Яе там вобраз, намалёваны ў затоне,
Слязой мушчӯ няраз я ў маладыя годы.

О Нёман, родная рака! Дзе тыя плыні,
А з імі тое шчасце, гэтулькі надзеяў?
Дзе радасці з дзіцячых мілых спраў, падзеяў?

Гады мае бурлівия ў якой краіне?
Дзе зараз Лаўра? Дзе сябры? А сам вось дзе я!
Мінула ўсё!.. Чаму ж сляза ў вачах не гіне?

Іаган Вольфганг Гётэ

МАЙСКАЯ ПЕСНЯ

Як міла ззяе
Зямля ўвакруг!
Як свеціць сонца,
Смяецца луг!

Таўпяцца кветкі
Ў полі, бары,
І сотні гукаў
У гушчары.
Уцеха, радасць

Адам Міцкевіч (1798–1855) – класік польскай літаратуры. Нарадзіўся на Наваградчыне. Скончыў Наваградскую дамініканскую школу і Віленскі ўніверсітэт (1819). Жыў у Коўна, Пецярбургу, Адэсе, Рыме, Жэневе. З 1832 года ў Парыжы.

Аўтар паэм «Гражына», «Дзяды», «Пан Тадэвуш» і шматлікіх іншых паэтычных зборнікаў.

Вакол ва ўсім.
Зямліца! Сонца!
О шчасця ўздым!

Ты так, каханне,
Залоціш дні,
Як ранак хмаркі
У вышыні.

Благаслаўляеш
Лугі, палі
Слаць водар кветак
Па ўсёй зямлі.

О як, дзяўчына,
Мне не любіць! –
Каханием вока
Тваё гарыць!

Так песню любіць
Свабодны птах,
І гэткі кветак
Нябесны пах.

Як я кахаю
Сэрцам усім,
Бо ты мне сілы,
Юнацкі ўздым

Даеш да песенъ
І да гульні.
Шчасце, каханай
Не абліні!

Іоган Гётэ (1749–1832)

– класік німецкай літаратуры. Нарадзіўся ў г. Франкфурт-на-Майне. Вучыўся ў Лейпцигу, Страсбуры. Жыў у Веймары.

Аўтар шматлікіх кніг паэзіі і прозы.

УРЫВАК З ПАЭМЫ “ФАУСТ”

Я філасофію пазнаў
І медыцыну й правасуддзе,
І ў тэалогію ўнікаў –
Старанна доўга памяць трудзіў.
А вось, глупец я і бядак,
Мудрэйшым стаць не змог ніяк.
Магістр і доктар, паліглот

Не менш ужо, чым дзесяць год
Уверх, уніз і наўскасы
Ваджу я вучняў за насы
І бачу – тайнага мы знаць не можам!
А эта паліць сэрца мне агнём трывожным,
Бо ўсё ж мудрэйшы я за іншых задавакаў –
Папоў, магістраў, дактароў, пісакаў.
Няма сумненняў у душы маёй сягоння,
Чарцей я не баюся, ні пякельнага бяздоння,
Таму й сябры ўжо пачалі мяне цурацца.
Сур’ёзна за навуку больш не буду брацца,
Штудзіраваць не буду, каб спасцігнуць штосьці,
Што зробіць лепшымі людзей, адвучыць іх ад злосі.
Не меў я грошай, ні багаццяў, ані звання
І ні людской паshanы, ні прызнання;
Так далей і сабака выжыць мо б не змог!
Таму за магію я ўзяўся без трывог,
Магчыма, мне паможа нейкі дух
Адкрыць сусветных таямніцаў круг,
І я тады не буду ліць свой пот,
Але змагу пранікнуць зразу без турбот
У тайны свету, зведаю той быт.
Якога не адкрые розум наш, ні спрыт,
Пазнаю праўды ўсе і таямніцы,
І, каб сказаць пра іх, не буду ў словах рыцца.

О, ясны месяц, з вышыні
Апошні раз сюды зірні
На дом пакут, дзе шмат начэй
Не сплюшчыў я сваіх вачэй.
Мой сумны друг, над грудай кніг
Мяне ты ўбачыши кожны міг.
Ах, каб я ў горы ўзняцца мог,
Ісці ў святле тваіх дарог,
Вакол пячор, як дух, лунаць,
Глядзець з вышыні на сенажаць,
І збыць навук дурманы ўсе,
Абмыўшыся ў тваёй расе!

Пераклаў з нямецкай Пятро Бітэль.

Шэрвуд Андэрсан

ПРЫГОДА *Апавяданне*

Эліс Хайндмен споўнілася дваццаць сем гадоў, калі Джордж Вілард быў яшчэ хлапчуком. Яна служыла ў галантэрэйнай краме Вінні і жыла разам з маці, якая паўторна выйшла замуж.

Айчым Эліс фарбаваў экіпажы і часцяком прыходзіў дадому п'яным. Жыццё яго складалася вельмі дзіўна. Яно заслугоўвае таго, каб аб ім расказаць калі-небудзь падрабязна.

У свае дваццаць сем гадоў Эліс была цыбатая і худая. Яе надзвычай вялікая галава рэзка вылучалася сярод іншых частак цела. Яна была шатэнка з карымі вачыма і злёгку сутулілася. За яе вонкавай спакойнасцю хавалася пастаяннае душэўнае ўзбуджэнне.

У шаснаццацігадовым узросце, калі Эліс яшчэ не служыла ў краме, яна зацруціла раман з маладым мужчынам, які быў нашмат старэйшы за яе. Яго звалі Нэд Кары. Ён, як і Джордж Вілард супрацоўнічаў у газете “Вайнзбургскі арол” і доўгі час вечарамі хадзіў на спатканні з Эліс. Яны шпацыравалі пад вуліцах гарадка і раз-маўлялі пра будучыню. Эліс была тады сімпатычная, і Нэд Кары абдымаў і цалаваў яе. Пры гэтым ён моцна ўзбуджаўся і казаў ёй такія словы, якія не збіраўся гаварыць раней, і Эліс, жадаючы мець штосьці прыемнае ў сваім аднастайным жыцці, таксама ўзбуджалася і прамаўляла падобныя словы. Вонкавая абалонка яе душы, уся яе натуральная сарамлівасць і скрытнасць як бы разрываліся, і яна цалкам аддавалася любошчам. Позній восенню, калі ёй стукнула ўрэшце шаснаццаць, Нэд Кары вырашыў ехаць у Кліўленд, дзе ён спадзяваўся ўладкавацца на працу ў рэдакцыю якой-небудзь буйной газеты. Эліс

Шэрвуд Андэрсан
(1876 – 1941), класік амерыканскай літаратуры XX стагоддзя. Літаратурную дзейнасць пачаў у 1916 годзе, калі быў надрукаваны яго першы раман “Сын Уінда Макферсона”. Найбольшую вядомасць прынеслі апавяданні – зборнікі “Вайнзбург, Агаё” (1919), “Яйкавы трывумф” (1921), “Коні і людзі” (1923) ды іншыя.

хацела паехаць з ім. Сцішаным дрыготкім голасама яна паведаміла яму аб сваім намеры.

— Мы абое будзем працацаць, — сказала яна. — Я не хачу сядзець у цябе на карку і перашкаджаць тваёй кар’еры. Можаш не жаніцца на мне цяпер. Гэта не так важна. Галоўнае, што мы будзем разам. Нават калі давядзеца нам жыць у адным доме, я ўпэўнена, ніхто благога пра нас аніколі не скажа. У вялікім горадзе мы будзем паводзіць сябе як незнаёмцы, і людзі зусім не будуць звяртаць на нас увагі.

Нэд Кары быў азадачаны рашучасцю і прастатай Эліс. А яшчэ — бязмерна ўзрушаны. Ён хацеў, каб дзяўчына стала яго палюбоўніцай, але потым змяніў сваё рашэнне. Ён хацеў быць яе абаронцам і клапаціцца аб ёй.

— Ты не разумееш, што гаворыш, — рэзка прамовіў ён. — Не спадзявайся, я ні ў якім разе не дазволю табе ехаць са мной. Магчыма, я атрымаю добрую работу і абавязкова вярнуся назад. А цяпер ты павінна заставацца тут. І хопіць пра гэтा.

Увечары, перад тым як пакінуць Вайнзбург і пачаць новае жыццё ў вялікім горадзе, Нэд Кары прыйшоў да Эліс. Амаль з гадзіну яны шпацыравалі па вуліцах, а затым узялі экіпаж на стайні Уэслі Майера і паехалі катацаца за ваколіцу. Узышоў месяц і неяк раптоўна спыніў іх размову. У журбе малады чалавек пазбавіўся рашучасці, якую ён праяўляў у паводзінах з дзяўчынаю.

Яны спынілі каня і вылезлі з экіпажа акурат у тым месцы, дзе шырокі луг прасціраўся аж да самой рэчкі Вайн і там пры цмяным святле месяца аддаліся любошчам. Калі апоўначы яны вярнуліся ў гарадок, то абое былі вельмі щаслівія. Ім і ў галаву тады не прыходзіла, што ў будучым нешта можа здарыцца, што перақрэсліць хараство таго вечара.

— Цяпер мы будзем вернымі адно аднаму і што б ні здарылася, зберажом гэтую вернасць, — сказаў Нэд Кэры, калі развітваўся з дзяўчынай каля брамкі яе дома.

Маладому рэпарцёру не ўдалося ўладкавацца на працу ў рэдакцыю кліўлендскай газеты і ён падаўся далей на захад, у Чыкага. Нейкі час яго гняля адзінота, і ён ці ні кожны дзень пісаў Эліс лісты. Але мала-памалу ён спазнаваў жыццё вялікага горада. У яго з’явіліся сябры і цікавасць да новага жыцця. У чыкага Нэд пасяліўся ў дому, дзе жыло некалькі маладых жанчын. Адна з іх прыцягнула ягоную ўвагу, і ён пачаў забывацца на Эліс. Напрыканцы года ён перастаў пісаць ёй лісты і толькі зредку, калі быў не ў гуморы, ці калі шпацыруючы па парку, бачыў адбітак месячнага святла на траве, успамінаў яе.

А тым часам у Вайнзбургу дзяўчына, якая па-ранейшаму кахала Нэда, пасталела і стала жанчынай. Калі ёй мінула дваццаць два гады, яе бацька, уладар майстэрні па рамонту збрui, нечакана памёр. Ён быў ветэран вайны, і праз пару месяцаў ягоная жонка атрымала пенсію, як жонка-ўдава. На гэтых грошы яна купіла кросны і пачала ткаць кілімы, а Эліс уладкавалася прадаўшчыцай у галантарэйнай краме Вінні. Колькі гадоў Эліс не давала веры, што Нэд Кары не хоча вярнуцца да яе.

Яна была задаволена, што ходзіць на працу, бо там амаль не заўважала, як

бяжыць час, які здаваўся ёй такім доўгім і нудным. Яна пачала адкладваць грошы, бо ўжо даўно расціла надзею сабраць дзве-тры сотні даляраў і паехаць да Нэда ў Чыкага: “А вось зноў у яго прачнеца да мяне былое каханне”.

Эліс не вініла Нэда Кары за тое, што адбылося ў полі пры святле месяца, аднак адчуvalа, што ніколі не зможа выйсці замуж за іншага мужчыну. На яе думку бязглазда аддаваць другому тое, што належыць толькі Нэду. Калі ж які-небудзь дзяцюк залячаецца да яе, яна абавязкова адмовіць яму.

– Я жонка Нэда і застануся ёй назаўсёды, хай сабе ён і не вернеца назад, – шаптала яна, але, нягледзячы на гатоўнасць падтрымаць сябе, не разумела новай ідэі, якая высپявала ў яе душы – а менавіта, што жанчына сама мае права вырашаць, што ёй трэба узяць ад жыцця.

Эліс працавала ў галантарэйнай краме з васьмі раніцы да шасці вечара і яшчэ тройчы на тыдзень прыходзіла ўвечары, каб застацца тут з сямі да дзвеяці гадзінай. Мінаў час, і яна ўсё больш і больш становілася адзінокай. У яе з'явіліся звычкі, уласцівыя адзінокім людзям. Калі позна ўвечары яна падымалася да сябе ў пакой, то адразу апускалася на калені і заўзята малілася. У малітвах Эліс шаптала тое, што хацела сказаць каханку. Яна пачала прывязвацца да рэчай і не магла пераносіць, калі хто-небудзь рукамі дакранаўся да мэблі, якая была яе ўласнасцю. Спачатку яна збріала грошы для таго, каб паехаць у Чыкага да Нэда Кары, але неўзабаве гэты план адкінула цалкам, хоць ашчаджаць кожную капееку не пераставала. Гэта стала закаранелай звычкай, і нават калі мела патрэбу ў новых уборах, то не купляла іх. Іншы раз у дажджліві дзень, у краме, яна даставала з сумачкі ашчадную книжку і, паклаўшы яе перад сабою, падоўгу марыла аб tym, як збярэ нарэшце парадкам грошай і зможа толькі на адны працэнты ўтрымліваць і сябе і мужа.

“Нэд заўсёды любіў падарожніцаць, – разважала ў думках Эліс. – Я дала яму такую магчымасць. Калі мы пажэнімся, і я змагу адкладваць і з яго і з свайі зарплаты, мы будзем багатыя. Тады мы зможем падарожніцаць разам па ўсім свеце”.

Ішоў час. Тыдні змяняліся месяцамі, месяцы гадамі, а Эліс усё чакала і спадзявалася, што Нэд Кары ўсё-такі вернеца. Яе гаспадар, стары пасівельнік мужчына з устаўнымі зубамі і тонкімі серабрыстымі вусамі, якія звісалі яму праста ў рот, быў маўклівец. У дажджлівія дні ці зімою, калі на галоўнай вуліцы Вайнзбурга лютавала бура, пакупнікі амаль не заходзілі ў краму, і, каб неяк прабавіць час, Эліс то складвала, то перакладвала тавары. Зрэдку яна падыходзіла да галоўнай вітрыны і, пазіраючы на пустую вуліцу, успамінала аб tym вечерах, як яны шпацыравалі з Нэдам Кары, а таксма аб tym, што ён сказаў на ад’ездзе: “Мы будзем верныя адно аднаму да скону жыцця”. Гэтыя слова ўсё часцей і часцей прыгадваліся расквітнелай жанчыне, і тады на яе вачах нагортваліся слёзы. Бывала, калі гаспадар крамы кудысь сышодзіў, і Эліс заставалася адна, яна клала галаву на прылавак і ціха плакала.

– Я чакаю цябе, Нэд, – паўтарала яна зноў і зноў, але страх, што ён ніколі

не вернецца назад, усё больш і больш нарастаў у яе душы.

Увесну, напярэдадні спякотных летніх дзён, калі дажджы нарэшце сціхаюць, прырода вакол Вайнзбурга ўяўляе сабой нейкі цуд. Гарадок ляжыць сярод разложыстых палёў, за якімі, ўдалечыні віднеюцца пралескі. У гэтых прыгожых мясцінах ёсьць нямала зацішных куточкаў, куды ў нядзелю па абедзе трymаюць кірунак закаханыя. Скразь шаты дрэваў яны назіраюць на поле і бачаць фермераў, што працуюць у свіранах, і экіпажы, якія то знікаюць за пагоркамі, то зноў з'яўляюцца на даляглідзе. У гарадку б'юць званы, і ў гэты час на станцыю прыбывае цягнік, які здалёк падобны на дзіцячу цацку.

Некалькі гадоў запар пасля ад'езду Нэда Кары Эліс не хадзіла ў лес у кампаніі з моладдзю, але на трэці ці чацвёрты год, калі адзіната ёй стала няспернай, яна надзела сваю лепшую сукенку і рушыла туды самахоць. Аблюбаваўшы зацішнае месца, адкуль быў добра відаць гарадок і абшар палёў, яна прысела. Жах перад старасцю і марна пражытымі гадамі нечакана авалодаў ёй. Яна не магла сядзець спакойна і праз пару хвілінай усхапілася. І пакуль стаяла, пазіраючы навокал, штосці такое, магчыма, раздум аб вечным жыцці, як гэта бывае ў прыродзе, дзе адна пара года змяняе другую, прымусіла яе задумашца аб мінулым. Калоцячыся ад спалоху, яна зразумела, што юнацтва і прыгажосць для яе незваротна прайшлі. Упершыню Эліс адчула, што яе ашукалі. Яна не ўскладвала віну на Нэда Кэры, але й не ведала, хто ў гэтым усё-такі вінаваты. Яе агарнула маркота. Апусціўшыся на калені, яна паспрабавала маліцца, аднак замест малітвы з вуснаў зляталі толькі словаў пратэсту.

— Учорашия не вернеш. Я ніколі не буду шчаслівай. Дык чаму я дасюль сабе хлушу? — скразь слёзы шаптала яна, і дзіўнае пачуццё палёткі прыходзіла з гэтым, бо гэта была яе першая спроба пазбавіцца страху, які зрабіўся часткаю яе паўсядзённага жыцця.

У год, калі Эліс Хайдмен стукнула дваццаць пяць, адбыліся дзве важныя падзеі, якія развеялі яе маркоту. Ейная маці выйшла замуж за Буша Мілтана, фарбавальшчыка экіпажаў у Вайнзбургу, а сама яна стала верніцай метадысцкай царквы. Эліс лічыла, што далучэнье да рэлігіі дапаможа ёй праганць самоту. Паўторнае замужжа маці яшчэ больш адгарадзіла Эліс ад людзей.

— Я раблюся старой і экспэнтрычнай. Калі Нэд вернецца ў Вайнзбург, ён не захоча ўзяць са мной шлюб. У вялікім горадзе, дзе ён зараз жыве, мужчыны доўга застаюцца маладымі. Там існуе столькі розных спакус, што ім няма калі старэць, - казала яна сама себе са з'едлівай усмешкай і рапчуча ўзялася за справу, заводзячы знаёмствы. Кожны чацвер пасля работы яна спяшалася на малебныя сходы ў падвалынае памяшканне царквы, а ў нядзелю такой жа парою наведвала маладзёжную арганізацыю з лігі Эпварт.

Калі Біл Хейлі, сярэдняга веку мужчына, які працеваў у аптэцы і таксама быў шчырым вернікам, прапанаваў аднойчы правесці яе дахаты, яна нават не запярэчыла яму.

“Вядома, я не збіраюся заводзіць з ім шашні, але калі ён зредку і правядзе

мяне, што ў гэтым кепскага?” – падумала яна, усё яшчэ захоўваючы вернасць Нэду Кары.

Не асэнсаваўшы, што здарылася, Эліс спярша супраціўлялася гэтаму, але потым з усё большай і большай рашучасцю старалася атрымаць новую асалоду ад жыцця. Ідучы поруч з аптэкам, яна ўсю дарогу маўчала, і толькі калі яны ѿцішвалі крок, міжволі выцягвала руку і дакранала да фалдаў яго паліту. Пры развітанні з ім каля брамкі Эліс не спяшалася зайсці ў дом, а на нейкі момант затрымалася перад дзвярыма. Яна хацела аклікнуці Біла Хейлі, каб папрасіць яго хоць трохі пасядзець з ёю на цёмнай верандзе, аднак баялася, што аптэкар няправільна зразумее яе.

“Мне ні ён патрэбен, – гаварыла яна сама сабе. – Я проста не хачу заставацца адной. Калі я буду саромеца, то, бадай, ніколі не прывыкну да людзей”.

* * *

На пачатку восені, калі Эліс споўнілася дваццаць сэм гадоў, яе ахапіла дзікая неўтаймаванасць. Яна стала зусім абыякавай да аптэкара і ўвечары, калі ён заходзіў за ёй, адсылала яго прэч. Яе мозг напружана працаваў. Стаміўшыся ад шматгадзіннага стаяння за прылаўкам, яна адразу ж, па вяртанні дахаты, клалася спаць, але падоўгу не магла заснуть, пільна ўзіраючыся ў цемру. Ёй, як таму дзіцяці, якое спіць здаровым сном, мроіліся дзіўныя карціны. А глыбока ў душы сядзела штосьці такое, што не было падманута фантазіяй і патрабавала пэўнага адказу.

Эліс брала падушку я моцна прыціскала яе да грудзей. Падняўшыся з ложка, яна так адмыслова складвала коўдру, што ў цемры тая была падобна да чалавека, пакрытага прасцінай, і потым, укленчышы перад ложкам, пыштотна гладзіла яе, шэпчуучы адны й тыя ж слова па некалькі разоў, быццам паўтарала прыпей якой-небудзь песні.

– Чаму са мною нічога не здарыцца? Чаму я засталася адна? – мармытала маладая жанчына.

Хоць Эліс зрэдку і думала пра Нэда Кары, але ўжо амаль не спадзявалася, што ён калі-небудзь вернеца. Яе жаданне было няпэўным. Яна не хацела ні Нэда кары, ні іншага мужчыны. Яна хацела быць каханай, хацела адказваць на кліч, які ўсё мацней і мацней узрастай унутры яе.

І вось неяк увечары, калі ішоў дождж, з Эліс здарылася прыгода, якая напалохала і збянтэжыла яе. У той дзень яна вярнулася з работы позна, а дзевятай гадзіне. Дома нікога не было: Буш Мілтан паехаў у горад, я маці недзе бавіла час у суседкі. Эліс паднялася да сябе ў пакой і ў паўзмроку раздзелася. Колькі хвілін яна стаяла каля вакна, прыслушоўваючыся да дажджу, які барабаніў па шыбе, і раптам дзіўнае жаданне ахапіла яе. Ані не падумаўшы аб tym, што яна збіраецца зрабіць, Эліс хуценька спусцілася ўніз і выскочыла на вуліцу, пад дождж. Яна стаяла на круглым травянym пятачку перад домам і адчуvalа, як халодныя кроплі дажджу падаюць ёй на цела. Маладой жанчыне захацелася галіяком прабегчы па вуліцы.

Эліс здавалася, што дождж аказвае ўзбуджаочы і цудадзейны эффект на яе цела. Ужо некалькі гадоў запар яна не адчувала такой свежасці і адлагі. Ёй хацелася скакаць, бегаць, крычаць, сустрэць якога-небудзь адзінокага чалавека і абняць яго. У гэты час па брукаванай дарожцы цюпаў дахаты мужчына. И Эліс пабегла. Неўтаймаванае ўзбуджэнне цалкам ахапіла яе.

“Мне ўсё роўна хто гэта. Ён адзін і я пайду да яго”, – прамільгнула ў яе думка. И не ўсведамляючы вынікаў свайго учынку, нягучна аклікнула яго:

– Гэй, пачакай! Не руш! Хто б ты ні быў, пачакай мянене!

Чалавек, які ішоў па вуліцы, спыніўся, прыслухаўся. гэта быў стары глухаваты мужчына. Прыставіўшы руку да рота, ён выгукнуў:

– Што? Што вы сказали?

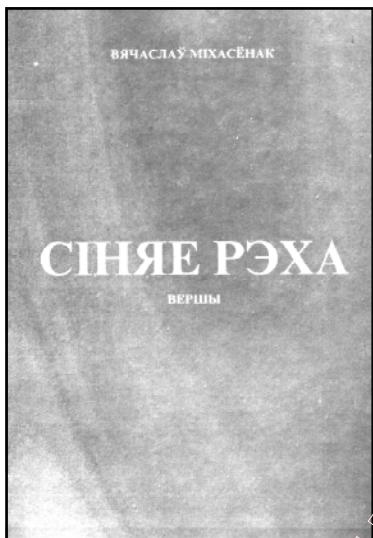
– Эліс павалілася на зямлю і ляжала, калоцячыся. Яна была так напалохана тым, што учыніла, што нават пасля таго, як постаць мужчыны знікла ў цемры, не адважылася ўстаць, а на карачках папаўзла па траве да дома. Падняўшыся ў свой пакой, яна замкнула за сабою дзвёры і падперла іх туалетным столікам. Яе ўжо білі дрыжыкі, быццам ад холаду, а рукі ўжо так моцна трэсліся, што ёй было цяжка надзець споднюю блізну. Апынуўшыся ў ложку, яна ўткнула твар ў падушку і горка заплакала.

– Што гэта здарылася са мною? Я зраблю нешта дурное, калі не буду кантроліваць сябе, – падумала Эліс і павярнуўшыся тварам да сцяны, усведамляючы, што шмат хто з людзей павінен жыць і памерці ў адзіноце, нават у Вайнзбургу.

Пераклаў з англійскай мовы Міхась Чыкалаў.

РОЗДУМ НАД КНІГАЙ

Язэп Рокаш.

СЛОВА ПРА “СІНЯЕ РЭХА”

Летам 1997 года ў Слуцку выйшла кніга, аўтарам якой з’яўляецца Вячаслаў Васільевіч Міхасёнак. Невялічная па фармату, яна прываблівае да сябе зневісімымі выглядамі. Сіне-блакітны фон як бы праразае гарэзлівы свавольнік-вецер. Лаканічна пасаджаны шрыфт арганічна звязвае ў адзінае цэлае вокладку і стварае кампазіцыйную завершанасць. Такую кніжачку хочацца проста ўзяць у руکі і пагартаць. Але самае галоўнае, што яе хочацца прачытаць.

Сам аўтар – гэта чалавек даволі сталага веку. За яго плячыма вучоба ў Гродзенскім музычна-педагагічным вучылішчы, а затым на філалагічным факультэце педінстытута імя Горкага, доўгія гады настаўніцтва ў Дуброўскай школе на Маладзечаншчыне. Таму любоў яго да нашага краю не штучная, не надуманая,

а натуральная і арганічная. Інакш, як можна растлумачыць гэтыя цудоўныя радкі з верша “Мая Швейцарыя”:

Яе пачатак недзе ўжо за Красным,
На ўзвышшах, што паўсталі чарадой,
Прастор зямлі маёй пад небам ясным,
Абшар дзівосны Міншчыны маёй...

Праўда, у апошнім радку так і хочацца замяніць слова Міншчына на Маладзечаншчына, але па сутнасці гэта не так і важна. Кожны чалавек, хто хоць раз праезджаў дарогу ад Маладзечна да Мінска, ведае, што больш прыгожых мясцін, чым ад Краснага да Радашковічаў, цяжка і супстрэць больш дзе-небудзь. Тым больш, што нават дэталёва аўтар паказвае гэта:

То хутара прысады з-за ўзгорка,
То ручайна – чистая сляза,
То ў ельніку агеньчыкам вавёрка,
То беразняк, то гнуткая лаза.

А завяршальны слупок верша – гэта ўвогуле гімн свайму краю, клятва ў адданасці і вернасці яму назаўжды. І чытаючы, ні на хвіліну не сумняваешся ў прайдзівасці слоў творцы:

Не выпала наведаць мне Швейцарью,
Далёкі край, цябе не бачыў я...
З табой я і думкамі і марамі,
Узгоркавая Міншчына мая!

Гэтыя радкі хочацца рэфранам паўтарыць разам з аўтарам. Увогуле, паэт Міхасёнак сапраўдны, цікавы і натуральны, у яго вершах проста немагчыма знайсці фальшу. Яны ідуць з глыбіні роднае зямлі, ад перажытага, перабачанага. А жыццё не песціла Вячаслава Васільевіча, а часта і даволі жорстка ламала, але ён выстаяў і застаўся чалавекам. Вы паглядзіце, як проста і зразумела напісаны верш, прысвечаны свайму дзеду Яцыну. Колькі тут чалавечай прайды, дабрыні і нават... самакрытычнасці:

Калісьці, помню, у нядзелю,
Чытаў я дзеду вершык свой,
Чытаў пра сцожку, пра завею,
Пра гурбу снежную зімой.
А дзед разгенваны быў нечым,
Ды... у печ іх, шэрыя радкі.
Пасля не раз яшчэ гарэлі
У печы ўсе мае мяцелі
З той лёгкай дзедавай руکі.
(Калісьці, помню, у нядзелю...)

Якой вобразнасцю напоўнены кожны радок гэтага выдатнага твора! Здаецца, стаіць перад вачыма той стары дзед Яцына са сваім унукам і гудуць за сцяной вятры, співае сваю манатонную песню завея і гараць-гараць першыя вершы маладога паэта. Проста, а як цудоўна!

Вячаслав Васільевіч натуральны не толькі ў паэзіі, але, што не менш важна, і ў жыцці. Ад яго заўсёды можна пачуць шчырую і слушную мужчынскую крытыку, але яна не будзе бязлітаснай і хамаватай – яна будзе справядлівай! І ў тым ліку, да сябе таксама. У гэтыя маленькі зборнік укладзеная такая гама пачуццяў, якіх бы хапіла не на адну тоўстую эпапею, бо гэтыя пачуцці, складзеныя з жыцця не толькі аўтара, але і з іншых падобных на яго людзей:

Туманным світаннем на золкай расе
Вяртаўся з гулянак да хаты,
А ў вёсцы ішлі ды ішлі па крысе
Харошыя замуж дзяўчата...
Світаннем, як пейні гукаюць зару
І ў лузэ туман задыміцца,
Устаю і на ганак выходжу, куру,
Сталею, таму і не спіцца.
(Туманным світаннем...)

У кожным радку знешняя прастата, але як гэта блізка і зразумела любому з нас, хто жыве на гэтай грэшнай, але такой дарагой зямлі. У прастаце гавораць мудрасць і геніяльнасць, і гэта цалкам падыходзіць да вершаў са зборніка “Сініе рэха”:

Жыццё, ты ў ранній з печаў дым,
Ты новы дзень, ты свежы вечер,
Ты вечна будзеш маладым,
А мне не вечна быць на свеце...

Міхасёнак – наш сучаснік, чалавек з актыўнай жыццёвай пазіцыяй і таму яго хвалююць праблемы нашага такога няпростага жыцця, нашай багатай, але занядбанай гісторыі, мовы, нашай будучыні:

Пад сцягам бел-чырвона-белым
Нас зноў сабрала Беларусь.
У час адказны будзь жа смелым,
На гэты раз, глядзі, не струсь...
І Курапаты, і Чарнобыль
Народ наш нішчачы праз вякі,
Радзіму-маці, мову, побыт...
Гуртуйся, хлопцы-дзецюкі!

(Гэй, пад сцяг наш!)

Доўгія гады запар звязвала В.Міхасёнка сяброўства з Уладзімірам Каратевічам, і яно не магло прайсці незаўважаным. Асабліва наглядна гэта бачыцца ў вершы “Над плітой, дзе толькі дата “1863”. Прыводжу яго цалкам:

Калі віхура ў краі стыне,
Тады ў лютасці і дыме
Паходню першы хто падніме
Згоднасць і абрэз!
Быў час, хто паставяў за нас,
Хто ўспомніў раптам аб Айчыне.
У недаспелы час узніяты
Штандар з Пагоняю вар’яты
Змаглі ў крыві людской абмыць.
А тыя, што не ў час паўсталі,
Ляглі на родныя скрыжалі
Ля нашых вербаў і крыніц.
Яны зямлю сваю абнялі,
Упаўшы крыжам, ніц.
Стаю ў роспачы і крыўдзе
І веру: час такі надыдзе –
Зірне гісторыя сама,
Што вечнага агню няма.
Ім вечнага агню няма.

Міхасёнак – паэт-самотнік, паэт-індывідуаліст, але гэта не значыць, што ён замыкаецца ў вузкім свеце сваіх перажыванняў, сваіх боляў і радасцяў, ён хоча тым адзіным падзяліцца з іншымі, знайсці аднадумцаў, тых, хто можа яго болі суперажываць. А гэта ўласціва толькі сапраўднаму паэту:

Сініе рэха, далёкае рэха,
Тых непаўторных пражытых гадоў,
Часам да болю, часам для ўцехі
Ты адгукнаешся ў роспачы сноў...
...Сініе рэха, даверлівым словам
У мілай, адзінай маёй старане
Ты адгукніся ўсім мне знаёмым
Нават тады, як не стане мянэ.

(Сініе рэха...)

Сама складаная гармонія яго вершаў пабудаваная на мінорным успрыняцці акаляючага нас свету, і як гэта, на першы погляд, не парадаксальна, але нават вершы радаснага мажорнага гучання па сутнасці такім не з'яўляюцца. Бо ў іх галоўным каркасам, на якім трymаецца верш, з'яўляюцца такія знаёмыя усім пачуцці, як сум, туга, роспач і нават настальгія. Так-так, нават настальгія. Настальгія па нечым дарагім, незваротным, страчаным. А гэта не толькі людзі, але і рэчы (верш “Гадзіннікі”). І самае галоўнае, што яго заўсёды хвалівалі і хвалию, – гэта знікненне беларускай вёскі, пакінутыя людскія хаты, занядбаныя хутары. Тэма разбураных хутароў, гэтых чалавечых гнёздаў, скразной лініяй праходзіць праз усю книгу:

Асірацелы хутар на ўзлеску,
Здзічэлы сад, крынічка і ставок,
Замшэлы зруб калодзежа на ўзмежку,
Што жураўлём пахілены на бок...
...І мне на момант неяк сумна стала
За лёс такіх сіротаў-хутароў,
Якіх ужо на Беларусі мала,
Як і саміх былых Гаспадароў.

(Асірацелы хутар на ўзлеску...)

Для Міхасёнка хутар – не толькі месца нашага жыцця, але ўвасабленне той старой, страчанай, даўно зниклай Беларусі, якая адышла назаўсёды разам са сваімі былымі жыхарамі:

Ад пералескаў, па палёх пакатых
Маёвы вецер коціца сюды,
І сыплююща пляўсткі ў прысадах
Здзічэльных вішань ў ставок вады...

(Адамарына)

І боль ад гэтага навечна страчанага, не толькі не прыщіхае, але і абвастраеца, перарастае ў вершы не абы-якога гучання, не абы-якога значэння, у вершы,

якія без перабольшвання можна ўключачь у любыя анталогіі паэзіі, але лепш у хрэстаматый роднае літаратуры. У дадзеным выпадку я гавару пра верш “Хутары”. Сюжэтна ў чымсыці, ён нагадвае верш М. Танка “Песня кулікоў”, але толькі вонкава. Калі для Танка жыццё, апісанае ў творы, натуральнае, блізкае і зразумелае, то для Міхасёнка – гэта развітанне, настальгічны ўспамін пра той уклад жыцця, пра тых людзей, якіх яму пашэніца ведаць, а значыць, і любіць:

Ноччу гарэза-марозік прайшоўся, захрупаў снягамі,
Месяц самотны ўсміхнуўся (цимноце сплыло)
І таямніча застыў, і павіс над палямі,
Над хутарамі ў прысадах Заходній былой.

Якая завершанаць, якая дасканалаць у кожным слове, у кожным радку паэта. Якая свежасць эпітэтаў, якая незашмальцаваная метафарычнасць радкоў. Здаецца, усё бачыш перад вачымі: і таго “гарэзу-марозіка”, і як “месяц самотны ўсміхнуўся” над хутарамі Заходній Беларусі. І якое арыгінальнае спалучэнне гэтых двух слоў “Заходній былой”.

У жоўта-зялёным святле гэтай цьмянай, маркотнае ночы
З рамак няхітрых удумна глядзяць са сцяны
Вочы дзядзькоў-хутаранцаў, разумныя, стойкія вочы,

Тых, што стаялі за волю, за праўду сваёй стараны.

Так пісаць можа толькі той, для каго свая зямля, свой край – тое адзінае святое, што даецца чалавеку Богам ад нараджэння. І щаслівы той, хто гэту прыгажосць бачыць не толькі сам, але імкнецца перадаць іншым. Асабліва, калі гэта яму ўдаецца. Вячаславу Міхасёнку гэта ўдаецца! У кожнага з нас, хто нарадзіўся на гэтай зямлі, ёсьць той першы, самы дарагі куток у свеце, дзе ён зрабіў свае першыя крокі, дзе ўпершыню сказаў слова “мама”, дзе вучыўся спазнаваць свет, дзе пачынаў разумець, што такое добро і што такое зло, дзе пачынаў становіцца чалавекам. Ёсьць такі куток і ў Міхасёнка, а гэта – вёска Mnіскія на Пастаўшчыне:

Дні сонца шчодрага і спёкі самы час,
Да жніўня блізіцца, вунь хлеб як каласіцца.
– Даень добры, Mnіскія, я зноў прымчаў да Вас,
Майго маленства сумная сталіца...

(Дні сонца шчодрага і

спёкі...)

Як верны сын, ён часта вяртаецца да свайго роднага куточка ў думках і мараҳ, бачыць тыя, толькі яму вядомыя, “раунінныя палі” і “зялёныя дарогі”, па якіх плынуць, нібы караблі, духмянныя, мурогам груженныя вазы, дзе растуць стромкія сосны, “куткі для грыбнікоў”. Але паставова вёска пусцее, застаюцца толькі “новыя крыжы”, што “падпёрлі на ўзлеску паднябессе”. І ўсё ж, нягледзячы ні на што, гэта месца для аўтара святое:

А можа стацца так, – не ўбачу тут і хат,
Адзін дуронік-вецер загуляе...

Ды зноўку, як заўжды, з'явіцца буду рад,
Бо гэты ціхі кут здаўна лічу я раem.

У адным з вершаў Вячаслаў Міхасёнак праспяываў сапраўдны гімн сялянскай працы, здолеў паказаць яе адвечную прастату і адначасова прасветлу прыгажосць:

Вясновы вецер сушыць у палстрэшах,
На сценах і верандах хат вясковых
Кілбасаў скруткі, паляндвіц сувоі
І кумпякі, што будуць у вяндлярні
Вэндзіц дзядзькі ў настроі прыўзнятym.

Чытаючи радкі, думаеш, што ўдзельнічаеш у нейкім патаемным свяшчэннадзеістве, якое ведалі і разумелі ў ім вялікі сэнс нашы продкі:

Каб прывабна ляжалі потым на стале святочным,
З адлівам бронзы,

Медзі,

Бурачковым...

(Вясновы вецер...)

Між іншым кажучы, у зборнік увайшоў 41 верш. I, мусіць, таму, на завяршэнне, аўтар уклічоў ў книгу вельмі цікавы і арыгінальны верш “Саракі”, які быццам падсумоўвае ёсё раней зробленая ў жыцці і паэзіі В.Міхасёнкам:

...Сорак птахаў, сорак самых першых
Непагадзі адолелі зімы,
Так, як гэтых самых сорак вершаў,
Для жыцця з'явіліся яны.

I таму хочацца сказаць услед за аўтарам, што з'явіліся яны не толькі для жыцця, але і каб саграваць душы тым, хто стаміўся плыць у гэтым моры суцэльнай безвыходнасці, душэўнай адзіноты і страшэннай пустэчы.

Вось і загорнутая апошняя старонка “Сініяга рэха”. На сэрцы і ў душы застаўся шчымлівы халадок ад развітання з нечым дарагім і такім блізкім, што ўжо ніколі не вернецца да нас. Але, на шчасце, з намі засталася книга, якую яшчэ не аднойчы ёсьць магчымасць прачытаць і перачытаць. Засталася надзея на хуткую сустрэчу з новай книгай выдатнага паэта Вячаслава Васільевіча Міхасёнка. Хоць, з другога боку, можа быць, і не патрэбна тых новых книг, застаўся ж у беларускай літаратуры навечна М.Багдановіч са сваім адзіным прыжыццёвым зборнікам “Вянок”. Хто ведае?

Адмыслова для “Камуніката” падрыхтаваў Сяргей Лескець

Куфэрак Віленшчыны

гісторыка-краязнаўчы і літаратурна-мастацкі часопіс Віленскага краю

Набор: Вольга БАГАН, Іна СЕМЯНІХІНА

Карэктурা Тамара КАЗЛОУСКАЯ

Вёрстка Валянцін ГЕРНОВІЧ

Мастак Генадзь СЕЛЯДЗЕЦ

Выданню гэтага нумара паспрыялі:

Цэнтар «Супольнасьць» (Мінск), Вітай ЖАГУНЬ-ШАРКОЎСКІ.

Адрес для ліставання: 222310 Маладэчна-4, а/с 35

Рэдакцыя e-mail: chi@chi.org.by,

Дызайн e-mail: geraway@mail.ru

Наклад 299 асобнікаў

Выданне падрыхтавана пры тэхнічнай дапамозе

Рэгіянальнага цэнтра грамадскіх ініцыятываў

г.Маладэчна

На вокладцы малюнак Генадзя СЕЛЯДЦА «Касцёл у Вішневе» (сангіна, 2000)